

USAID
АМЕРИКАНЫН ЭЛИНЕН

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ

КЕЛГИЛЕ, ОКУЙБУЗ!

Башталгыч класстардын мугалимдери үчүн колдонмо

Башталгыч класстардын окуучуларынын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн колдонмо КР ББИМнин 2018-жылдын 20-июлундагы №961/1 буйругу менен бекитилди.

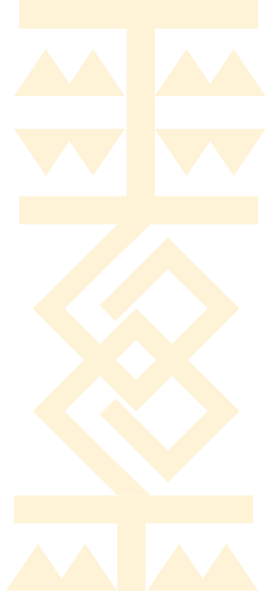
Бул колдонмо АКШнын эл аралык өнүктүрүү боюнча агенттиги (USAID) аркылуу Америка элинин колдоосу менен иштелип чыкты. Колдонмонун мазмуну АКШнын эл аралык өнүктүрүү боюнча агенттигинин же АКШнын Өкмөтүнүн пикирин милдеттүү түрдө чагылдырбайт.

Окуу жөндөмүн күчөтүү боюнча USAIDдин «Келгиле, окуйбуз!» долбоору

6-модуль

Инсанга багытталган
окутуу

МАЗМУНУ

Киришүү	3
1. Инсанга багытталган окутуунун принциптери	4
1.1. Инсанга багытталган окутуунун баалуулугу эмнеде?	5
2. Окутуу процессин окуучулардын жеке муктаждыктарына жараша ийкемдештируу (адаптациялоо)	6
2.1. Окутууну дифференциациялоо	7
2.2. Дифференциацияланган окутуу алкагында мугалимдин милдеттери	8
3. Окутуу чөйрөсү	9
3.1. Инсанга багытталган окутууда класстагы тартипти сактоо	10
3.2. Окуучуларды класста жайгаштыруу	11
4. Сабактын жана теманын максаттарын коюу	15
5. Инсанга багытталган окутуудагы баалоо	17
6. Сабак учурундагы теңдик жана калыстык маселелери	18
7. Инсанга багытталган окутуу ыкмалары жана мисалдары	20
Тиркемелер	25
Колдонулган адабияттар	30

Илимий-педагогикалык адабияттарда «Инсанга багытталган окутуу» **окуучулардын жөндөмдөрүн, кызыкчылыктарын, өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, окутуу процессин** ыңгайлаштырууну билдирет.

Инсанга багытталган окутууну мугалимдер үчүн толугу менен жаңы түшүнүк деп айтууга болбойт. Анын айрым техникаларын, ыкмаларын мугалимдер өз тажрыйбасында колдонуп келишет. Бирок, аларды системалуу түрдө эмес, өз-өзүнчө колдонгон учурлар басымдуулук кылат.

Албетте, көпчүлүк мугалимдер класстагы бардык окуучуларга туура келе турган ыкмаларды, усулдарды тапканга аракет кылышат. Эгерде окуучулардын саны класста 30 дан ашык болсо, ар бир баланын өзгөчөлүктөрү менен кызыкчылыктарын кантип эске алууга болот? Ал үчүн кандай көнүгүүлөрдү пайдалануу керек? Окуучулардын түрдүү топтору бир убакытта түрдүү көнүгүүлөрдү аткаруусун класста кантип уюштурса болот? – деген сыяктуу суроолор мугалимдерди түйшөлтөт.

Бул колдонмодо жогорудагы суроолорго жооп табууда мугалимдерге жардам бере турган сунуштар, инсанга багытталган окутуунун негизги принциптеринин мүнөздөмөсү жана педагогикалык практикада колдонууга ыңгайлуу бир нече стратегиялар берилди.

ТРЕНИНГДИН МАКСАТТАРЫ

Тренингдин аягында катышуучулар:

- инсанга багытталган окутууга мүнөздөмө беришет;
- инсанга багытталган окутуунун өзгөчөлүктөрүн негиздеп айта алышат;
- инсанга багытталган окутуунун принциптеринин негизинде окуунун 5 көндүмү боюнча көнүгүүлөрдү өткөрө алышат;
- инсанга багытталган окутуунун стратегияларын колдоно алышат.

1. ИНСАНГА БАГЫТТАЛГАН ОКУТУУНУН ПРИНЦИПТЕРИ

Инсанга багытталган окутуу – бул мугалим окутуу процессине катышуусундай эле, окуучунун окуу процессине активдүү катышуусун камсыздаган система. Окуучулар активдүү позиция ээлеп, өз окуусун башкарышат: максаттарды аныкташат, тапшырмаларды аткарууну пландаштырышат, баалоо принциптерин аныктоого катышышат ж. б. Бул ыкманын негизги идеясы монологдон диалогго, көзөмөлдөн мугалимдин колдоосу менен өз алдынча өнүгүүгө жана башкаруудан өз алдынча башкарууга өтүү болуп эсептелет.

Инсанга багытталган окутуунун түпкү принциптерин төмөнкүндөй мүнөздөө мүмкүн:

- 1) жеке инсандын жамаат алдында приоритеттүүлүгүн;
- 2) мугалим менен классташтары ар бир окуучунун жеке сапаттарын көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнүн кепили болуусу;
- 3) окутуу гуманисттик карым-катнаштарга негизделгендиктен, ар бир окуучу өзүн толук укуктуу адам катары баамдап, башкалардын инсандык сапаттарын таанып, аларга сый-урмат мамиле кылуусу;
- 4) ар бир окуучунун белгилүү укуктарынын болуусу жана мугалимдин ал укуктарды сыйлоосу;
- 5) мугалим, багыт берүүчү функциясы болсо да, окуу процессинин окуучулардай эле катышуучусу, анын ой-пикири талкууда көптөгөн ой-пикрилердин бири экендигин таануу;
- 6) окуучуларды «мыкты» жана «начар» деген категорияларга бөлүүдөн баш тартуу; окуучулардын ар түрдүүлүгүн жана ар бири башкасына салыштырмалуу бир нерсени жакшыраак билүүсүн түшүнүү;
- 7) «минимум баа – максимум баалоо» эрежесин сактоо;
- 8) мугалим аз сүйлөп, окуучуларга өз ой-пикирлерин айтууга көбүрөөк мүмкүнчүлүк бергенде, окутуу процессинин натыйжалуулугу жогорулашын мугалимдин түшүнүүсү;
- 9) «мен сени окутам» формуласынан баш тартып, «биз сени менен бирге окуйбуз», «сенин ... жөнүндө оюң мен үчүн кызыктуу» алгоритмине өтүү;
- 10) бир нерсени билбөө уят эмес, ой-жүгүртүп, билүүгө умтулбоо уят; окуучулар айрым нерселерди мугалимден жакшы билерин таануу;
- 11) ар бир окуучу билим алууда жеке багытына укуктуу экендигин, бала мугалим же ата-энеси үчүн эмес, өзү үчүн окуганын жана коомдун жашоосундагы өз ордун азыртан эле аныктоосу керектигин түшүнүү.

Бул принциптер, инсанга багытталган окутуунун алкагында мугалимдин калыптанган окутуу стилине окуучулардын көнүүсү эмес, карамагында болгон түрдүү технологияларды жана каражаттарды колдонуп, ар бир окуучунун окуу стилине жараша мугалимдин өз ыкмаларын жана иш усулдарын ылайыкташтыруусун билдирет.

Турукташкан окутуу стилинен инсанга багытталган окутууга өтүү дароо эле ишке ашырыла турган процесс эмес экендигин белгилеп кетүү зарыл. Ишти уюштуруунун түрдүү технологияларын жана формаларын үзгүлтүксүз сынап, колдонуу аркылуу мугалим бара-бара өзүнүн сабагын уюштурууга ылайык технологияларды аныктап, эң натыйжалууларын тандайт жана акырындык менен башкаруу стилинен окуучулар менен кызматташууга өтөт.

Инсанга багытталган сабактын маанилүү бөлүгү – **бул натыйжаларга караганда окуучунун иш-аракетин талдоо болуп саналат.** Мунун аркасы менен окуучунун көз карашы – дитин коюп аткаруудан активдүү чыгармачылыкка – өзгөрөт, ой жүгүртүүсү рефлексивдүү жана натыйжага багытталган мүнөздө болот.

1.1. ИНСАНГА БАГЫТТАЛГАН ОКУТУУНУН БААЛУУЛУГУ ЭМНЕДЕ?

Учурдагы маалыматтык мейкиндик окутуунун фактологиялык жана мазмундук бөлүгүн окуучулар үчүн жеткиликтүү кылгандыктан, мугалимдин негизги функциясы дагы өзгөрдү: окуучуга билим бергендин ордуна, мугалим ага өз алдынча билим алып, маалыматты өздөштүрүүсү үчүн түрдүү көндүмдөрдү берүүсү зарыл. Биринчи кезекте мугалим ар бир окуучунун өзүнө ылайыктуу окуу стилин табууга жардам берүүсү тийиш, ошондо гана ар бир окуучу өз мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыра алат. Билим алуунун башталгыч баскычынын аягында, окуучулар керектүү маалыматты табуу стратегияларын үйрөнүп, суроо коюп, аларга жооп табуу, өз алдынча жана курдаштары менен биргеликте иштөө, билим алууну пландаштыруу жана өздөрү үчүн маанилүү натыйжаларга жетишүү көндүмдөрүнө ээ болуулары кажет.

Азыркы учурда, өзгөчө класстагы окуучулардын саны өтө көп болгондуктан, кээ бир мугалимдер үчүн мындай татаал милдетти аткаруу кыйын сезилиши мүмкүн. Бирок башталгыч класстарда окуу – бул мугалимге окутуу ыкмаларын тандоодо жетиштүү эркиндик берген, ар бир окуучунун эмнеге кызыкканын аныктоого мүмкүнчүлүк берген предметтик чөйрө болуп эсептелет. Бул колдонмодо берилген окуу сабагын уюштуруу усулдарын колдонуп, мугалимдер эң натыйжалууларын аныктай алышат жана андан ары башка предметтер үчүн дагы колдоно алышат.

2. ОКУТУУ ПРОЦЕССИН ОКУУЧУЛАРДЫН ЖЕКЕ МУКТАЖДЫКТАРЫНА ЖАРАША ИЙКЕМДЕШТИРҮҮ (АДАПТАЦИЯЛОО)

Педагогикалык практиканы замандын талабына ылайык ийкемдештирүү жана инсанга багытталган окутуунун технологияларын ийгиликтүү колдонуу үчүн, биринчи кезекте, инсанга багытталган окутуу менен салттуу окутуунун негизги айырмачылыктарын баамдап түшүнүү зарыл. Айырмачылыктар 1-таблицада берилди.

1-таблица. Салттуу жана инсанга багытталган окутуунун мүнөздөмөлөрү

Салттуу окутуу	Инсанга багытталган окутуу
Окуучулардын жамааттык жана фронталдык ишине басым жасалат.	Окуучунун өз алдынча ишине, жеке тажрыйбасына басым жасалат.
Жетишүү деңгээлине жараша түрдүү топтор менен иш аткарылат.	Ар бир окуучу менен иш аткарылат, анын шыгын жана кызыккандарын аныктап, иш учурунда эске алынат.
Орто эсеп менен белгилүү билим деңгээлине багытталган дидактикалык материал колдонулат.	Ар бир окуучунун жөндөмүнө жана жетишүүсүнө ылайык дидактикалык материал колдонулат.
Бардык окуучулар үчүн бирдей билим көлөмү белгиленип, ага ылайыктуу окутуу материалдары тандалып алынат.	Ар бир окуучунун жеке жөндөмдөрүн эске алуу менен билим көлөмү белгиленип, ылайыктуу окутуу материалдары тандалып алынат.
Жалпы класстын активдүүлүгүнө түрткү берилет.	Ар бир окуучунун активдүүлүгүнө, мүмкүнчүлүгүн жана жеке шыгын эске алуу менен түрткү берилет.
Жаңы билим мугалим тарабынан гана берилет.	Мугалимдин жана окуучулардын бирге иш алып баруусу аркылуу жаңы билим алынат.
Окуучунун жообу мугалим тарабынан гана бааланат.	Биринчи кезекте өз жообун окуучу, андан кийин мугалим баалайт.
Билим сан негизинде гана бааланат (баа, %).	Билим алуу натыйжаларын сан жана сапат негизинде баалоо колдонулат.
Үй тапшырмасынын көлөмүн, татаалдыгын жана формасын мугалим аныктайт.	Окуучуларга үй тапшырмасынын көлөмүн, татаалдыгын жана формасын тандоо мүмкүнчүлүгү берилет.
Мугалим үчүн окуучулардын билим алуу стратегиялары эмес, окутуунун жыйынтыктоочу же орто мөөнөттүк натыйжалары маанилүү.	Мугалим окуучуларга билим алуу стратегияларын өздөштүрүүгө жардам берет, аларды бирге талкуулап, билимди өздөштүрүү жолдору менен «өз ара алмашууну» уюштурат.

Жогорудагы таблицадан анык болгондой, **инсанга багытталган окутууда көңүлдүн чордонунда ар бири өзгөчө кызыкчылыкка, шыкка, мүнөзгө, аңдап түшүнүү өзгөчөлүгүнө жана темпераментке ээ өзүнчө инсан** катары окуучу турат.

Ошондуктан, окутуу **дифференциацияланган** таризде болуусу тийиш, башкача айтканда, окуучулардын түрдүү топтору, жадагалса айрым окуучулар үчүн түрдүү мүнөздө пландаштырылып, ишке ашырылуусу кажет.

2.1. ОКУТУУНУ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯЛОО

Окутууну дифференциациялоо – бул түрдүү класстардын, топтордун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окутуунун түрдүү шарттарын камсыздоо. Ал эми дифференциациялоонун максаты – бул ар бир окуучуну мүмкүнчүлүктөрүнүн, жөндөмдөрүнүн, өзгөчөлүктөрүнүн деңгээлине жараша окутуу.

Дифференциацияланган окутуу контекстинде, окуучулардын даярдык деңгээли жана кызыкчылыктары боюнча окуу ишмердүүлүгүнүн үч элементин бөлүп көрсөтүү мүмкүн:

- 1) **Мазмун** – окуучу өздөштүрө турган маалымат;
- 2) **Процесс** – мазмунду өздөштүрүү, аңдап түшүнүү үчүн окуучу тартыла турган ишмердик;
- 3) **Натыйжалар** – окуучу иштеп чыгып, колдонуп, аткара турган жана кандай жаңы нерсени өздөштүргөнүн көрсөтө турган акыркы натыйжа, көндүмдөр.

Окуу ишмердүүлүгүнүн ар бир элементи (сабактын мазмуну, процесси, натыйжасы) өзүнчө дифференциацияланбайт. Алардын бирин дифференциациялоо башкаларын дифференциациялоого алып келет.

Окутуу процессинин негизги элементтерин дифференциациялоо боюнча мисалдар 2-таблицада берилди.

2-таблица. Окуу ишмердүүлүгүнүн элементтерин дифференциациялоо мисалдары

Мазмунду дифференциациялоо	Процессти дифференциациялоо	Натыйжаны дифференциациялоо
• Түрдүү окурмандык компетентүүлүк деңгээлдери үчүн түрдүү тексттерди тандоо же түзүү. • Окуучулардын даярдык деңгээлине жараша көнүгүүлөрдү тандоо. • Материалды аудио жана видеоматериалдардын, кыймыл-аракетти талап кылган оюндардын жардамы менен берүү. • Чакан топтор үчүн тапшырмаларды окуучулардын материалды өздөштүрүү деңгээлине жараша пландаштыруу. • Окуучулардын жеке окурмандык компетенттүүлүгүнө жана кызыкчылыктарына жараша жеке үй тапшырмаларын даярдоо.	• «Түрдүү деңгээлдеги көнүгүүлөрдү» колдонуу (20-бетти кара). Окуучулардын бирдей маанидеги, бирок түрдүү деңгээлдеги көндүмдөрдү өнүктүрүү үстүндө иштөөсү. • Айрым окуучулар жалпы класска берилген ишти башкалардан эрте аткарган учурда, түрдүү тааалдык деңгээлиндеги көнүгүү карточкаларын колдонуу. • Топтун мүчөлөрү бир гана топ алкагында иштебестен, тапшырманы аткаруунун түрдүү этаптарында, башка топторго катышуу мүмкүнчүлүгүн берген «ийкемдүү топтор» стратегиясын колдонуу. • Кыйналган окуучуларга кошумча колдоо көрсөтүү үчүн убакыт бөлүү. • «Биргелешип окууну» пландаштыруу.	• Окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгү түрдүү болгондуктан, иштин натыйжаларына карата түрдүү критерийлерди орнотуу. • Өз алдынча же топток иштин натыйжаларын көрсөтүү үчүн окуучуларга түрдүү мүмкүнчүлүктөрдү берүү: чыгарманын картасы, театралдык оюн, долбоор боюнча презентация, дубал газетасы, стикер-аңгеме, колго жасалган китеп ж. б. • Окуучулар менен иштин натыйжаларын көрсөтүү формасын жана баалоо принциптерин талкуулоо. • Индивидуалдык кайтарыым байланыш берүү.

Класста дифференциацияланган окутууну уюштуруу технологиясы бир нече этаптан турат:

1. Окуучулардын топторун түзүү үчүн критерийлерди иштеп чыгуу.
2. Аныкталган критерийлердин негизинде диагностика өткөрүү.
3. Диагностиканын натыйжасы боюнча окуучуларды топторго бөлүштүрүү.
4. Дифференциациялоо жолдорун аныктоо, түзүлгөн топтор үчүн тапшырмаларды иштеп чыгуу.
5. Сабактын түрдүү этаптарында дифференциацияланган ыкманы колдонуу.
6. Окуучулардын иштеринин натыйжаларына диагностикалык көзөмөл жүргүзүү; анын натыйжасында топтордун курамы өзгөрүүсү мүмкүн.

Үй тапшырмасы окутуу процессин, өзгөчө «Адабий окуу» сабагын, индивидуалдаштыруу үчүн кенен мүмкүнчүлүктөрдү берет. Үй тапшырмаларынын мааниси – бул окуучунун ой жүгүртүүсүнүн жана иш-аракеттеринин өз алдынчалыгын өркүндөтөт. Ишти мугалимдин тапшырмасы жана китептеги көрсөтмөлөр боюнча аткарганына карабастан, окуучу жеке жана өз алдынча иштейт, ошондуктан анын ой жүгүртүүсү өнүгүп, материалды аңдап түшүнөт жана өздөштүрөт. Инсанга багытталган окутууда үй тапшырмаларын окуучунун мүмкүнчүлүктөрүнө жана окуудагы ийгиликтерине жараша индивидуалдаштыруу зарыл. Класстагы окуучулардан артта калган окуучуга оңоюраак тапшырма берилсе, анын өз күчүнө ишеними артат. Ал эми жетишүүсү жогору болгон окуучуга татаалыраак тапшырма берилсе, акылынын өнүгүүсү интенсивдүү темпте болот.

Ошону менен бирге, окуучулардын кызыкчылыктарына жана муктаждыктарына жараша, жайкы каникул учурунда өз алдынча окуу үчүн түрдүү тааалдыктагы чыгармалардын тизмесин түзүү сунушталат.

2.2. ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯЛАНГАН ОКУТУУ АЛКАГЫНДА МУГАЛИМДИН МИЛДЕТТЕРИ

Дифференциацияланган окутуу мугалимдин алдына жаңы, кээде адаттан тыш милдеттерди коёт. Бирок бул милдеттер кошумча жүктөм катары каралбоосу зарыл, анткени алар чыгармачыл мүнөздө болуп, кошумча күч талап кылбайт; күнүмдүк окутуу алгоритминде белгилүү стратегияларды киргизүүнү, мугалимдин класстагы жүрүм-турумун жана окуучулар менен иштөөнүн айрым түрлөрүнө карата мамилесин өзгөртүүнү гана талап кылат. Бул милдеттердин көбүн мугалимдер күнүмдүк практикаларында колдонуп келүүдө, кээ бирлери гана алар үчүн жаңы болуусу ыктымал.

- ✓ Түрдүү типтеги, формадагы жана түзүлүштөгү дидактикалык материалдарды иштеп чыгуу, аларды сабак учурунда колдонуу максатын, ордун жана убактын аныктоо.
- ✓ Окуучулардын өз шыктарын көрсөтүүлөрү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу үстүндө ой жүгүртүү. Аларга суроо берүү, оригиналдуу идеяларды жана гипотезаларды айтууга мүмкүнчүлүк берүү.
- ✓ Окуучулар арасында ой-пикир алмашууну уюштуруу. Окуучуларды классташтарынын жоопторун толуктоого жана талдоого шыктандыруу.
- ✓ Ар бир окуучунун субъективдик тажрыйбасын колдонуу жана алардын туюмуна таянуу.
- ✓ Ар бир окуучунун ийгиликтүү болуусу үчүн ыңгайлуу чөйрө түзүүгө умтулуу.
- ✓ Окуучуларды сабакка даярдануу учурунда альтернативдик маалымат издөөгө шыктандыруу.
- ✓ Окуучулардын зерикпөөсү үчүн тапшырмалардын түрлөрүн кезеги менен алмаштыруу.
- ✓ Окуучуларга байкоо жүргүзүү.

3. ОКУТУУ ЧӨЙРӨСҮ

Класстын физикалык мейкиндиги окутууда чоң роль ойнойт, анткени ал окуучулардын психологиялык абалына жана жүрүм-турумуна таасирин тийгизет. Ошондуктан мыкты пландаштырылган мейкиндик сабак учурунда окуучулардын жүрүм-турумун жакшыртууга мүмкүнчүлүк берип, сабактын максаттарына жетишүүгө жол ачат.

Окутуунун ийгилиги мугалим класста орноткон психологиялык атмосферага дагы байланыштуу болот. Мугалимден сөгүш алуудан же классташтарынын шылдыңына калуудан коркуу, окуучунун өз жөндөмдөрүн жана таланттарын толугу менен көрсөтүүсүн токтотуучу фактор болуп эсептелет.

Инсанга багытталган окутууда мугалим менен окуучу түрдүү, бирок керектүү тажрыйбага ээ, тең ата өнөктөш катары каралат. Мугалимдин кесипкөйлүк абалынын маңызы окуучунун талкууланып жаткан тема боюнча айткандарын билип, ага сый мамиле кылуусунда.

Мугалим кайсы материалды берүүнү гана ойлобостон, бериле турган материалдын кайсы бөлүгү окуучунун мындан мурунку алган билиминен жана жеке жашоо-турмушунан улам жеке тажрыйбасына байланыштуу экендигин алдын ала болжолдоосу зарыл. Ошону менен бирге, мугалим окуучунун жообун катуу сыноо (туура, туура эмес) мүнөзүндөгү талкууга албай, тең үкүттүү катышуучулардын диалогу формасында, окуучунун жообун жалпылап, сабактын темасына, окутуунун милдеттерине жана максаттарына шайкеш келген жерлерин белгилеп көрсөтүүсү зарыл.

Мындай шарттарда окуучулар дити менен катышып, талкууланып жаткан тема боюнча ой-пикирлерин активдүү түрдө билдирип, ката кетируүдөн коркпой, өз варианттарын сунушташат. Ал эми мугалим үчүн окуучуларды жеке ой-пикирлерин билдирүүгө шыктан-

дыруу гана калат. Бул ой-пикирлерди талкуулоо аркылуу, мугалим окуучулардын алдын ала даярдалган үлгүлөрдү кайра жаратууларын гана камсыздабастан, алардын сынчыл ой жүгүртүү жөндөмдөрүн да калыптандырат.

Төмөндө мугалим окутуу чөйрөсүн ойлонуштуруу үчүн өзүнөн сурай турган болжолдуу суроолор берилди.

- Кайсы учурларда окуучулар өздөрүнө карата болгон сый (мугалими, классташтары ж. б. тарабынан) мамилени сезе алышат?
- Окуучулар окутуу ресурстары, окутуу чөйрөсү же убакытты пайдалануу боюнча чечим кабыл алууга катышабы? Кайсы учурларда катышат?
- Окуучулар окутууга карата өз ойлорун айта алышабы? Топтук иштерде тапшырмаларды, өнөктөштөрүн өздөрү тандай алышабы?
- Кайсы учурларда окуучулар өзү тууралуу эркин айтышып, өз ойлорун ачык билдире алышат? Ал эми кайсы учурларда мындай кыла албай, өздөрүн ыңгайсыз сезишет?
- Окуучулардын муктаждыктары тууралуу сурайсызбы? Топтор материалды түшүнгөнүн сурайсызбы, ага жараша окутуу стратегиясын алмаштырасызбы?
- Окуучуларга ыңгайлуу шарттарда иштөө үчүн кайсы факторлор тоскоолдук кылат? Бул факторлорду кантип жойсо же өзгөртсө болот?
- Класста парталар кандай коюлган? Окуучулар бири-бирин көрүп отурушабы?

3.1. ИНСАНГА БАГЫТТАЛГАН ОКУТУУДА КЛАССТАГЫ ТАРТИПТИ САКТОО

Класста натыйжалуу иш чөйрөсүн орнотууда тартиптин орду чоң. Мугалимдердин көбү окуучуларды фронталдык формада жайгаштыруу класста тартипти сактоого жардам берет деген ойдо. Адатта мындай мугалимдер үчүн «тынчтык» жана «тартип» бир эле түшүнүк. Тынчтык өкүм сүрүп, мугалимдин гана үнү угулган сабак көпчүлүк учурда натыйжасыз сабак болуп эсептелет, анткени мындай сабактан эң чыдамдуу беш же алты эле окуучу бир нерсе үйрөнүшү мүмкүн.

Окуучунун тартиби эмне экендиги тууралуу ой жүгүртүү зарыл. Тынчтыкты сактоо ар дайым эле тартип орнотулганын билдиреби? Ал эми сабак учурунда класста орун алмашуу жана сүйлөө тартипти бузуу болуп эсептелеби?

Инсанга багытталган окутууда тартип – бул окуучулардын мугалим берген багыттары боюнча иштеп, сабакка жана жалпысынан окууга байланыштуу жүрүм-турум эрежелерин сактоо болуп эсептелет. Ошентип, бул түшүнүк окуучунун мектептеги гана эмес, мектептен тышкары дагы жүрүм-турумун камтыйт. **Тартип** – бул окуу процессин уюштуруу жөндөмү.

Жүрүм-турум эрежелерин бузуу көпчүлүк учурда окуучулар зериккенде, алардын алдына коюлган милдеттерди түшүнбөгөндө же аткарганды каалабаганда келип чыгат. Тапшырмаларды жана класс ишин аткаруу усулдарын натыйжалуу дифференциациялаганда, окуучулар менен максаттарды биргеликте аныктаганда, ишти аткаруу боюнча өз ара келишим түзгөндө жана окуучуларды натыйжага багыттаганда, алардын мотивациясы жогорулап, тапшырманы аткаруудан алаксуу ыктымалы азаят.

Башталгыч класстар – бул мугалим окуучуларды «тартип» түшүнүгү, (өз алдынча жана топ менен) окуу процессинин жол-жобо, эрежелери менен тааныштыруу мезгили болуп

саналат. Катуу тартип чаралары окуучулардын билим алууга умтулуусун азайтат, ал эми шыктандыруу жана позитивдүү кайтарым байланыш, окуучулардын ийгиликке жетишүү ишеничин арттырып, кайрадан мактоо үгүү үчүн күч жумшоосун камсыздайт. Класста тынчтыкты сактоого аракет кылуунун кажети жок, бардык окуучулар өздөрүнө кызыктуу нерселер менен алектенип, башкаларга тоскоолдук жаратпастан акырын үн менен өз ара сүйлөшүү мүмкүнчүлүгүн берүү зарыл.

Окуусун өз алдынча көзөмөлдөө, сабак учурунда башкаларга сый мамиле жасоо, башкаларды үгүү жана өз ой-пикирин айтуу жөндөмү окуучуларга өмүр бою керектүү жана пайдалуу болот. Бул жөндөмдү калыптандыруу үчүн, биринчи кезекте, мугалим өзү окуучулардын ой-пикирлерине сый мамиле жасоо, жаңы нерселерди үйрөнүү жана талкуу жүргүзүү аркылуу окуучуларга өрнөк болуусу тийиш. **Мугалим лектордон орток иштин фасилитаторуна айлануусу зарыл.**

Албетте, ар бир класста жалпы эрежелерди сактабаган, бир жерде узак мөөнөт отура албаган окуучулар да болот. Мындай окуучуларды жөнгө салуу үчүн бир катар ыкмалар бар. Кээ бирлерин карап чыгалы.

1. Терс сөздөрдү позитивдүү сөздөргө өзгөртүп айтуу абдан натыйжалуу методика. Мугалимдин окуучуларга айткан сөзү чоң мааниге ээ. Эгерде кимдир бирөөгө: «Өрдөктөр жөнүндө ойлобо!» – десе, ал дароо өрдөктөрдү элестетет. Ошондуктан, «Чуркабагыла!», «Сүйлөшпөгүлө!» сыяктуу сөздөрдүн ордуна мугалим позитивдүү түюндурмаларды колдонуп, себебин кошо айтуусу сунушталат. Мисалы: «Башкалардын тынчын албаш үчүн, класста акырын басыш керек!», «Бир-бирибизди үгүш үчүн акырын үн менен сүйлөшөлү!».
2. Мугалим окуучулардын жүрүм-турумдарынын себебин түшүнгөнүн же түшүнүүгө чын дилинен аракет кылгандыгын жана аларга жардам берүүгө даяр экендигин көрсөтүүсү абдан маанилүү: «Сага кызыксыз болгон үчүн алаксып жатат окшойсуң. Кел, сага кызыктуу тапшырма табууга аракет кылалы».
3. Эрежелерди сактоо үчүн мактоо зарыл, өзгөчө көп бузгандарды. Мугалим эмне себептен мактаганын белгилеп айтуусу зарыл: «Бүгүн топто мыкты иштей ала турганыңды көрсөттүң: активдүү катышып, тынчтыкты бузган жоксуң».
4. Балдар мугалимдин мамилесин сезишет. Мугалим төмөнкү терс сөздөрдү класста колдонуудан баш тартуусу зарыл:
 - *Үстөмдүк кылуучу тон:* «Унчукпай отур!», «Сүйлөгөнүңдү токтотуп, китебиңди ач!»
 - *Тыюу салуучу тон:* «Сүйлөбө!», «Айланбай отур!»
 - *Коркутуучу тон:* «Көрөсүң азыр!», «Бул үчүн сени жазалаш керек!»
 - *Сын:* «Бул сенин ишиңби? Ушинтип да жазабы?», «Мындай иштен уялышың керек!»
 - *Кызыгуусун жоготуу (демотивация):* «Эх, качан сен бир нерсе үйрөнөсүң?!», «Унчукпай дароо китебиңди ач!»
 - *Камкорсуган текебердик тон:* «Мейли эми, бул деле жарайт».

Классты башкаруу боюнча ыкмалар жана сунуштар колдонмонун 1-тиркемесинде кошумча берилди.

3.2. ОКУУЧУЛАРДЫ КЛАССТА ЖАЙГАШТЫРУУ

Класстагы орундарды жайгаштыруу окуу программасы сыяктуу эле абдан маанилүү болуп саналат. Классты туура жайгаштыруу боюнча чечим тапкычтыкты жана чыгармачылыкты талап кылат. Төмөндө окуучуларды класста жайгаштыруу боюнча бир нече варианттар берилди.

ӨЗ АЛДЫНЧА ОКУП-ҮЙРӨНҮҮ ФОРМАТЫ

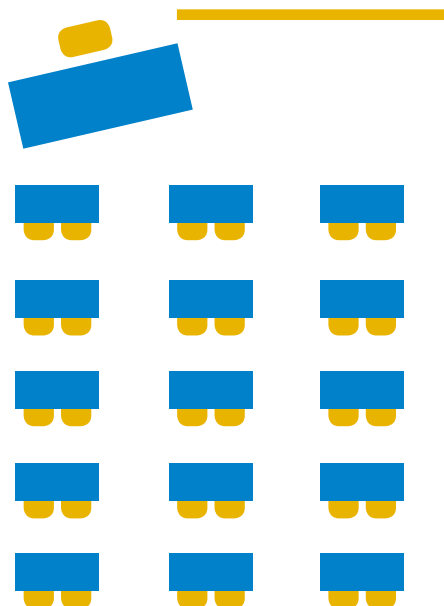
(фронталдык жайгаштыруу)

Жакшы жагы

- ✓ Бардык көлөмдөгү класстарга туура келет.
- ✓ Өз алдынча натыйжалуу иштегенге шыктандырат.
- ✓ Бир нерсени көрсөтүүгө жана презентация үчүн натыйжалуу.
- ✓ Жаңы материал берүү (лекция) жана өз алдынча иштөө үчүн ыңгайлуу.
- ✓ Жуптарда иштөө үчүн салыштырмалуу ыңгайлуу.

Алсыз жагы

- ✓ Талкуу жана топтордо иштөө үчүн ыңгайсыз.
- ✓ Окуучулар көңүлүн топтой албай, башка нерсеге алаксып кетиши мүмкүн.
- ✓ Окуучулардын өз ара иштешүүсүнө ыңгайсыз.
- ✓ Мугалим үчүн окуучулардын баарын карап текшерип чыгуу көп убакытты талап кылат.

ИРИ ТОПТОР ФОРМАТЫ

(«П» тамгасы формасында)

Жакшы жагы

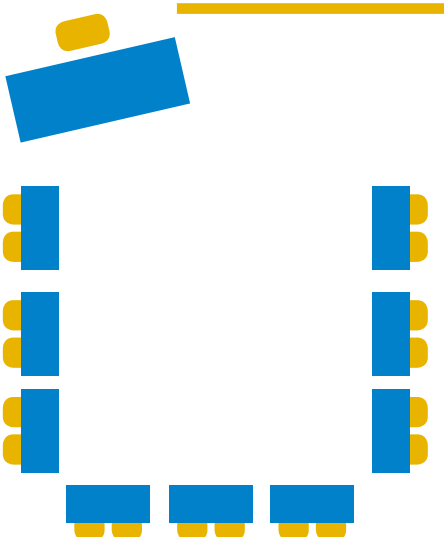
- ✓ Бүтүндөй класс менен өз ара иштешүү жеңил болот.
- ✓ Пикирин айтып, талашып-тартышуу жана процесске катышуу үчүн ыңгайлуу.
- ✓ Мугалимдин окуучулар менен байланышуусуна жеңил болот.
- ✓ Презентация жана башка материалдарды көрсөтүү үчүн орун кеңири болот.

Алсыз жагы

- ✓ Чакан топтордо иштегенге ыңгайсыз.
- ✓ Тартынчаак окуучулар үчүн стресс абалын жаратышы мүмкүн.
- ✓ Бардык окуучулардын түшүнүү деңгээлдерин жана жөндөмдөрүн баалоого кыйынчылык жаратат.

Мүмкүнчүлүктөрү

- ✓ Окуучулар отургучтарын көтөрүп, ортого өтүп, чакан топторду түзүүгө болот.

КЫЙГАЧ КАТАРЛАР

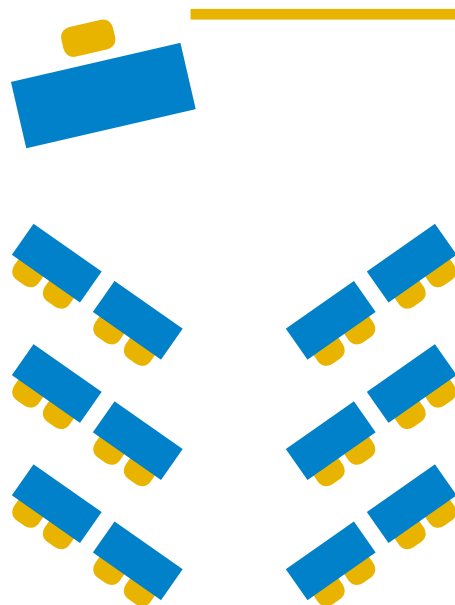
(балаты формасында)

Жакшы жагы

- ✓ Бүтүндөй класс менен иштешүү жеңил болот.
- ✓ Жалпы талкуу жана презентация үчүн абдан ыңгайлуу.
- ✓ Мугалимдин окуучулар менен байланышуусуна жардам берет.
- ✓ Мугалим катарлардын арасын жеңил аралап жүрөт.

Алсыз жагы

- ✓ Окуучулар көңүлүн топтой албай, тез алаксып кетиши мүмкүн.
- ✓ Окуучулар ортосундагы өз ара иштешүү бирдей текши болбойт.
- ✓ Көңүл толугу менен мугалимге бурулат.

ЧАКАН ТОПТОР ФОРМАТЫ

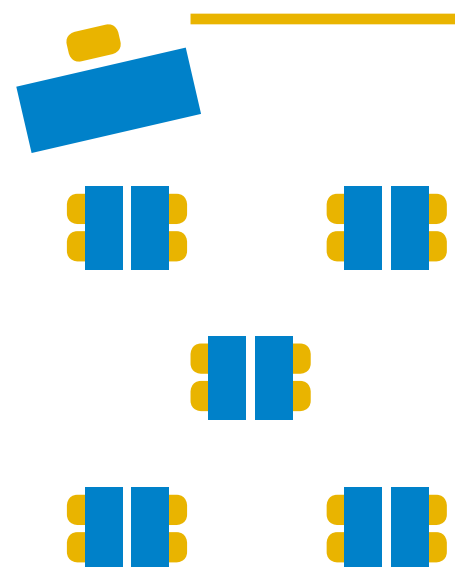
(«Аралчалар»)

Жакшы жагы

- ✓ Окуучулардын баарлашуусу, кызматташуусу үчүн ыңгайлуу.
- ✓ Окуучулар ой-пикирлери менен бөлүшө ала турган ынтымактуу жана коопсуз чөйрө түзүлөт.
- ✓ Кызматташууга жана топтордо иштегенге ыңгайлуу.
- ✓ Рефлексия, көйгөйлөрдү чечүү жана баарлашуу көндүмдөрүн өнүктүрөт.
- ✓ Топторго бөлүүнүн түрдүү варианттарын колдонсо болот.

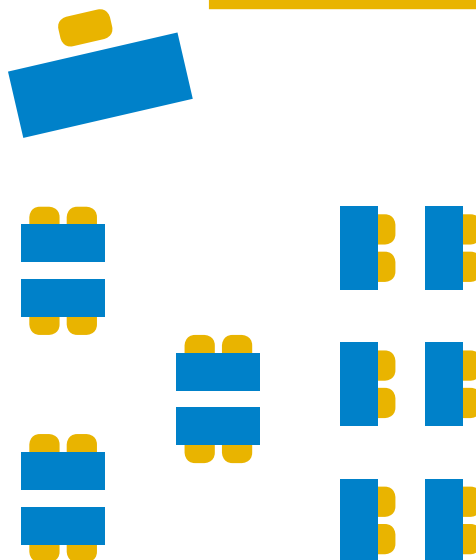
Алсыз жагы

- ✓ Жеке жоопкерчилик деңгээли төмөндөйт, б. а. күчтүү окуучулар тапшырмалардын көбүн аткарышат.

Жакшы жагы

- ✓ Окуучулардын билим деңгээли, темпераменти ар түрдүү болгон учурда жана сабакта ар кандай усулдар колдонулганда ыңгайлуу.
- ✓ Мугалим окуучуларды жеке муктаждыктарына жараша топторго бөлө алат.
- ✓ Окуучулар ой-пикирлери менен бөлүшө ала турган ынтымактуу жана коопсуз чөйрөнү түзсө болот.
- ✓ Кызматташуу жана топтордо иштөө үчүн ыңгайлуу.
- ✓ Рефлексия, көйгөйлөрдү чечүү жана баарлашуу көндүмдөрүн өнүктүрөт.

Алсыз жагы

- ✓ Окуучулардын ортосундагы өз ара иштешүү тегиз бөлүштүрүлбөйт.

Мүмкүнчүлүктөрү

- ✓ Окуучулардын билим деңгээлине жараша ролдорун алмаштырып турууга болот. Мисалы, чакан топтор менен эксперттердин ролдорун алмаштырууга болот.

Жогоруда берилген жайгаштыруу форматтарынан айырмаланган башкаларын дагы колдонуу мүмкүн.

Окутуу чөйрөсүнө класста парталарды коюудан сырткары анда окуу ресурстарын (китептерди, балдар тарткан сүрөттөрдү, жасаган материалдарды, портфолиолорду ж. б.) балдарга ыңгайлуу кылып, б. а. балдарга жеткиликтүү, алар каалаган учурда өз алдынча алалгыдай кылып жайгаштыруу да абдан маанилүү. Көпчүлүк учурда класста сүрөттөр бийик илинип, китептер окуучулар өз алдынча алалбагандай кылып жайгаштырылат. Бул балага багыттап окутууга каршы келет.

4. САБАКТЫН ЖАНА ТЕМАНЫН МАКСАТТАРЫН КОЮУ

Окуучулар менен бирге максаттарды аныктоо – инсанга багытталган окутуунун маанилүү бөлүгү болуп эсептелет. Окуучулар өздөрү койгон максаттарды аткарууга активдүүрөөк катышат, анткени аларда окуу процессин көзөмөлдөө сезими пайда болуп, максаттарга жетишүү үчүн жоопкерчилиги жогорулайт жана өз күчүнө ишеними артат. Бирок окуучулардын алдына өтө абстракттуу, түшүнүксүз жана жетилбей турган максаттарды коюудан каалагандай майнап чыкпайт. Сабактын же өзүнчө бир тапшырманын максаттарын аныктоодо эксплициттик усулду колдонуу, башкача айтканда сабак же тапшырманы аткаруу учурунда кайсы көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү өркүндөтүү үстүндө иштей тургандарын түшүндүрүү сунушталат. Тапшырманы аткарууга киришердин алдында же сабактын бир этабынан экинчисине өтөрдө, окуучулар иш кандай уюштурула турганын, аны аткаруу кандай кадамдарды камтыганын, кандай натыйжалар боло турганын жана натыйжаны кантип берүүнү билүүлөрү зарыл.

Сабактын максаты SMART критерийлерин эске алуу менен коюу сунушталат:

S (Specific) – конкреттүү, спецификалуу;

M (Measurable) – ченеле, өлчөнө турган;

A (Achievable) – жетишиле, ишке ашырыла турган;

R (Realistic) – реалдуу, натыйжага багытталган;

T (Time-bound) – убактысы аныкталган.

Сабактын максатынын ченеле турган болушу анын натыйжаларын баалоого жардам берет. Маселен, «баланын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү» деген максатты кантип баалоого болот?

«Жакшыртуу», «өстүрүү», «өнүктүрүү», «көбөйтүү», «тарбиялоо» деген сыяктуу ченелбей турган этиштер колдонулган максаттарды баалоо, өлчөө деги эле мүмкүн эмес. Балдардын иш-аракети көрүнүп турган жана ченелүүчү этиштерди колдонуу максатка ылайык болот. Мындай этиштер Блумдун таксономиясы боюнча төмөндөгү 3-таблицада кеңири берилди. Сабактын максаты сабак аяктаганда окуучулар жетише турган акыркы натыйжаларды так, реалдуу чагылдырышы керек. Ошондуктан сабактын аягында сабактын максаттарына кайра кайрылып, эмнелер кандайча аткарылганына талдоо жасоо абдан пайдалуу болот. Ал эми убактысынын аныкталышы критерийине келе турган болсок, ал сабактын убактысына байланыштуу болот.

3-таблица. Блумдун таксономиясы боюнча ченелген этиштер

Деңгээл	Көндүм/жөндөм	Этиштер	Мисалдар
Билим	Тексттеги керектүү маалыматты табуу	Санап берүү, атоо, аныктоо, айырмалоо, ж. б.	Чыгарманын атын билет, каармандарды атайт, тексттеги каармандар менен окуялардын сүрөттөлүштөрүн жана мүнөздөмөлөрүн табат.
Түшүнүү	Негизги идеяны бөлүп көрсөтүү, себеп-натыйжа байланыштарын аныктоо, сюжетти айтып берүү	Түшүндүрүү, өз сөзү менен айтып берүү, кайра баяндоо, сүрөтүн тартуу, аныктоо, чечмелөө ж. б.	Окуя кантип башталып, кантип аяктаганын, кандай ырааттуулукта өнүккөнүн өз сөзү менен айтып берип, түшүндүрөт, негизги идеяны жана себеп-натыйжа байланыштарын аныктайт, айткан ойлоруна мисалдарды келтирет.

Деңгээл	Көндүм/жөндөм	Этиштер	Мисалдар
Колдонуу	Алынган маалыматтарды түрдүү кырдаалдарда пайдалануу	Санап чыгуу, тандоо, көрсөтүү, өзгөртүп түзүү, мисал келтирүү, далилдөө, салыштыруу, мүнөздөмө берүү аргументтерди келтирүү, окшоштуктарды табуу.	Каармандарды салыштырат, турмуштагы жагдайлар менен окшоштуктарын табат, каармандарга мүнөздөмө берет, чыгармадагы окуялар жөнүндө ой-пикирин билдирет.
Талдоо (анализ)	Тексттеги маалыматты курамдык бөлүктөргө бөлүү, баяндоонун ички логикасын түшүнүү	Бөлүү, топтоо, классификациялоо, айырмалоо, салыштыруу, тандоо, байланыштыруу, категорияга бөлүү, интерпретациялоо.	Текстти бөлүктөргө бөлөт, аларга ат коёт, бөлүктөрдүн ортосундагы байланышты түшүндүрөт, каармандардын аракеттерине түшүндүрмө берет, алардын өзгөчөлүктөрүн, айырмачылыктарын негиздейт.
Топтоо (синтез)	Маалыматты иштетүү, тексттеги маалыматтын негизинде тыянак жана корутунду жасоо.	Жалпылоо, калыптандыруу, пландаштыруу, түзүү, иштеп чыгуу, топтоо, схема түзүү ж. б.	Каармандардын иш-аракеттерин логикалык таризде алдын ала айта алат, тексттеги маалыматтын негизинде схема, чыгарманын картасын түзөт, тексттен корутунду чыгарат, окуялардын альтернативдик жүрүшүн ойлоп табат.
Баалоо	Критерийлердин негизинде баалоо	Далилдөө, өлчөө, негиздөө, деңгээлдерге бөлүү, баа берүү, сунуштоо ж. б.	Каармандардын аракеттерине карата өзүнүн баасын берет, алар туура же туура эмес кылгандыгын аргументтер менен негиздейт, өзүнүн көз карашын билдирет, автордун ой-пикири менен макул болот же каршы болот.

5. ИНСАНГА БАГЫТТАЛГАН ОКУТУУДАГЫ БААЛОО

Окутууну дифференциациялоо, албетте, окуучулардын иштерин баалоо боюнча түрдүү усулдарды колдонууну дагы билдирет. **Дифференциацияланган баалоо** – бул, өз ара тыгыз байланышта болгонуна карабастан, **калыптандыруучу баалоо эмес**. Дифференциацияланган баалоодо биринчи орунда окутуунун мазмуну эмес, окуучулардын түрдүү муктаждыктарына жараша баалоо усулдарын адаптациялоо турат. Башкача айтканда, калыптандыруучу баалоо мугалимге окуучулардын кайсы окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү керек экендиги тууралуу маалымат берсе, инсанга багытталган баалоонун предмети окуучунун иштөө процесси болуп саналат, ал эми бул баалоонун натыйжаларын мугалим ар бир окуучу үчүн эң ыңгайлуу жана майнаптуу иш түрлөрүн аныктоо үчүн колдонот.

Калыптандыруучу баалоо менен дифференциацияланган баалоонун айырмачылыктарын жакшы түшүнүү үчүн бул баалоолордун ар бир түрүнө жооп ала турган суроолорду түзүп көрүү керек.

Калыптандыруучу баалоо боюнча суроолорго мисалдар:

1. Окуучуларда окуунун кайсы көндүмдөрү калыптанган?
2. Кайсы көндүмдөрдү кошумча өнүктүрүү керек?
3. Окуучуларга _____ үйрөтүү үчүн кандай көнүгүүлөрдү колдонууга болот?

Дифференциацияланган баалоо боюнча суроолорго мисалдар:

1. Бул окуучуга (чакан топто, жупта же жеке иштеген) кайсынысы ыңгайлуу?
2. Класс алдында презентация кылууга окуучу канчалык деңгээлде өзүн эркин сезет?
3. Окуучу мугалими менен классташтарынын кайтарымы байланышын кандай кабыл алат? Кызыгуусун жоготууга бөгөт коюу үчүн окуучуга кандай кайтарымы байланыш (жазуу түрүндө, жекече маектешүү ж. б.) берүү керек?

Кайтарымы байланыш жана калыптандыруучу баалоо боюнча кеңири маалымат 7 жана 8-модулдарда талкууланат.

6. САБАК УЧУРУНДАГЫ ТЕҢДИК ЖАНА КАЛЫСТЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

Инсанга багытталган окутуу боюнча талкуу алкагында биздин педагогикалык усулдар окуучулар арасында теңдикти жана аларга карата калыс мамилени канчалык деңгээлде камсыздай алары, мугалимдер учурдагы көйгөйлөрдү чечүү үчүн эмне кыла алары тууралуу ой жүгүртүү зарыл.

Бул үчүн биринчи кезекте класстагы «теңдик» жана «калыстык» түшүнүктөрүн аныктоо кажет. **Теңдик** – бул жынысына, улутуна, социалдык абалына же ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрүнө карабастан, бардык окуучулар үчүн бардык материалдардын, ресурстардын жана окутуу процессинин жеткиликтүүлүгү, ар бир окуучуга бирдей, тең окуу шарттарын түзүү. **Калыстык** – бул мугалим тарабынан ар бир окуучуга адилет көңүл буруп, мамиле кылуусу, окуучуларга карата кандайдыр бир басмырлоонун жоктугу. Башталгыч класста мугалимдин окуучуга боорукер мамилеси окутуу үчүн кошумча маанилүү ресурс болуп саналат; ошентип, калыстык теңдик үчүн керектүү шарт болуп калат.

Класста басмырлоо (дискриминация) түрдүү жол менен болушу мүмкүн. Кээде атайы болот, бирок көпчүлүк учурда окутуу процессинин катышуучуларынын көз караштарынан жана жүрүм-турум көндүмдөрүнөн улам ойлобостон болот. Башталгыч мектепте болгон басмырлоонун шарттуу үч түрүн бөлөлү¹:

1. Тилекке каршы, өлкөбүздүн мектептеринде **гендердик** басмырлоо көп кездешет, көп учурларда ойлонбостон болот. Кыздарга жана балдарга кайрылуудагы, мактоодогу жана уяткаруудагы айырмачылыктар, тартипке жана тапшырмалардын аткарылышынын сапатына карата ар түрдүү талаптар, жооп берүү үчүн ойлонууга берилген убакыттагы айырмачылык – мунун бардыгы, негизинен, басмырлоо болуп эсептелет. Ошону менен бирге окуу үчүн берилген тексттердин мазмуну

¹ Бул модулда басмырлоонун түрлөрү толугу менен келтирилген жок жана шарттуу түрдө гана берилди; бул классификация коомдогу теңдик жана калыстык боюнча атайын булактардын классификациясынан айырмаланышы мүмкүн.

кыздарга дагы, балдарга дагы кызыктуу болуусу үчүн кылдаттык менен тандоо зарыл; стереотиптик ой-пикирлерден жана окуучуларды жыныс боюнча бөлүүдөн оолак болуу кажет («Сен кызыңда, кыздар жакшы окуш керек», «Балдар кагаздан кеме жасашат, ал эми кыздар – гүлдөрдү жасашат» ж. б.).

2. **Социалдык** басмырлоо эбактан бери эле коомдо кеңири талкууланууда, ошондуктан мугалимдер бул көйгөй жана аны жоюу тууралуу кабардар. Мугалим өзүнүн класстагы жүрүм-турумун дайыма талдап, «Түрдүү улуттагы, социалдык жана экономикалык абалдагы окуучулар класста өздөрүн ыңгайлуу сезеби? Өз жөндөмдөрүн көрсөтүү үчүн тең мүмкүнчүлүктөр берилип жатабы?» – деген суроолор үстүндө ой жүгүртүүсү тийиш. Мында окуучулардын үй-бүлөлөрүндө жана мектепте сүйлөгөн тили, үй-бүлөлөрүнүн окуу үчүн кошумча материалдарды сатып алуу мүмкүнчүлүктөрү, үйдөгү жумушка катышуу деңгээли ж. б. у. с. факторлор эске алынуусу зарыл.
3. **Ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү боюнча басмырлоо.** Инклюзивдик билим берүү дагы көптөн бери талкууланып келүүдө; мугалимдер, мектеп жетекчилиги менен биргеликте, кандайдыр бир мүмкүнчүлүктөрү чектелген же кошумча муктаждыктары бар окуучулар үчүн билим алуунун жеткиликтүүлүгүн камсыздоо жана алардын окуудагы муктаждыктарын канааттандыруу жолдорун ойлоноулары тийиш.

Окутуунун бардык элементтерин: мазмунун, процессти, класста ишти уюштуруу жолдорун, баалоону, кайтарым байланыш берүүнү, социалдык теңдиктин жана калыстыктын негизинде кароо зарыл. Мектеп жетекчиликтери жана мугалимдер, окуучуларга тең укуктарды жана билим берүүнүн жеткиликтүүлүгүн камсыздаган окуу чөйрөсүн куруу үчүн окуучулардын ата-энелери же камкорчулары менен кызматташуулары кажет.

7. ИНСАНГА БАГЫТТАЛГАН ОКУТУУ ЫКМАЛАРЫ ЖАНА МИСАЛДАРЫ

Бул бөлүмдө инсанга багытталган окутуунун натыйжаларына оң таасир этүүчү тажрыйбадан алынган ыкмалар жана мисалдар келтирилди.

1-ЫКМА. Түрдүү деңгээлдеги (баскычтагы) тапшырмалар.

Максаты: психологиялык комфорт түзүү жана ар бир окуучуну мүмкүнчүлүктөрүнө жана жөндөмдөрүнө ылайык окутуу.

Дифференциациялоо: окуу көндүмдөрүнүн өнүгүүсүнүн деңгээлине жана окуучулардын мүнөзүнө ылайыктуу ар түрдүү болот.

Этаптары:

1. Ар түрдүү татаалдык деңгээлиндеги үч дифференцияланган «А», «Б», «В» тапшырмаларын иштеп чыгуу.

«А»	«Б»	«В»
Татаалдыктын биринчи деңгээли – репродуктивдик деңгээл. Мында окуучу Блум таксономиясынын «Билим» жана «Түшүнүү» (15–16 бет) деңгээлдерине болжол менен туура келген базалык деңгээлдерге ээ болот.	Татаалдыктын экинчи деңгээли – окуучуларды колдонуудагы айрым көнүгүүлөрдү аткаруу үчүн зарыл болгон окуу ишмердигинин ыкмалары менен камсыз кылат. «А» деңгээлинин окуу материалдарын тереңдетүүчү кошумча маалыматтар берилип, түшүнүктөрдүн колдонулушун көрсөтөт. (≈Блум таксономиясынын «Колдонуу» жана «Анализ» деңгээлдерин).	Татаалдыктын үчүнчү деңгээли – окуучулар материалды толук билишет, окуу иштери боюнча ыкмаларга ээ болушат, өнүктүрүүчү материалдар берилип, чыгармачылыкта колдонууга түрткү берген материалдар жана алардын логикалык негиздемелери тереңдетилет. (≈Блум таксономиясынын «Синтез» жана «Баалоо» деңгээлдерин).

2. Окуучулардын деңгээлдерин аныктоо жана окуучуларды **өзгөрмө курамдагы** топторго бөлүү. Эгер окуучу негизги ыкмаларды үйрөнсө, кечээ 1-деңгээл тобунда («А» тапшырмасы) иштеген окуучунун эртең 2-деңгээл тобунда («Б» тапшырмасы) иштөөсү мүмкүн.

Окурмандык компетенттүүлүктүн деңгээлине жараша топторго бөлүү

1-деңгээл

Репродуктивдик. Бул деңгээл билүү, түшүнүү деңгээлинде колдонулат, жана бул учурда мугалимдин кошумча колдоосу керек (толук көрсөтмө берүү, жалпы класс менен иштөө, жазуу иштеринен кийин талдоо жүргүзүү, көрсөтмө берүүчү карточкалар). Үйрөнүүгө, окууга кызыгуу деңгээли, жетишүү көрсөткүчтөрү төмөн, тез чарчаган, билим алууда көйгөйлөрү бар окуучулар. Бул деңгээлдеги окуучулар көбүнчө жай, көңүлү чөккөн болушат жана класстагы окуучулардан артта калышат. Инсанга багытталган окутуу ыкмасы колдонулбаган учурда, алар окууга кызыгуусун такыр жоготуп, класстан артта калуусу мүмкүн. Бирок чындыгында, ылайыктуу ыкма колдонулса,

алар ийгиликтүү окуй алышат. Окуучулардын тапшырма аткаруу учурунда мугалимдин аларга өтүлгөн материалды кайталап түшүндүрүп, мазмундуу колдоо көрсөтүүсү керек.

2-деңгээл

Конструктивдик. Алынган билим колдонулат («Б» тапшырмасы). Түшүндүрүлгөндөн кийин тапшырма өз алдынча аткарылат жана мугалим сөзсүз аларды текшерет. Бул деңгээлдеги окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгү орто. Алар көп учурда шашып кетишет. Окуудагы жетишпегендиктердин себеби интеллектуалдык жөндөмдөрүнөн эмес, өтө шашмалыктан жана эмоционалдуулуктан болуусу мүмкүн. **Мугалимдин колдоосу мотивация берет жана окуу жол-жоболорун көрсөтөт:** тапшырманын максатын эскертүү, топтук иш эрежелерин кайталоо, топтун ичинде ролдорду бөлүштүрүүгө жардам берүү.

3-деңгээл

Чыгармачылык. Окуучулардын билимин тереңдетет («В» тапшырмасы). Тапшырма өз алдынча аткарылат. Окуучулар алынган билимдерин өз алдынча колдонууга жана айрым тапшырмаларды чечүүгө чыгармачылык менен мамиле кылууну талап кылган бир кыйла татаал көнүгүүлөр менен иштешет. Бул окуучулар туруктуу көңүл буруп, маселени бөлүктөргө бөлүп талдай алышат; натыйжада алардын бирдиктүү көз карашы жана түшүнүүсү калыптандырылат. Алар окуу убагында жалпылоо жөндөмүн ийгиликтүү өздөштүрүшүп, сөз байлыгы кенен болушат. Бул топ башка эки топко караганда өз алдынча иштөө жөндөмүнө көбүрөөк ээ. **Мугалим окуучуларга топтордо талкуулоо үчүн кошумча кеңештерди берип, колдоо көрсөтөт.**

Көңүл буруңузда! Окуучуларды топторго бөлүүдө, аларды окурмандык жөндөмдөрү боюнча бөлүп жатканыңызды көрсөтпөшүңүз керек. Эгер окуучулар жөндөмдөрү боюнча «А» жана «Б» тобуна бөлүнүп жатышканын билсе өзүнө болгон ишеними азаят жана натыйжада алардын билим алууга шыктануусу жана умтулуусу төмөндөйт. Бул ыкманын алкагында ар бир топтун катышуучулары «ийгиликтүү» натыйжаны элестетүүсү керек.

3. Күтүлүүчү натыйжаларды дифференциациялоо. Топтук тапшырманын татаалдык деңгээлдигине жараша күтүлүүчү натыйжалар ар түрдүү болушу мүмкүн. «А» жана «Б» топтору үчүн бул оозеки презентация болушу мүмкүн (башкы каарманды сүрөттөө, кайра айтып берүү, негизги окуя жөнүндө аңгеме, негизги сөздөрдү атоо ж. б.) жазуу тапшырмалары (чыгарманын картасы, каармандардын тизмеси, текст үчүн сүрөт ж. б.). «В» тобу үчүн натыйжалар чыгармадагы окуялардын өнүгүүсүнүн альтернативдик варианттарын (оозеки же жазуу), кыска сахна оюндарын, каармандардын мүнөздөмөлөрүн ж. б. камтыйт.
4. Баалоону жана кайтарым байланышты дифференциациялоо. Негизи, «А» жана «Б» топторунун окуучулары мотивацияларын жогорулатууга көбүрөөк муктаж, ошондуктан, алардын даярдаган тапшырмасы «С» тобунун тапшырмасындай эле баалуу экенин билдирүү маанилүү. Кайтарым байланышта сөзсүз эмне ийгиликтүү аткарылгандыгын сүрөттөө керек жана тапшырмалардын сапатын жакшыртуу боюнча кеңештерди бул топтогу окуучулар аткара ала турган деңгээлде берүү керек. Эч качан мотивацияны жогорулатуу үчүн топтордун натыйжаларын бири-бири менен салыштырбоо керек. Мисалы, «эгер дагы көбүрөөк окусаңар тиги топтун же «А» тобунун натыйжаларына жетишесиңер» деген сыяктуу фразаларды колдонуу туура эмес.

Түрдүү деңгээлдеги
тапшырмалардын
мисалдары

«Түлкү менен турна» чыгармасы

«А» тобу

Жомокту окуп чыгып, негизги каармандарды жазгыла. Автордун текстте ар бир каарманды сүрөттөгөн сөздөрүн таап, каармандардын аттарын жазып чыккыла. Түлкүнүн турна үчүн даярдаган тамагынын сүрөтүн таркыла. Турнанын түлкү үчүн даярдаган тамагынын сүрөтүн тарткыла.

«Б» тобу

Жомокту окуп чыгып, башкы каармандарды сүрөттөгөн сөздөрдүн тизмесин түзгүлө. Турна түлкүгө тамак берүү үчүн эмне үчүн бул кумураны тандаганын айтып бергиле. Чыгарманын картасын түзгүлө. Чыгарманын картасына таянып, жомокту кайра айтып бергиле.

«В» тобу

Жомокту окуп чыгып, топто талкуу жүргүзгүлө. Андан кийин, түлкүнүн ордунда болсоңуз окуянын башында эмне кылмак экениңерди айтып бергиле. Топто жомокту талкуулап, Түлкүнүн ордунда болсоңуз, окуянын башында эмне кылмак экениңерди айтып бергиле. Ал эми окуянын ортосундачы? Окуянын аягындачы? Сизге көбүрөөк жаккан каармандын сүрөтүн тартып, эмне үчүн ал каарманды тандаганыңызды түшүндүрүп бергиле.

2-ЫКМА. «Окурмандын шатысы»

Максаты: окуучуга окуу максаттарын коюуга жана өзүнүн окуусуна байкоо жүргүзүүгө, «мындан аркы өнүгүү багытын» аныктоого үйрөтүү.

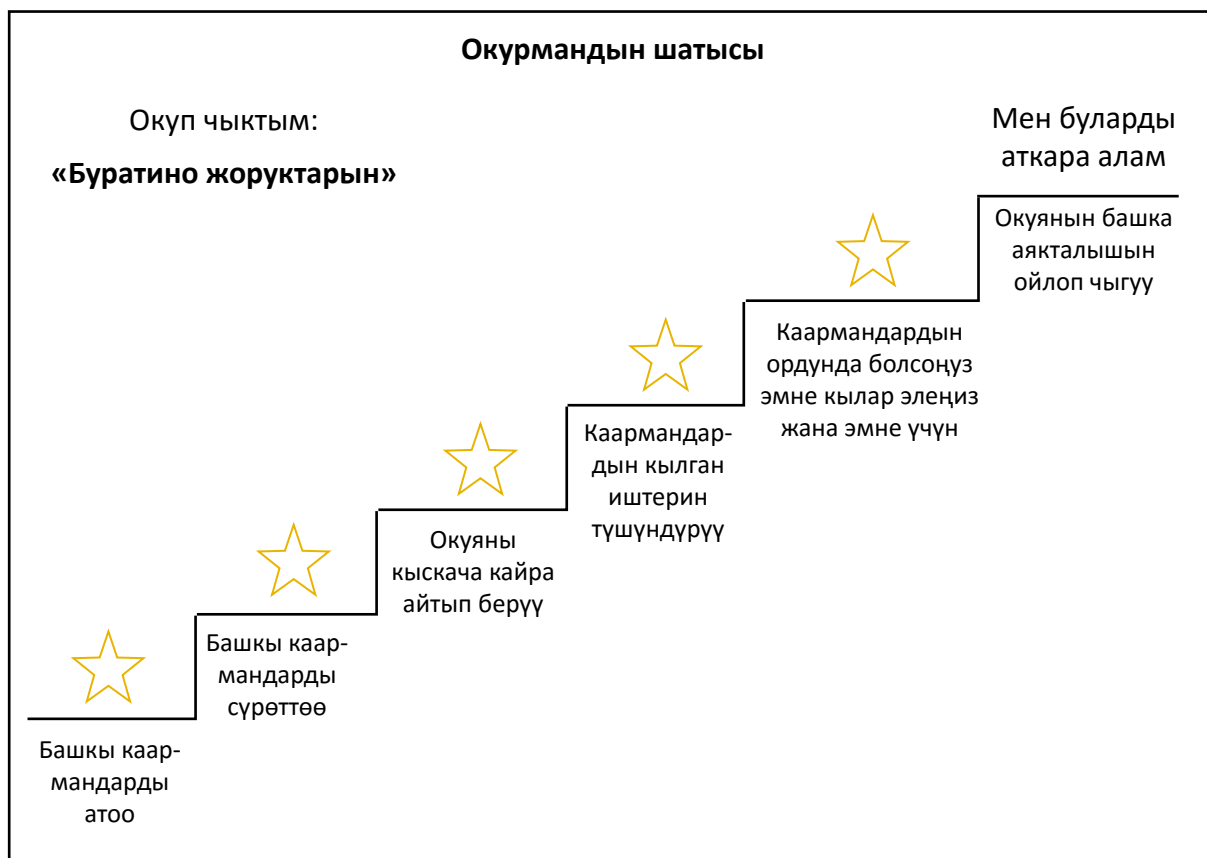
Дифференциациялоо: жеке, кызыгуулары боюнча.

Этаптары:

1. Окутуу этабы (чейрек, жарым жылдык, окуу жылы) үчүн кошумча окуу үчүн сунушталган тексттердин тизмесин басып чыгаруу.
2. Бардык окуучуларга сунушталган окуу тексттердин тизмесин жана «Окурмандын шатысы» формасынын үлгүсүн таратып берүү керек (төмөнкү мисалды караңыз). Аларга эң кызыктуу текстти тандап, окуп чыгып жана окуу учурунда шатынын тепкичтерине жылдызчалардын сүрөтүн тартып, форманы толтуруу тапшырмасын берүү керек.
3. Тапшырманы аткаруу үчүн мөөнөт белгилөө керек. Мөөнөттөр окуучулардын жеке үйрөнүү темпине ылайык ар түрдүү болуусу мүмкүн.
4. Окуучулар менен баалоо формасы жана натыйжаларды көрсөтүү ыкмасы жөнүндө макулдашуу керек (бул жерде да дифференцияланган ыкманы колдонуу сунушталат).

Бул ыкма үчүн ата-энелерди катыштыруу же тексттерди тандоодо, тапшырманы аткаруу үчүн ылайыктуу мөөнөт коюуда мугалимдин жардамы керек. Бул ыкманын негизги максаты – окуучуга «квалификациялуу» окурман үчүн кандай көндүмдөр керек экенин түшүндүрүү жана окурманга ал көндүмдөрдүн өнүгүүсүнө байкоо жүргүзүүнү үйрөтүү. Форманын үстүңкү сол бурчундагы окулган чыгармалардын тизмеси бир же бир нече чыгарманы камтуусу мүмкүн. Ошондой эле, мугалим кандайдыр бир окуучунун өнүктүрүүсү керек болгон башка окуу көндүмдөрүн аныктап, аларды тепкичтерге жазып койсо болот. «Окурмандын шатысы» формасынын үлгүсү 2-тиркемеде көрсөтүлгөн.

«Окурмандын шатысы» формасынын толтурулган мисалы

3-ЫКМА. Окурман клубдары

Максаты: Окуучулардын мотивациясын көтөрүү, китеп окууга болгон кызыгууларын ойготуу, окуй турган материалды окуучулардын өздөрү тандай алышаарын үйрөтүү, окуянын түшүнүүсүн жана окурмандык чыгармачылыгын өнүктүрүү.

Дифференциациялоо: кызыгуулары боюнча.

Этаптары:

1. Окуу программасынан же класстан тышкары окуу материалдарынан төрт түрдүү темадагы окуучулар үчүн кызыктуу тексттерди тандап алуу керек. Ар бир тема үчүн экиден текст табылса жакшы болот: эгер «клубдарда» өтө көп катышуучулар чогулса, ал тексттер керек болот. Тексттер ар түрдүү темаларда болуусу мүмкүн, же болбосо, кандайдыр бир өзгөчө темага байланыштуу болуусу мүмкүн. Бул мугалимдин тандоосуна же анын окуучулардын эмнеге кызыкканын билүүсүнө байланыштуу. Темалардын мисалдары: «Динозаврлар», «Роботтор жана механизмдер», «Укмуштуу окуялар», «Байыркы цивилизациялар», «Космос», «Биздин өлкө», «Достук» ж. б.
2. Темасы жазылган барактарды класстын төрт бурчунан илип коюу керек. Окуучуларга ар бир бурчка барып, өздөрү үчүн эң кызыктуу теманы тандоо тапшырмасы берилет. Натыйжада, окуучулар кызыгуулары боюнча төрт топко бөлүнөт – бул чейрек/жарым жылдык/ай боюнча өз алдынча иштей турган окурман клубдары, ал эми алар аягында «окурман конференциясына» («жаш окурмандар слёту», «китеп парады» – бул иш-чаранын атын тандоо үчүн мугалим жана окуучулар өздөрүнүн фантазияларын колдонсо болот) чогулушат. Окуучулар кааласа, клубдарынын аттарын өздөрү коё алышат.

3. Окуучуларга тексттерди таратып берүү (ар бир катышуучуда тексттин жеке көчүрмөсү болуусу керек). Окуучуларга конференция күнү классташтарына окуп чыккан тексттер боюнча болушунча толук жана кызыктуу айтып берүү тапшырмасы берилет. Окуучулар ушул эле тема боюнча башка тексттерди таап, графикалык уюштургучтарды колдонушса болот (жылдыздуу асман картасы, роботтордун сүрөттөрү) же үйлөрүнөн темага байланыштуу бир нерсе, мисалы, динозаврлардын фигураларын алып келсе болот. Презентациянын болжолдуу канча убакытка созуларын белгилөө керек (мүнөт, жарым саат же 1 саат болуусу мүмкүн).
4. Клубдун катышуучулары жумуштун тартиби жөнүндө өздөрү макулдашып, ролдорду бөлүштүрүүсү керек экенин түшүндүрүү керек (эгер аларды бөлүү керек болсо). Бул учурда ар бир катышуучунун өзүнүн ролу болушу керек. Ролдорду бөлүштүрүүгө убакыт керек. Бул учурда мугалим окуучулардын кантип ролдорду бөлүштүрүп жатканына байкоо жүргүзүшү керек. Керек болсо, клубдун ар бир катышуучусуна ал аткарууга макул болгон тапшырманы табууга жардам берүү керек. Алгач, бул этап татаал болот, бирок окуучулардын топтордо иштөө жана башкаларды сыйлоо көндүмдөрү өнүккөн сайын жеңилдейт.
5. Клубдардын жолугушуу убактысын аныктоо керек (мисалы, ар шейшемби күнү). Бул жолугушууда клубдардын мүчөлөрү чогулуп, өздөрүндө болуп жаткан прогрессти талкуулашат, керек болсо, жумуш процессин оңдоп-түзөшөт. Акыркы конференция күнүн белгилөө керек (окуу үчүн кошумча убакыт бөлүүгө мүмкүнчүлүгү бар күндү тандоо керек, анткени топтук презентациялар кызыктуу болуп, окуучулардын суроолорун жана түшүндүрмөлөрүн жаратуусу мүмкүн). Эгер мектепте чогулуш өткөрүү үчүн чоң зал болсо, ата-энелерди чакырса болот.

1-тиркеме. Классты натыйжалуу башкаруу ыкмалары жана сунуштар

Класста бирдиктүү эрежелерди аныктап алуу жана алардын аткарылышын камсыздоо

Окуу жылынын алгачкы күндөрүндө эле класста эрежелерди тактап алыңыз. Кандайдыр бир жетишкендиктери үчүн балдарды кызыктырууну, эреже бузгандыгынын натыйжасы эмнеге алып келерин белгилеп коюуну унутпаңыз. Эрежени бузган окуучу тартипке чакырылбаса, анын кесепетин жойбосо, кайрадан тартип бузууга барууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Бул окуу жылынын башында, мугалим менен окуучунун ортосунда ишеним чөйрөсү түзүлүп жаткан учурда абдан маанилүү.

Мындан тышкары, мугалим үчүн окуучулардын тең укуктуулугун камсыздоочу эрежелерди аныктап алуу маанилүү. Ал үчүн эрежелерди окуучулар менен бирдикте аныктап туюндуруп алуу натыйжалуу ыкма болот. Класста бири-бирине болгон сый мамилени жана тең укуктуулукту сактоо үчүн окуучулардын ойлорун угүңүз. Мындай учурда аныкталып алынган эрежелерге окуучулардын баары макул болушат. Бирин-бири сыйлоо, мугалимди сыйлоо, класстагы иштерге активдүү катышуу сыяктуу эрежелерди киргизүү абдан маанилүү.

Эрежелерди ырааттуу түзүү жана аларды сактабагандыктын натыйжасы

Окутуунун максаттарын эске сактап, эрежелерди эмне үчүн сакташ керек экендигин окуучуларга түшүндүрүү керек. Мисалы: «Биз коридордо чуркабашыбыз керек, анткени биз чуркап бара жатып бирөөнү сүзүп кетишибиз мүмкүн». Кайсы бир эреже сакталбаган учурда көрсөтүлө турган чаралар сөзсүз ушул гана эрежеге байланыштуу болушу керек. Мисалы: Эгер окуучу сүрөт тартуу үчүн колдонгон аспаптары менен столдун үстүн булгап алса, окуучу үчүн колдонула турган чара – бул өзү булгаган нерселерди тазалап, жыйноо болуп саналат. Эгерде мугалим бул чаранын ордуна «окуучуну танаписке чыгуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуу чарасын же эрежеге байланышы жок чараларды колдонсо анда окуучулар мугалим жаман адам жана ал өзүнүн бийлигин кыянаттык менен көрсөтүп жатат деп ойлошу мүмкүн.

Орун алмаштыруу аркылуу окуучуларга сабакка катышууга бирдей мүмкүнчүлүк берүү

Эгерде мугалим айрым окуучулар (балабы же кызбы) сабакка катышпай жатканын байкаса, окуучулардын орундарын алмаштырып, башкача отургузууга аракет кылуусу керек. Мисалы, артта отурган окуучуларды алдыга отургузуп көрүү керек.

Мугалимдер сабак учурунда көбүнчө алдыда отурган окуучулар менен сүйлөшөт. Ошондуктан, бардык окуучуларга мугалимге жакын отуруу мүмкүнчүлүгүн берүү үчүн алардын орундарын алмаштырып туруу (мүмкүн болсо) маанилүү.

Окуучулар менен сүйлөшүүдө оң формадагы сүйлөмдөрдү колдонуу

Мугалим кандайдыр бир нерсеге тыюу салуу менен кылба деп «же» формасында кайрылса, ал окуучунун оюнда дароо ошол нерсе келет. Мисалы: «Токойдо жүрөсүңбү?!» же «Алтын балыкты ойлобо!» Албетте, ал баланын оюна эрксиздин эле токой/алтын балык келет, элестетип да жиберет. Ошондуктан, тыюу салуу же жемелөөнүн ордуна оң формадагы сүйлөмдөрдү колдонуу сунушталат. Мисалы:

- «Калем сабыңарды унутпагыла» дегендин ордуна «Даяр болгула»
- «Эшикти катуу жаппагыла!» дегендин ордуна «Эшикти акырын жапкыла»
- «Сабак убагында сүйлөшпө» дегендин ордуна «Мугалимди жана классташтарыңды ук».

Окуучулардын баарына бирдей мамиле кылуу

Класста мугалимдер байкабастан балдарга жана кыздарга объективдүү эмес мамиле кылып алуулары мүмкүн. Мындай көйгөйдү алдын алуу үчүн мугалим окуучулардын ар бири «кызбы же эркек балабы» класста өзүн башкалар менен тең сезгендей чөйрөнү жаратуусу зарыл. Класстык иштерге катышуунун бир мүмкүнчүлүгү катары окуучулардын мугалимдин суроосуна жооп берүүлөрү эсептелет. Ошондуктан, мугалим окуучулардын жетишүүсүнө карабастан, жооп берүүдө ар бирине бирдей мүмкүнчүлүк берүүсү маанилүү.

Өздөрүнүн окуу чөйрөсүнө жоопкерчиликтүү мамиле жасоого үйрөтүү

Эрежелерди класс менен чогуу талкуулап, туюндуруп алуу жана талкуу учурунда лидерлик сапатын көрсөткөн окуучуларды шыктандырып туруу сунушталат. Мугалим талкуу учурунда бир орунда гана тура бербестен, ары-бери басып орун алмаштырып туруусу керек. Окуучуларга өз сунуштарын кайрадан ойлонуштуруп көрүүнү суранып туруу керек. Муну менен алардын өз алдынчалыгын өнүктүрүүгө болот.

Жетишкендиктери жана аракетчилдиги үчүн колдоо көрсөтүү, ошол эле учурда бул мугалимдин мактоосу үчүн эмес, окуучунун өзү үчүн маанилүү экендигин түшүндүрүү

Окуучунун жүрүм-туруму же жетишкендиктери үчүн дайыма кайтарым байланыш берүү керек. Бирок басымды мугалимдин жактыруусуна эмес, окуучунун жүрүм-турумуна жасоо керек. Мисалы, «Сен абдан жакшы окуучусуң...» дегендин ордуна «Сен тапшырманы эң туура аткардың...» деп айтуу сунушталат. Окуучулар тапшырмаларды мугалимге жагуу үчүн эмес, өздөрүнүн үйрөнүүсү үчүн аткаруусу керек.

Окуучулардын ар түрдүү үйрөнүү жана кабыл алуу өзгөчөлүктөрүн эске алуу жана окуучуларды кызыктыруу

Бардык окуучулар бирдей ылдамдыкта үйрөнүшпөйт. Түшүнбөй калган окуучуларга тез-тез көңүл бөлүп, аларга башка окуучулардын ылдамдыгына жетишүүгө сабырдуулук менен жардам берүү керек. Бул учурда башка зеригип отурган окуучулар көйгөй жаратуусу мүмкүн. Мындай көйгөй окуучулардын бир бөлүгү тапшырманы башка окуучуларга караганда тезирээк аткарып бүткөн учурларда пайда болот. Ошондуктан, тапшырманы эрте аткарган окуучулар үчүн алдын ала көнүгүү даярдап алуу керек. Учурдагы темага байланыштуу оюн, окуу же жазуу көнүгүүлөрүн тандап алса болот.

Карама-каршылыктан алыс болуңуз

Окуучуну анын классташтарынын алдында уяткаруу туура эмес. Эгер окуучунун жүрүштурушу талапка туура келбесе, сабак учурунда аны башкалардын көзүнчө урушпастан, окуучу менен сабак аяктагандан кийин жекече сүйлөшүп, маселени чечүү керек.

Ата-энелер менен байланыш куруу

Ата-энелер менен мүмкүн болушунча тез-тез байланышып туруу керек. Аларды ата-энелер чогулушуна катышууга чакырып, мугалим окуучунун натыйжалуу билим алуусу үчүн ата-энелердин жардам берүүлөрү боюнча иштешүүнү кааларын билдире алат. Эгерде мугалим ата-энелер менен жакшы мамиле кура алса, анда ал ата-энелер жана окуучулар менен тез-тез диалог куруп, алардын ишенимине ээ болуп, тез-тез кайтарым байланыш жүргүзө алат.

Көнүгүүлөрдү аткарууда үлгү көрсөтүү

Кандайдыр бир жаңы көнүгүүнү же тапшырманы окуучуларга берердин алдында мугалим, алгач окуучуларга аткаруу тартибин сөзсүз түрдө көрсөтүп берүүсү зарыл. Көрсөткөндөн кийин аткаруу тартиби талкууланат. Андан кийин, мугалим окуучулардын бирөөсүнөн бул тапшырманы аткарып көрүүлөрүн өтүнөт. Ал окуучу тапшырманы аткаргандан

кийин, кайрадан чогуу талкуулашат. Андан кийин гана тапшырманы бардык окуучулар аткарат. Эгер жаңы тапшырманы же көнүгүүнү окуучулар биринчи ирет жайыраак аткарышса, анда окуучулардын баарына толук түшүнүүгө мүмкүнчүлүк жаралат. Бул аткаруу тартибин жакшы өздөштүрүүгө жана тапшырманын кийинки бөлүктөрүн тезирээк аткарууга өбөлгө түзөт.

Сабактын башында бардык окуучулардын көңүл буруусун камсыз кылуу

«Тынч болгула, сабак башталды!» деп кыйкыруу туура эмес. Чындыгында мындай кыйкыруу тескери натыйжа алып келиши мүмкүн. Буга балдар көнүп калышат. Андыктан мугалим өзү тынч туруп, окуучулар отурганга чейин күтүп турганы жакшы болот. Же сабактын башында балдардын көңүлүн буруу үчүн балдарга кызыктуу суроо берип баштаса болот. Мисалы: «Үч күндөн бери кар жаап жатат! Ким Аяз ата жасады?» Балдардын көңүлүн буруп алгандан кийин план боюнча сабакты баштоо керек.

Жакын аралыкты жана түздөн-түз суроолорду колдонуу

Эгер бир окуучу сабакта тентек кылып жатса, ал окуучунун жанына басып барып, сабакты уланта берүү керек. Мугалим мынча жакын келгенде, окуучу тынчып калат. Ошондой эле, мугалим тентек кылып жаткан окуучуга түздөн-түз суроо берип, анын көңүлүн сабакка буруусу мүмкүн: «Асан, сенин оюңча, эмне үчүн жомоктун негизги каарманы мындай кылды?» Окуучунун толук суроону үгүүсү үчүн ал баланын атын так айтуу керек.

Сабакка мыкты даярдануу

Сабак учурунда жана окуу жылы боюнча жакшы түзүлгөн план окуучуларга ийгиликке жетишүү үчүн эбегейсиз жардам берет. Ар бир сабактын башында сабактын күтүлүүчү натыйжаларын тактанын окуучуларга көрүнүктүү жерине жазып коюу керек. Сабак учурунда ар бир кийинки көнүгүү же иш-аракет үчүн даяр болуу керек. Балдарга кызыксыз же алардын үйрөнүүсүнө же кабыл алуусуна туура келбеген ыкмалар, сабакта бош өткөрүлгөн убакыт окуучуларды зериктирет, балдар сабакка көңүл бурбай тентектик кыла башташат. Балдарды сабак учурунда бош койбоо керек.

Тапшырманы аткаруу убактысына чек коюу

1. Сабактын максаттарына жетүү үчүн, мугалим сабакты пландап жатканда ар бир көнүгүү үчүн убакытты так бөлүүсү керек.
2. Сабакта окуучуларга тапшырма берердин алдында аткарууга берилген убакытты эскертип коюу керек.
3. Берилген убакыттын сакталышына көзөмөл кылуу керек.
4. Окуучулар бара-бара убакыт ченелүү экенин жана мунун маанилүүлүгүн түшүнүүсү керек.

Жоопту даярдоого жетиштүү убакыт берүү керек

Мугалим окуучуга суроо бергенде айрым окуучуларга жооп берүү үчүн кошумча убакыт керек болушу мүмкүн. Шашпай жооп берген окуучуларга жок дегенде 4–5 секунд убакыт берүү керек. Изилдөөлөр боюнча, жооп берүүгө көбүрөөк убакыт берүү окуучулардын сабакка катышуу деңгээлин жогорулатат.

Ролдоштурулган оюндар

Бул ыкма сабактын ылдамдыгын ар түрдүү өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн берет жана окутууда ар түрдүү ыкмаларды колдонуу талабына жооп берет. Мугалимдерге окуучуларды шыктандыруу жана алардын сабакка катышуусун камсыздоо үчүн ролдоштурулган оюндарды колдонуу сунушталат. Мындан тышкары, окуучулардын окуу китептеринде кээ бир тапшырмалар ролдоштурулган оюндарды камтыйт. Ролдоштурулган оюндардын жакшы мисалдары: катылган буюмду табуу оюну, кардар менен сатуучунун, дарыгер менен оорулуунун сүйлөшүүлөрү, окулган чыгарманы драмалаштыруу, окурман театры ж. б.

Графикалык уюштургучтар

Схемалар же графикалык уюштургучтар – бул көрсөтмө куралдар. Булар аркылуу айрым маалыматтар, идеялар, түшүнүктөрдүн ортосундагы байланыштар чагылдырылып көрсөтүлөт. Ошондой эле, графикалык уюштургучтар балдарга китеп окуу убагында, окугандан кийин үйрөнгөндөрүн же окуганга чейинки ойлорун иреттөөгө жардам берет. Мугалимдер бул куралдарды окуучулардын алган билимдерин бышыктоого жана окуу материалдарын өздөштүрүүдө кыйынчылыктарга кездешкен окуучуларды колдоо үчүн да колдонушат.

Чакан өлчөмдөгү тапшырмаларды берүү

Кээ бир окуучуларга кандайдыр бир маалыматты толугу менен эстеп калуу кыйынчылык туудурат. Анткени алар үзгүлтүксүз бериле берген тапшырмалардын баарын эстеп кала алышпайт. Эгерде тапшырманы чакан бөлүктөргө бөлүп берип, маалыматты аз-аздан берсе, тапшырманы аткаруу оңоюраак болот. Негизинен башталгыч класстын окуучуларына окуу материалдары, суроолору кыска жана так берилүүсү зарыл. Кыска тапшырмаларды аткарууда убакытты белгилеп берсе болот.

Көрсөтмө куралдар

Класстын дубалдарында, доскада илинген көрсөтмө куралдар (схемалар, сүрөттөр, таблицалар, сөз дубалы ж. б.) абдан пайдалуу, кенже класстын окуучуларынын көрүп кабыл алуусу жакшы өнүккөн. Интерактивдүү доска бар болсо, сабактын максаттарынын тизмесин көрсөтүп коюуга болот. Кайра-кайра кайталанып берилген тапшырмалардын постерин (плакат) колдонсо да болот.

Жуптар жана топтор менен иштөө

Тажрыйбалуу, чыгармачыл мугалимдердин дагы бир ийгиликтүү ыкмасы – бул окуучуларды сабакка активдүү катышууга кызыктыруу үчүн **«жуп менен иштөөнү»** же **«топ менен иштөөнү»** туура колдонуу.

Кээде айрым окуучулар, кызбы же эркек балабы, класстын алдына чыгып сүйлөөдөн тартынышат. Бирок, алар чакан топтордо сүйлөгөндө өздөрүн эркин сезишет. Бардык окуучуларга сабакка катышууга мүмкүнчүлүк берүү үчүн 3–4 окуучудан түзүлгөн топтордо иштеп көрүү керек.

Тапшырма берүү

Башталгыч класстардын окуучуларына тапшырмаларды так жана кыска берүү сунушталат. Классты натыйжалуу башкаруу үчүн жана көрсөтмөлөрдү/тапшырмаларды ар бир окуучуга жеткирүү үчүн окуучуларды кезек менен тартууга болот. Айрым бир окуучуну жакшы көрүп, ал окуучуга классты башкартуудан алыс болуңуз! Бардык окуучуларга бирдей мамиле кылуу керек.

Тартип

Окуучулардын арасында жынысына карабастан, бири-бирин кемсинтүүгө же шылдыңдоого жол бербөө керек. Эгер кандайдыр бир окуучу башка окуучуну таарынтса, басынтса, өз убагында тартипке келтирип, мындай көрүнүштөргө жол бербөө керек. Кыздар да, эркек балдар да укуктары корголо тургандыгына ишенимдүү болушу зарыл.

Ошону менен бирге, эркек бала болбосун, кыз болбосун, туура эмес жүрүм-туруму үчүн аларга бирдей чара көрүү маанилүү.

Мындай ыкмалар класста окуучулардын бардыгына тең укуктуу чөйрөнү түзүүгө жана мугалимдерге классты натыйжалуу башкарууга мүмкүнчүлүк берет. Эсиңизде болсун: окутуунун эң жакшы ыкмасы – бул бардык окуучуларга бирдей, калыс мамиле аркылуу окутуу.

Окурмандын шатысы

Мен буларды
аткара алам:

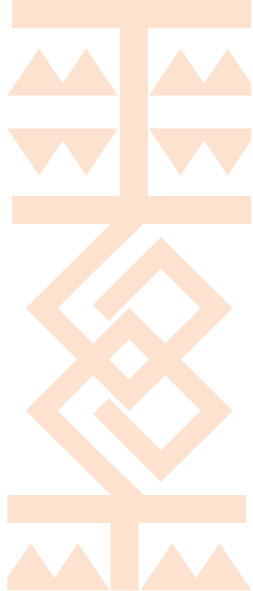
Окуп чыктым:

1. Бекбоев И. Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. Бишкек, 2015.
2. Кушнир А. М. Азбука чтения //Школьные технологии. – 1996. – № 1–2.
3. Кушнир А. М. Педагогика грамотности //Школьные технологии. – 1996. – № 4–5.
4. Токтомаматов А. «Сабактын максаттары, баалоо жана компетенттүүлүк» // «КББАнын кабарлары», № 1, 2017.
5. Токтомаматов А. «Кенже курактагы балдар текстти кандай кабыл алышат жана адабий окуу китептеринде бул маселе кандай чечилген» // КББАнын кабарлары, № 4 (36), 2015.
6. Токтомаматов А. «Мыкты деген кандай мугалим же алдыңкы тажрыйбалар тууралуу» // КББАнын кабарлары, атайын чыгарылыш, № 3 (35), 2015.
7. Alber, Rebecca. How Student Centered Is Your Classroom? George Lucas Foundation Edutopia, August 17, 2015. <https://www.edutopia.org/blog/how-student-centered-your-classroom-rebecca-alber>
8. Burkins, J. M., & Croft, M. M. (2010). Preventing misguided reading: New strategies for guided reading teachers. Newark, DE: International Reading Association.
9. Clay, M. (1994). Reading Recovery: A Guidebook for Teachers in Training. Portsmouth, NH: Heinemann.
10. Effective Classroom Seating Arrangements, Displays2Go, August 2016. <http://www.displays2go.com/Article/Effective-Classroom-Seating-Arrangements-32>
11. Evangelisto, Tony, PhD. Constructivist Approaches to Teaching and Learning. Palm Springs, CA.: Bridging Professional Perspectives, January 2002 <http://www.tcnj.edu/~evangel/constructivism.htm>
12. Guided Reading for the Primary Classroom, Scholastic, 2015. <https://www.scholastic.com/teachers/articles/teaching-content/guided-reading-primary-classroom/>
13. How to Take Running Records (adapted from Alphakids Assessment Kit Teacher's Guide), Canada: Scholastic Canada, 2002 <http://scholastic.ca/education/movingupwithliteracyplace/pdfs/grade4/runningrecords.pdf>
14. Richardson, Jan. Four Tips for Guided Reading Success, Scholastic, 2015. <https://www.scholastic.com/teachers/articles/teaching-content/4-tips-guided-reading-success/>
15. Spor, Mary, PhD. Teaching Reading in the Elementary School, USAID Georgia Primary Education Project, Tbilisi, Georgia, 2012.
16. Student-Centered Classrooms, IowaCore, 2015 http://web1.gwaea.org/iowacorecurriculum/docs/StudCentClass_LitReview.pdf
17. Student-Centered Learning, Office of Faculty and International Development, Qatar University. <http://docshare04.docshare.tips/files/26100/261004556.pdf>
18. Tomlinson, C. A. (August 2000). Differentiation of Instruction in the Elementary Grades. ERIC Digest. ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education, August 2000. Excerpted from Reading Rockets, "Differentiated Instruction." <http://www.readingrockets.org/article/what-differentiated-instruction>
19. Varatta, Katie. Teacher-Centered Vs. Learner-Centered Learning. Knowledge Works: World of Learning, April 14, 2017. <http://knowledgeworks.org/worldoflearning/2017/04/learner-centered-learning/>

7-модуль

Калыптандыруучу
баалоо

МАЗМУНУ

Киришүү.....	3
1. Калыптандыруучу баалоо	4
2. Калыптандыруучу баалоонун компоненттери	6
2.1. Жеке окуп-үйрөнүү процессине окуучулардын активдүү катышуусу.....	6
2.2. Өзүн-өзү жана бирин-бири баалоо	9
2.3. Кайтарым байланыш	11
2.4. Окуучулардын шыктануусуна баалоонун таасири	12
2.5. Баалоонун натыйжаларынын негизинде окутуу процессин оңдоп-түзөө	13
3. Сабакта калыптандыруучу баалоону колдонуу	15
4. Калыптандыруучу баалоонун натыйжаларын каттоо	17
5. Калыптандыруучу баалоонун ыкмалары.....	19
5.1. А. Калыптандыруучу баалоонун ыкмалары (аткаруу тартиби).....	19
5.2. Б. Калыптандыруучу баалоонун ыкмалары (кыскача түшүндүрмө).....	22
6. Тиркемелер	32
7. Колдонулган адабияттар	33

Окуучулардын ишмердүүлүгүн баалоо – педагогикалык процесстин маанилүү элементи болуп эсептелет, ал эми баа – мугалимдин тигил же бул милдетин аткарууда таасирдүү педагогикалык каражат. Кандай гана баалоо болбосун, ал окутуу-окуу процессинде мугалим менен окуучунун өз ара аракеттешүүсү канчалык натыйжалуу экендиги тууралуу окуучунун же мугалимдин маалымат алуу муктаждыгынан келип чыгат.

Педагогикалык иш-аракеттердин негизги принциби – бул окуучулардын өнүгүүсүнө түрткү берүү. Баланын окуп-өнүгүү процесси ар дайым өзгөрүп турат. Кенже класстын окуучусунун окууда өз алдынчалыкка, демилгелүү жана жоопкерчиликтүү болууга жетишүүсү үчүн баланын өзүн-өзү текшерип, баалоосу өзгөчө мааниге ээ, башкача айтканда, өзүнүн жана классташтарынын ишмердүүлүгүн өз алдынча текшерип, баалай алуусу, окуудагы кемчиликтеринин себептерин аныктап, аларды жоё алуу жөндөмдүүлүгү.

Бул жөндөмдүүлүктү күнүмдүк практикада калыптандыруучу баалоону ар дайым колдонуу аркылуу калыптандырууга болот.

Колдонмодо калыптандыруучу баалоонун өзгөчөлүктөрү, компоненттери жана алардын окуучунун жетишүүсүнө тийгизген таасири жөнүндө баяндалат. Ошону менен бирге тексттер менен иштөөдө белгилүү ырааттуулукта колдонулуучу калыптандыруучу баалоонун ыкмалары жана натыйжаларды каттоо технологиялары берилет. Сунушталган материалдардын бардыгы калыптандыруучу баалоону колдонуу боюнча мугалимдердин түшүнүгүн жогорулатып, көндүмдөрүн өркүндөтүүгө багытталган, анткени калыптандыруучу баалоонун ыкмаларын колдоно билүү – бул мугалимдин компетенттүүлүгүнүн негизги бөлүгү, ал окуучулардын жетишүүсүнө түздөн-түз таасирин тийгизет.

Ар бир сабакта мугалим төмөнкү суроолордун тегерегинде ой жүгүртүүсү зарыл:

- Өтүлгөн материалды окуучулар канчалык деңгээлде өздөштүрдү?
- Аны мен кантип текшере алам?
- Кайсы тапшырманы аткарууда окуучулар кыйналышты? Себеби эмнеде?
- Эгерде тапшырма кыйынчылык туудурса, окутуу методикасында эмнелерди өзгөртүү зарыл?

Эгерде мугалим булар жөнүндө ойлонбосо, сабактардын пландарын иштеп чыгуу, сабак учурунда жагымдуу чөйрө түзүү, билим берүү стандарттарын эске алуу жана сактоо, окуу планына ылайык күтүлүүчү натыйжаларды бербейт.

Сабак учурунда окуучуларга берген билими таасирдүү болуусу үчүн мугалим жооп берет. Окуучулардын материалдарды өздөштүрүү деңгээлин мугалим кантип текшере алат? Бул колдонмо жогоруда берилген суроолордун бардыгына жооп табууда мугалимге жардам берерине ишенебиз.

Бул модулду өздөштүрүүнүн натыйжасында катышуучулар төмөнкүлөрдү үйрөнүшөт:

- калыптандыруучу баалоонун өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
- калыптандыруучу баалоо менен жыйынтыктоочу баалоону айырмалоо;
- калыптандыруучу баалоонун компоненттерин бөлүп көрсөтүү;
- сабактарда калыптандыруучу баалоонун ыкмаларын колдонуу;
- калыптандыруучу баалоонун натыйжаларын каттоо.

1. КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ БААЛОО

Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандартынын **64-пунктунда** төмөнкүдөй айтылат: «Форматтык баа берүү» [колдонмодо «калыптандыруучу баалоо»] материалды өздөштүрүшүнүн жекече өзгөчөлүктөрүн (ишти аткаруу темпи, теманы өздөштүрүү ыкмалары ж. б.) эске алуу менен окуучунун өнүгүүсүн аныктоо, ошондой эле ийгиликтерге жетишүү үчүн рекомендацияларды иштеп чыгуу максатында колдонулат. Мугалим форматтык баа берүүнү окутууну өз убагында коррекциялоо, пландаштырууга өзгөртүүлөрдү киргизүү, ал эми окуучулар – алар аткарган иштин сапатын жакшыртуу үчүн пайдаланат. Окуучунун өнүгүүсү окуучу аткарган конкреттүү иштин негизинде билим берүү чөйрөсүнүн алкагында окутуу максаттарында түптөлгөн белгилүү натыйжаларга жетишүү катары аныкталат»¹.

Баалоо менен окутуу бири-бирине тыгыз байланышта. Баалоонун үч түрү бар: диагностикалык, калыптандыруучу жана жыйынтыктоочу. Булар бири-бири менен тыгыз байланышта, бири-биринен көз каранды. Диагностикалык баалоонун натыйжасы болбосо, мугалим калыптандыруучу баалоону тийиштүү деңгээлде колдоно албайт. Ал эми сабак учурундагы калыптандыруучу баалоонун сапаты жыйынтыктоочу баалоонун натыйжасына таасирин тийгизет. Баалоонун бул ырааттуулугун сактоо менен окутууда жогорку деңгээлге жетишүүгө мүмкүн.

	Аныктоочу (диагностикалык) баалоо	Калыптандыруучу баалоо	Жыйынтыктоочу баалоо
Эмнени билдирет?	Окуучулардын учурдагы компетентүүлүктөрүнүн калыптануу деңгээлин аныктоо (класстык журналга баа коюлбайт)	Бул баалоо окутуу процессинде окуучунун жетишкендиктерине байкоо жүргүзүү, талдоо, оңдоп-түзөө, мында да баа коюлбайт	Жыйынтыктоочу баалоодо мугалим окуучуга баа коёт
Качан колдонулат?	Теманын, бөлүмдүн алдында, чейректин, окуу жылынын башында, жаңы класс же окуучу менен иштеп баштаганда	Сабак учурунда дайыма, үзгүлтүксүз жүргүзүлөт	Теманын, бөлүмдүн, чейректин, окуу жылынын аягында
Эмне үчүн колдонулат?	Окуучулардын өздөштүрүү деңгээлин аныктоо жана мугалимге календардык, сабактык пландарын оңдоп-түзөөгө, өзгөртүүлөрдү киргизүүгө мүмкүнчүлүк берет	Окуучулардын жетишкендиктерине байкоо жүргүзүү жана окутуу процессин (сабактардын пландарын) ыңгайлаштыруу, өзгөртүүлөрдү киргизүү, оңдоп-түзөөгө мүмкүнчүлүк берет	Окуучулар окутуу процессинде эмнелерди үйрөнгөнү жөнүндө маалымат берет

¹ <http://edu.gov.kg/ru/high-education/gosudarstvennyj-obrazovatelnyj-standart/>

Таблицада берилген баалоонун түрлөрү предметке же класска карабастан, ар бир сабактын бөлүгү болуп эсептелет.

Диагностикалык баалоо – адатта окуу жылынын башында, теманы, бөлүмдү өтөрдүн алдында жүргүзүлөт. Диагностикалык баалоонун максаты – программа боюнча теманын, бөлүмдүн же предмет боюнча курстун башында окуучулар окутуу максаттарына карата салыштырмалуу кандай деңгээлде болгондугун аныктоо болуп эсептелет. Окутуу планына окуучулардын муктаждыктарына жараша өзгөртүүлөрдү киргизүү же окутуудагы, окуудагы кыйынчылыктарды алдын ала сезип, аларды жеңип чыгууга мүмкүнчүлүк берет.

Адатта мугалимдер баалоону белгилүү мөөнөттүн ичинде окуучулар өздөштүргөн билимдердин деңгээлин аныктоо үчүн жыйынтыктоочу баалоону колдонушат жана ал белгилүү мөөнөттүн аягында, мисалы, теманы өтүп бүткөндөн кийин, чейректин же окуу жылынын аягында жүргүзүлөт.

Мугалим жыйынтыктоочу баалоонун андан да жогорку натыйжаларына жетишүүнү пландаштырса, анда ага окутуу үчүн калыптандыруучу баалоого өзгөчө көңүл буруусу зарыл.

Ашпозчу тамак жасап жатканда даамдаганы – бул калыптандыруучу баалоо, ал эми ошол тамактын ичилгени – бул жыйынтыктоочу баалоо.

Калыптандыруучу баалоо окутуу процессинин УЧУРУНДА окуп билим алууга өбөлгө түзөт.

- ✓ Калыптандыруучу баалоо күн сайын ар бир сабакта колдонулат.
- ✓ Окуучунун окуганын түшүнүүсү калыптандыруучу баалоонун түрдүү ыкмаларын колдонуу менен сабак учурунда бир нече жолу текшерилет.
- ✓ Калыптандыруучу баалоо баа коюу үчүн эмес, окуу процессинде пайда болгон көйгөйлөрдү аныктоо үчүн жүргүзүлөт.
- ✓ Калыптандыруучу баалоонун натыйжалары мындан аркы окутууну пландаштыруунун каражаты болуп эсептелет.
- ✓ Калыптандыруучу баалоонун ыкмаларынын ар түрдүүлүгү жана аларды ишке ашыруунун универсалдуулугу окуучуларды окуу процессине шыктандырган түрдүү сабактарды пландаштырууга өбөлгө түзөт.
- ✓ Калыптандыруучу баалоо ар бир окуучунун натыйжалуу билим алуусуна шарт түзөт.

2. КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ БААЛООНУН КОМПОНЕНТТЕРИ

Калыптандыруучу баалоо – бул мугалимдин күнүмдүк ишинде 5 компонентти пландуу жана системалуу түрдө колдонуусу²:

Схема 1. Компоненты формативного оценивания

2.1. ЖЕКЕ ОКУП-ҮЙРӨНҮҮ ПРОЦЕССИНЕ ОКУУЧУЛАРДЫН АКТИВДҮҮ КАТЫШУУСУ

² П. Блэк, Д. Уильям. Кара куту: анын ичинде эмне бар? Окутуу-тарбиялоо процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу ыкмасы катары окуучулардын билимин баалоо.

Окуучулардын активдүү катышуусунун бир нече багыты бар. Алар:

- билим алуунун максаттарын, күтүлүүчү натыйжаларды түшүнүүсү;
- окуучулардын баалоо критерийлерин билүүсү жана түшүнүүсү;
- мугалимдин окутуу ыкмаларын туура тандоосу.

Окуучунун ар бир сабактын максатын жана күтүлүүчү натыйжаларын түшүнүүсү

Сабактын максатын түшүнүү окуучунун активдүү катышуучу болуусуна шарт түзөт. Күтүлүүчү натыйжалардын туюндурулушу окуучуларга түшүнүктүү болушу керек, анткени бара-бара окуучулар күтүлүүчү натыйжаларды аныктоого катыша башташат. Мугалим күтүлүүчү натыйжаларды окуучуларга сабактын башында доскада, экранда, ватманда же башка жол менен көрсөтө алат, коюлган максаттар сабактын жүрүшүндө дайыма мугалимдин көз алдында болуп, ага жетүү деңгээлин текшерип туруу мүмкүнчүлүгүн берет.

Мисал. Мугалим өтүлө турган жомоктун «Эки бир тууган» аттуу аталышын доскага жазып, окуучулардан аны үн чыгарып окууну өтүнөт. Андан кийин окуучулар менен биргеликте сабактын күтүлүүчү натыйжаларын аныктайт:

1. Жомоктун мазмунун түшүнүү.
2. Суроолорго жооп берүү.
3. Эки каармандын мүнөздөрүн салыштырып, алардын окшош жактарын жана айырмачылыктарын аныктоо.

Сабактын аягында мугалим күтүлүүчү натыйжаларга кайра кайрылып, окуучулар менен биргеликте коюлган максаттарга канчалык деңгээлде жетишкендиктерин текшерүүсү зарыл.

Окуучулардын окуу процессине активдүү катышуусунун дагы бир маанилүү багыты – бул **окуучулардын баалоо критерийлерин билип, түшүнүүсү**. Критерийлерди иштеп

чыгуу – баалоо процессин ачык-айкын жана бардыгына түшүнүктүү болуусун камсыз-дайт. Аларды окуучулар менен биргеликте иштеп чыгуу – окуучулардын баалоого кара-тата позитивдүү мамилесин калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет.

Баалоо критерийлери менен иштөө методикасы төмөнкү тартипте жүргүзүлсө болот:

1. Баалоо критерийлерин иштеп чыгуу (мугалим өзү же окуучулар менен биргеликте).
2. Тапшырманы берер алдында окуучуларга критерийлерди берүү, зарылчылык болгон учурда мазмунун түшүндүрүү.
3. Окуучулардын тапшырманы аткарып жаткан учурда баалоо критерийлерине кайрылып туруусу.
4. Иш-аракеттин натыйжасын көрсөтүү (окуу, айтып берүү, суроолорго жооп берүү, презентация өткөрүү ж. б.).
5. Мугалимдин же окуучулардын иш-аракетин критерийлер боюнча (өзүн-өзү же бирин-бири) баалоосу.

1-мисал. Мугалим окуучулар менен бирге «Эки бир тууган» жомогун кайра айтып берүү критерийлерин аныктайт:

1. Логикалык ырааттуулукта тексттин мазмунун толук айтып берүү.
2. Түрдүү грамматикалык конструкцияларды колдонуу.
3. Сөздөрдү кыргыз тилинин нормаларына ылайык басым жана интонация менен туура окуу.

2-мисал. Мугалим окуучулар менен биргеликте «Окурман театры» көнүгүүсү боюнча презентация үчүн төмөнкү баалоо критерийлерин иштеп чыгат:

1. Текстти (интонация, тыным, басым жана тыныш белгилерин сактоо менен) көркөм окуу.
2. Окууну мимика же жаңсоолор менен коштоо.

Башталгыч класстардын окуучулары үчүн колдонулуучу **баалоо критерийлери 3–5-тен ашпашы керек** (критерийлер окуучулар үчүн түшүнүктүү болуусу шарт).

Окуучулардын окуу процессине активдүү катышуусунун дагы бир багыты – **бул мугалимдин окутуу ыкмаларын туура тандоосу**.

Мисал. «Эки бир тууган» жомогунун мазмунун окуучулардын толук түшүнүүсү үчүн мугалим «тыным жасап окуу» ыкмасын колдонот (текст менен иштөөдө «Окуганга чейин – Окуу учурунда – Окугандан кийин» стратегияларын колдонот, 5-модуль «Окуганын түшүнүү»).

Сабак учурунда мугалимдин **оюн, издеп-табуу, көйгөйлөрдү аныктап, чечүү** ыкмаларын колдонуусу окуучулардын активдүүлүгүн арттырат. Анын натыйжасында билим сапатынын көрсөткүчтөрүнүн деңгээли жогорулайт.

2.2. ӨЗҮН-ӨЗҮ ЖАНА БИРИН-БИРИ БААЛОО

Баалоо көндүмү – окуучуларга окутуу процессинде үйрөтүлүүчү турмушта зарыл болгон, өтө манилүү көндүмдөрдүн бири. Калыптандыруучу баалоо бул көндүмдү билим берүүнүн сапатына таасир тийгизе турган негизги көндүм катары колдонууну талап кылат. Каталарды байкоо, иш-аракетке карата баалоо критерийлерин колдонуу, классташынын жообун угуу – абдан татаал, бирок окуучуга зарыл болгон көндүм болуп эсептелет.

Баалоо ишмердүүлүгүнө болгон негизги талаптардын бири – бул окуучулардын өз натыйжаларын баалоо, каталарын байкоо жана түрдүү иштерге карата коюлган талаптарды билүү жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу. Бул максатка жетүү үчүн өзүн-өзү жана бирин-бири баалоо ыкмаларын колдонуу шарт.

Өзүн-өзү баалоо

Өзүн-өзү баалоо – бул өзүнүн күчтүү жана алсыз жактары, мүмкүнчүлүктөрү жана көйгөйлөрү жөнүндө маалыматтарды топтоп, талдоого багытталган процесс. Окуучунун өзүн-өзү баалоо көндүмү өз ишин бир катар критерийлер боюнча баалоонун негизинде калыптанууга тийиш. Аталган шартта гана окуучу өзүнүн ишин, ар бирине өзүнчө баалоо критерийи колдонулган, бир кыйла жөндөмдүүлүктөрдүн топтому катары көрө алат. Окуучу өзүнүн жетишкендиктерине өзү байкоо жүргүзө алат.

1-мисал. Мугалим «Эки бир тууган» жомогуна тиешелүү төмөнкү суроолорду алдын ала даярдап, кагазга жазып коёт. Жомоктун үзүндүсүн окугандан кийин суроолорду окуучуларга таратат же окуп берет, ар бир окуучу жоопторун өзүнө жазып алат.

- Окуя кайда болду?
- Бул жомокто ким же эмне жөнүндө баяндалат?
- Эмне үчүн _____ болду деп ойлойсуңар?
- Окуя мындан ары кандай уланат деп ойлойсуңар?
- Каармандар эмне болот?
- Бул үзүндүдө кандай ой камтылган?

Андан кийин мугалим туура жоопторду көрсөтөт же окуп берет, ал эми окуучулар өз жоопторун салыштырып, баалайт. Ошол эле учурда мугалим окуучулардын жоопторун калыптандыруучу баалоонун «жол чырагы» ыкмасын колдонот.

Бирин-бири баалоо

Калыптандыруучу баалоо окуучуларга өтүлгөн материалды бири-биринин ишин баалоо аркылуу бышыктоого, бири-биринен үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Дагы бир артыкчылыгы – бул башкалар аткарган иштин күчтүү жана алсыз жактарын аныктоо аркылуу өзүнүн жетишүүсүн талдайт.

Бирин-бири баалоонун түрлөрү:

- иштери менен алмашуу;
- атайын түзүлгөн план боюнча бири-бирин сурамжылоо;
- окуу көндүмдөрүн текшерүү;
- өз ара тапшырмаларды берүү.

2-мисал. Жуп менен окуу уюштурулат. «Окурман театры» көнүгүүсү үчүн иштелип чыккан критерийлер боюнча классташтар бири-биринин окуганын, «Эки жылдыз, бир каалоо» ыкмасынын негизинде баалашат.

Бирин-бирин баалоону тез-тез колдонуу сунушталбайт. Окуучулар арасында келише албастык туулушу мүмкүн, анткени баалоочулар кайтарым байланыш берүү учурунда ката кетирүүлөрү ыктымал. Жуптарды тез-тез алмаштырып туруу зарыл.

2.3. КАЙТАРЫМ БАЙЛАНЫШ

Кайтарым байланыш – бул коюлган максатка жетүүгө мүмкүнчүлүк түзө турган иш-аракеттер, жагдайлар, суроолор жана маселелер тууралуу билдирүүлөрдү жана комментарийлерди алуу. Окутуу жана окуу процесси кандай өтүп жаткандыгы жөнүндө түшүнүк берет, ар бир окуучунун билиминдеги жетишкендиктери жана жетишпегендиктери тууралуу маалымдайт. Кайтарым байланыш сый-урмат жана ак ниеттүү мамиледе жүргүзүлүп, окуучуларга туура жооп берүү жана каталарын оңдоо үчүн убакыт берилсе, окутуу жана окуу процесстеринин ийгиликтүү болуусун камсыздайт. Ал так, түшүнүктүү жана темага тиешелүү болуп, өз убагында өткөрүлүүсү зарыл. 8-модуль мына ушул «кайтарым байланыш» компонентине арналган.

2.4. ОКУУЧУЛАРДЫН ШЫКТАНУУСУНА БААЛООНУН ТААСИРИ

Шыктандыруу – бул белгилүү максаттарга жетүүнү камсыздоо үчүн иш-аракеттерге түрткү берүү процесси. **Ички умтулуу** – бул жеке каалоолор жана муктаждыктардын негизинде умтулуу. **Тышкы умтулуу** – бул демилге берүүнүн (мактоо, баалар, ардак грамоталар ж. б. у. с.) түрлөрүн камтыган айлана-чөйрөдөгү факторлордун негизинде умтулуу

Окуучулардын умтулуусун жогорулатып, шыктандыруу окутуу процессинде жүргүзүлүп турат. Ал түрдүү окутуу ыкмаларынын жардамы менен: балдардын окурмандык компетенттүүлүгүнө ылайык келген тексттерди тандоо, мугалимдин чыгарманы кызыктуу кылып сунуштоо жөндөмдүүлүгү аркылуу ишке ашырылат.

Окуучунун ички умтулуусу узак мөөнөттүк жана натыйжалуу болуп эсептелет. Ал окуучунун сунушталган материалга сүңгүп кирүүсүнө, негиздүү жооп берүүсүнө жана жогорку натыйжаларга жетишүүсүнө өбөлгө түзөт. Баалоо ишмердүүлүгүндө мугалим окуучунун предметти үйрөнүүгө карата ички умтулуусун калыптандырууну көздөөсү зарыл. Тышкы жана ички умтулуунун айкалышы мыкты натыйжаларга жетишүүнүн маанилүү шарты болуп эсептелет.

Мугалим окуучуну шыктандыруу учурунда төмөнкүлөргө көңүл буруусу зарыл:

1. Сабак учурунда баалоо коркуу сезимин туудурбастан, окуп-үйрөнүүгө демилге берүүсү тийиш. Жыйынтыктоочу баалоо окуучулардын коркуу сезимин туудураары жашыруун эмес. Жазуу ишинин алдында мугалим ага карата колдонула турган баалоо критерийлерин айтып, түшүндүрүүсү зарыл. Анткени баалоо ачык-айкын жүргүзүлүп, окуучулар эмнелер баалана турганын билүүлөрү керек.
2. Мугалим кайтарым байланышты өз убагында өткөрүп, жетишкендиктерди, иштин жакшы аткарылган жактарын белгилейт. Андан кийин каталарды жоюу боюнча так, түшүнүктүү кеңештерди жана аткарууга мүмкүн болгон сунуштарды берет.
3. Окуучуларга жоопту даярдоого убакыт берилет. Мугалим багыт берүүгө шашылбоосу тийиш. Мисалы, мугалим окуучуларга суроо бергенден кийин ой жүгүртүүгө 20 секунд убакыт берет, андан соң жооп берүүлөрүн өтүнөт. Эгерде суроо бир окуучуга берилсе, жоопту билген башка окуучулар айтпоосун өтүнүп, суроо берилген окуучуга жооп берүү мүмкүнчүлүгү берилүүсү кажет. Окуучу суроонун жообун билбесе, мугалим класстан жардам сураса болот.
4. Окуучулар менен жалпы класска тиешелүү көйгөйлөрдү талкуулоо жана келип чыккан кыйынчылыктарды чечүү жолдорун издеп табуу. Мисалы, жазуу ишин талдоо учурунда жалпы класс же бир нече окуучу бир эле тапшырманы аткарууда кыйналганы аныкталса, мугалим жалпы класс менен биргеликте келип чыккан көйгөйдү талкуулап, аны чечүү жолдорун иштеп чыгат. Көйгөйдү талкуулоодо мугалим кайсы окуучунун кыйыналып жатканын айтпайт. Мындай ыкма балдарга жаралган көйгөйдүн бир гана окуучуга тиешелүү эмес экенин билдирип, текшерүү иштерине карата коркуу сезимин жоёт.
5. Окуучуларды баалоо процессине тартып, өзүн-өзү жана бири-бирин баалоону колдонуу керек.

6. Айрым бир окуучунун баалоо натыйжаларын жалпы класстын алдында талдоого болбойт. Классташтарынын алдында алсыз жактарын талдоо жана кемсинткен сөздөр окуучунун таанып-билүү процессине болгон кызыгуусун жоготот. Аткарылган иштин сапатын талкуулоо учурунда окуучуну кемсинткен жана анын аброюна шек келтирген сөздөргө мугалим жол бербеши керек. Кайтарым байланышты туура уюштуруу окуучунун мугалимге жана окууга болгон ишенимин арттырат.
7. Баалоодо алгач окуучунун ийгиликтерин белгилеп айтып, андан кийин гана көйгөйлүү нерселерди талкуулоо керек. Кайтарым байланыштагы терс баалоо окуучунун өзүнө эмес, анын ишине тиешелүү болуусу кажет. Анткени натыйжада окуучу өзүнүн жетишкендиктерин көрүп, жазуу иштерине болгон мамилеси оңолот. «Ката» сөзүн колдонбоңуз, анткени ал окуучунун өзүнө болгон ишенимин төмөндөтөт. Анын ордуна «менин бир суроом бар», «менин оюмча, бул ишти мындан да жакшыртса болот», «мындан да жакшы аткарууга күчүң жетет» ж. б. у. с. сөздөрдү колдонсо болот.
8. Окуучу көйгөй пайда болгон учурда, ага жардам берилерине ишенүүсү зарыл. Окуучуга түшүнүксүз текстти же тапшырманы түшүнүүгө жардам берериңизди билдириңиз.

Окуу процессинде кызыгуу абдан маанилүү орунду ээлейт. Адабий жана илимий-популярдуу тексттерди окууга карата окуучунун ички умтулуусун калыптандыруу үчүн мугалим кызыктуу тексттерди, окутуунун жана баалоонун интерактивдүү ыкмаларын колдонуусу зарыл.

2.5. БААЛООНУН НАТЫЙЖАЛАРЫНЫН НЕГИЗИНДЕ ОКУТУУ ПРОЦЕССИН ОҢДОП-ТҮЗӨӨ

Сабак учурунда мугалимдин ишмердүүлүгүн оңдоп-түзөөсү жана өнүктүрүүчү көнүгүүлөрдү колдонуусу окуучулардын жетишкендиктерин жогорулатууга жардам берет.

Окутуу материалдарын түшүнүү деңгээлин жогорулатуу үчүн мугалим төмөнкү суроолорду коюш керек:

- Окуучулардын кимисине азыр өзгөчө көңүл буруу зарыл?
- Окуучулардын кимисине материалды түшүндүрүү үчүн башка ыкма, тапшырма же көнүгүү колдонуу зарыл?
- Кайсы окуучулар жаңы материалды өздөштүрө алган жок?

Мисал. Мугалим окуучулардын бирин-бири баалоолоруна байкоо жүргүзүү менен («Окурман театры» көнүгүүсү) 25 окуучунун 10у өздөрүнүн сценарийлерин көркөм окуй албагандыгын, 7 окуучу окуу учурунда тыныш белгилерине көңүл бурбагандыгын аныктады. Натыйжада мугалим бул көнүгүүнү аткаруу үчүн төмөнкү кадамдардан турган даярдык иши талап кылынары жөнүндө тыянак чыгарды:

1. Мугалим окуучулар менен бирге «Окурман театры» көнүгүүсү үчүн белгиленген эки критерийди кайрадан карап чыгат.
2. Мугалим окуучулар менен биргеликте көркөм окуу учурунда тыныш белгилерин сактоо эрежелерин кайталайт.
3. Мугалим эки критерийди эске алуу менен окуучуларга текстти көркөмдөп окуп берет.
4. Окуучулар жуптарда ролдошуп окуйт. Окугандан кийин окуучулар бири-бирине эки критерий боюнча кайтарым байланыш берет.
5. Мугалим жогоруда белгиленген 17 окуучунун ишине байкоо жүргүзүп, окуу көндүмдөрүн өркүндөтүүгө багытталган кошумча тапшырмаларды берет.

Баалоо натыйжаларын эске алуу менен окутуу процессин оңдоп-түзөө процесси төмөнкүлөргө өзгөртүүлөрдү киргизет:

- **окутууну уюштуруу формасына** – мисалы, фронталдык окутуу формасын гана колдонбостон, топтук, жеке формаларын же аталган үч формасын тең колдонуу;
- **окутуу усулдарына жана ыкмаларына**, окуучулардын маалыматты кабыл алуусунун түрлөрүнө (көрүү, угуу, сөз, кыймыл аркылуу, 1-модулду, «Тыбыштык кабыл алуу» караңыз), темпераментине (сангвиник, флегматик, меланхолик, холерик), умтулуусуна жана даярдык деңгээлине жараша окутуу ыкмаларын тандаса болот;
- **сабактын этаптарына убакытты бөлүү** – эгерде үй тапшырмасын текшерүү учурунда мугалим окуучулардын материалды жетишсиз деңгээлде өздөштүргөнүн аныктаса, өтүлгөн материалды түшүнүү деңгээлин жогорулатуу үчүн сабакты этаптарга бөлөт;
- **дифференцирленген тапшырмалардын деңгээли** (мугалим окуучулардын даярдыгына, өз алдынчалыгына жана кызыгуусуна жараша мазмунду, окуу процессин жана андан алынган натыйжаларды дифференцирлейт);
- тапшырмалардын же көнүгүүлөрдүн, мазмунун, көлөмүн окуучунун даярдыгына, өз алдынчалыгына жана чыгармачылык жөндөмдүүлүгүнө жараша уюштуруу;
- **окуучулардын топторун кайрадан түзүү** (топтор окутуу процессинде келип чыккан көйгөйлөргө жана алардан алынган натыйжалардын деңгээлине карай кайрадан түзүлүүсү мүмкүн).

3. САБАКТА КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ БААЛООНУ КОЛДОНУУ

Калыптандыруучу баалоо окутуунун максаттары жана сабактын этаптарынан күтүлүүчү натыйжалар менен тааныштыруудан башталат. Сабактын этаптарын SMART критерийлерин³ эске алуу менен иштеп чыгуу сунушталат. Мугалим күтүлүүчү натыйжалар менен окуучуларды тааныштыргандан кийин милдеттүү түрдө *талкуулап, окуучулардын түшүнгөнүн текшерүүсү зарыл*. Ал үчүн төмөнкү тактоочу суроолор колдонулушу мүмкүн:

- Сабактын аягында эмнелерди билип калат экенбиз?
- ... жөнүндө кандай жаңы нерселерди үйрөнөт экенбиз?

Мугалим окутуунун максаттарын түшүндүргөндөн кийин дароо бир нече окуучунун жообун угат. Бул этапты экиге бөлсө болот:

- 1) окуучулардан күтүлүүчү натыйжаларды жуптарда талкуулоону өтүнүү;
- 2) бир нече жуптун жоопторун угуу.

Сабактын ар бир этабында мугалим үзгүлтүксүз байкоо жүгүзүп, мезгил-мезгили менен суроо, тапшырма берүү аркылуу окуучулар коюлган максаттардан алыстабагандыгын текшерет.

Түшүнбөй калган окуучулар болсо, мугалим аларга багыт берүү, башка окуучуларды талкууга тартуу, кайрадан түшүндүрүү же болбосо окутуунун башка ыкмасын колдонуу аркылуу жардам берип, окуу процессине катышуусун камсыз кылуусу керек.

³ S (Specific) – конкреттүү, спецификалуу;

M (Measurable) – ченеле, өлчөнө турган;

A (Achievable) – жетишиле, ишке ашырыла турган;

R (Relevant) – тиешелүү; байланыштуу;

T (Time-bound) – убактысы аныкталган.

SMART критерийлери боюнча кененирээк «Балага багытталган окутуу» модулуна тааныша аласыздар.

Бул этаптар үчүн эң натыйжалуу ыкмалар болуп **«Кол ишараты», «Жол чырагы», «Калыптандыруучу тест», «Муштум жана манжалар», «Хор менен жооп берүү»** ж. б. эсептелет («Калыптандыруучу баалоонун ыкмалары» бөлүгүн караңыз).

Калыптандыруучу баалоо окуу процессинде айрым окуучулардын түшүнбөөсүн же катышпоосун аныктап, алдын алууга мүмкүнчүлүк берет. Мисалы, мугалим тапшырма/суроо бергенде окуучулардын активдүү гана бир бөлүгү дайыма дароо жооп берүүгө даярдыгын көрсөтөт. Ошол эле учурда, калган окуучулар берилген тапшырманын/суроонун жообун ойлонуп, табууга жетишпей калышат. Мугалим окуу материалынын негизги учурларына тийиштүү суроолор берилген убакта, мындай жагдайлардын алдын алуусу зарыл. Бул көйгөйдү чечүү үчүн мугалим калыптандыруучу баалоонун **«20 секунд», «Сыйкырдуу таякчалар»** ыкмаларын колдоно алат.

Окуучулар жооп берип жатканда алардын материалды түшүнгөнүн текшерүү үчүн калыптандыруучу баалоону колдонуу абдан маанилүү. Текшерүү үчүн мугалим **«Эмнеге?», «Кантип?»** ж. б. суроолорду колдонот. Бул суроолор окуучуну өзүнүн жообуна негиз табууга шыктандырат. Берилген суроолорго жооп берип жатып, окуучулар кетирген каталарын аныктап, оңдой алышат.

Сабактын аягында окуучулардын түшүнгөндүгүн текшерүү – мугалим үчүн эң маанилүү этап. Алынган натыйжаларды талдоо төмөнкүлөрдү аткарууга мүмкүнчүлүк түзөт:

- окуу материалдарынын окуучулар үчүн оор бөлүктөрүн аныктоо жана аларды чечүү үчүн ишти тиешелүү түрдө пландаштыруу;
- айрым кыйналган окуучуларды же окуучулардын белгилүү бир тобун аныктап, алар менен өзүнчө иш алып барууну пландаштыруу;
- теманы улантуу же кайра башынан түшүндүрүү чечимин кабыл алуу.

Бул маселени чечүү үчүн **«Суроолор токтоочу жай», «Жыйынтыктоочу суроолор»** ж. б. у. с. калыптандыруучу баалоонун ыкмаларын колдонуу зарыл.

Үй тапшырмасын текшерүү, өтүлгөн теманы кайталоо учурунда калыптандыруучу баалоонун ыкмаларын колдонуу ар бир окуучунун окуу процессине (чыгарманы талкуулап, талдоого) сүңгүп кирисүүнө олуттуу таасирин тийгизет.

Окуучу жооп берип жаткан учурда анын түшүнгөнүн кайрадан текшерүү үчүн калыптандыруучу баалоону колдонуу зарыл. Бул максатта мугалим калыптандыруучу баалоонун бир кыйла түрүн колдоно алат: өзүн-өзү текшерүү, бири-бирин текшерүү. Муну аткарууда ишти текшерүүнүн критерийлерин окуучуларга милдеттүү түрдө көрсөтүү кажет.

Сабактын бул этабында мугалим **«Суроолор айлампасы», «Кар тобу», «Эки жылдыз, бир каалоо»** ж. б. ыкмаларды колдоно алат.

4. КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ БААЛООНУН НАТЫЙЖАЛАРЫН КАТТОО

Калыптандыруучу баалоо окутуу процессинде жүргүзүлөт, бирок мугалим баа койбойт. Топ менен иштөө учурунда мугалим тапшырманы кандай аткарып жатышкандыгына байкоо жүргүзүү менен окуучуларды баалай алат. Төмөндөгү таблица окуу сабактарында окуучулардын жетишүүсү жөнүндө берилген маалымат чогултуунун мисалы катары берилет:

Таблицада окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүнүн калыптануу деңгээли менен чакан топтордо ишке катышуу деңгээли жөнүндөгү маалымат киргизилген. Чогултулган маалыматтын негизинде мугалим кийинки кадамын – кайтарым байланыш жүргүзүүнү жана өзүнүн ишмердүүлүгүнө тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүүнү ишке ашырат.

Мугалимдер бул таблицаны өз сабактарынын күтүлүүчү натыйжаларына жараша, баалоо критерийлери менен көрсөткүчтөрдү (индикторлорду) каалаганындай ыңгайлаштырып колдонушса болот.

Таблицанын, башкача айтканда, калыптандыруучу баалоо боюнча маалыматтарды топтоо бланкынын формасы модулдун 1-тиркемесинде берилди.

Күнү: 17.04.2018

[illegible]

5. КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ БААЛОНУН ЫКМАЛАРЫ

Калыптандыруучу баалоонун бир нече ыкмалары бар. Алардын жардамы менен мугалим окуучулардын окуу процессине катышуу жана түшүнүү деңгээлин текшере алат. Окуучулардын жоопторун кылдаттык менен талдоонун негизинде мугалимдер окуучулардын түшүнбөй калгандарын толуктап, артта калуусун жоюуга жардам бере алат.

5.1. А. КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ БААЛОНУН ЫКМАЛАРЫ (аткаруу тартиби)

Кар тобу

Бул көнүгүү бөлүмдүн аягында же жаңы бөлүмгө өтөрдүн алдында окуучулар эмелерди үйрөнүп, билгендигин аныктоо мүмкүнчүлүгүн берет. Кар тобу – окуучулардын буга чейинки билимдерин активдештирүүнүн же өтүлгөн материалдарды кайталоонун көңүлдүү ыкмасы.

Аткаруу тартиби

Мугалим класстагы окуучулардын санына жараша барактарды даярдайт.

1. Теманын аталышын айтып, окуучуларга бул тема боюнча билгендерин (жекече) эстөөгө убакыт бериңиз.
2. Мугалим окуучулардан жуптарда талкуулап, тема боюнча өтүлгөн материалдарды бири-биринин эсине салууларын өтүнө алат (жуптарда талкуулоо теманын окуучулардын эсинде калуусун камсыз кылат).
3. Ар бир окуучуга жарым барактан кагаз таратылып, бул тема боюнча билген ырастоолорун же фактыларын жазуу тапшырмасы берилет.
4. Жазып бүткөндөн кийин кагазды кар тобу сыяктуу тоголоктоштурушат. Үчкө чейин санаганда окуучулар «кар топторун» белгиленген жерге: доскага чийилген тегерекче, кутуга же чакага ыргытуулары зарыл.
5. Андан кийин окуучулар тегерек болуп туруп, бирден «кар тобун» алып, ичинде жазылгандарын кезек менен окушат. Ар бир жазуу окулгандан кийин мугалим окуучулардан ырастоонун же далилдин туура же туура эмес экендигин аныктоону сунуштайт. Бир «кар тобу» менен эле бир нече окуучунун пикирин билүү зарыл. Туура жазылган мисалдар бир баракка көчүрүлүп жазылат. (Мугалим бул учурда «Билем – билгим келет – билдим» схемасын да колдоно алат.) Тема боюнча туура эмес жазылган мисалдар болсо, катасын жоюу үчүн бул эң ыңгайлуу мүмкүнчүлүк.

Кошумча вариант: бул көнүгүү ар бир окуучу кагазга тема боюнча суроо жазуу түрүндө дагы өткөрүлүүсү мүмкүн. «Кар тобун» алган окуучу анда жазылган суроого жооп берүүсү керек. Убакытты үнөмдөө үчүн жооптор жазуу түрүндө болот.

Жол чырагы

Окуучулардын түшүнүүсүн текшерип туруу үчүн мугалим ар бир окуучуга же ар бир топко төмөнкүдөй тегерекчелерди таратып бериши мүмкүн. Мугалим окуучуларга тегерекчелер эмне үчүн колдонуларын жана эмнени билдирерин түшүндүрөт.

Мен бардыгын түшүндүм!

Көбүн түшүндүм, бирок суроолорум бар!

Түшүнбөй жатам, мага жардам керек!

Аткаруу тартиби

1. Ишти аткаруу учурунда мугалим окуучулардан тегерекчелерди көрсөтүүнү өтүнөт. Тегерекчелердин кайсынысын көрсөтүү керектигин окуучулардын ар бири өзү чечет.
2. Кызыл тегерекче (лерди) көрсөткөн окуучу(лар)га мугалим жардам берүүсү тийиш. Мугалимдин жардамы багыт берүүчү суроо, эске салуу, үлгү же мисал түрүндө болуусу тийиш.
3. Андан кийин мугалим сары тегерекчелерди көрсөткөн окуучулар тапшырманы кандай аткарып жаткандыгын текшерет. Талап кылынса, аларга дагы кеп-кеңеш, суроо же комментарий түрүндө кайтарым байланыш берет.
4. Мугалим жашыл тегерекчелерди көрсөткөн окуучулардын ишине да байкоо жүргүзөт. Тапшырманы туура эмес аткаргандар болсо аларга да багыттама түрүндө жардам берет.

Жооп барагы

Жооп барагы – бул окуучулар адатта сабактын аягында толтура турган жарым барак өлчөмүндөгү карточка. Мугалим окуучуларга суроо берип, жоопторун карточкаларга жазып, кайра тапшырууну өтүнөт. Окуучулардын жоопторун талдап, мугалим кимиси теманы түшүнгөнүн, кимисине кошумча түшүндүрүү керек экендигин аныктайт. Бул ыкма мугалимге кийинки сабакты окуучулардын муктаждыктарына жараша ылайыкташтыруу (тиешелүү ыкмаларды тандоо, жеке тапшырмаларды даярдоо) мүмкүнчүлүгүн берет.

Аткаруу тартиби

1. Негизги суроону аныктап алыңыз. Окуучуларга ойлонууга убакыт бериңиз.
2. Сабактын аягында суроону доскага жазыңыз. Окуучулар жоопторун «жооп барагына» жазуулары үчүн 3–5 мүнөттөй убакыт бериңиз.
3. Сабак аяктаганда окуучулардын «жооп барактарын» чогултуп алыңыз.
4. «Жооп барактарын» окуп чыгып, эки топко: түшүнгөн окуучулардын барактарын өзүнчө, түшүнбөгөн окуучулардыкын өзүнчө бөлүңүз. Талдоонун натыйжасын кийинки сабакты пландаштыруу үчүн колдонуңуз.

«Жооп барагы» сабак учурунда эң түшүнүксүз, чаташтырган көйгөйдү аныктоо үчүн ыкчам стратегия болуп эсептелет. Окуучулардан сабак учурунда пайда болгон такыр түшүнүксүз, чаташтырган суроону жазууларын өтүнүз. Алардын жазгандарын талдоонун негизинде кийинки сабакта байкоо жүргүзүүнү жана/же кайра түшүндүрүүнү пландаштырыңыз.

Суроолор токтоочу жай

«Суроолор токтоочу жай» ыкмасы – бул окуучулардын сабак учурунда пайда болгон суроолору жана идеялары үчүн алдын ала даярдалган жай. Мындай жайды уюштуруу үчүн тактанын бир бөлүгү, дубалга жабыштырылган ватман же стикерлер колдонулат. Бул «токтоочу жайга» окуучулар өз суроолорун, жардам берүү же кошумча практика боюнча өтүнүчтөрүн калтыра алышат. Ошону менен бирге, «Суроолор токтоочу жай» окуучулардын байкоолору, көз караш жана ой-пикирлери менен бөлүшүү мүмкүнчүлүгүн да берет. Бул ыкма окуучулар кандай окуганын, алардын ой-пикирлерин, кандай кыйынчылыктарды сезгендерин билүү үчүн ченем-куралы катары кызмат кылып, көп убакытты талап кылбайт. Мугалим үчүн окуучулардын идеялары каралып чыгып, кийинки сабакта ал суроолорго жооп бериле тургандыгын ырастоо үчүн эң ыңгайлуу ыкма.

Сыйкырдуу таякчалар

Мугалимдер айрым бир окуучуларды кайра-кайра суроолорго жооп берүү үчүн чакыра беришкенин өздөрү да байкабай калышат. Мындай жагдай окуучулардын же байкоочулардын көзүнө дароо илинет. Кээ бир окуучулар муну билип туруп, мугалимдин суроосун укпай да коюшат. Мугалимге бул көйгөйдү чечүү үчүн окуучулардын аттары жазылган таякчалар жардамчы болуп, ар бир окуучунун сабакка активдүү катышуусун камсыздайт. Бул абдан жөнөкөй, бирок өтө натыйжалуу стратегия.

Ар бир окуучунун атын таякчага жазып коюңуз. Бул ишти окуучулар менен биргеликте аткарса болот. Таякчаларды стаканга же банкага салып коёсуз.

Сабак учурунда мугалим суроо берип, идиштен бир таякчаны алып чыгат. АДЕГЕНДЕ суроо берүү керек, анткени суроонун алдында бир окуучунун аты аталып калса, башка окуучулар суроону укпай коюшат. Окуучу жооп бергенден кийин, анын аты жазылган таякча кайра идишке салынат. Эгерде мугалим таякчаны четке алып койсо, окуучу башка суроо берилбейт экен деп, сабакка көңүл бурбай калат.

«Сыйкырдуу таякчалар» – сабак учурунда тапшырма берүү үчүн жакшы ыкма жана бардык окуучулардын катышуусун камсыздайт. Мугалим идиштен таякчаларды карабай туруп алып чыгышы мүмкүн. «Сыйкырдуу таякчаларды» текстти кезектешип окууда да колдонсо болот: биринчи, экинчи, үчүнчү, ... болуп ким окуйт?

5.2. Б. КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ БААЛООНУН ЫКМАЛАРЫ (кыскача түшүндүрмө)⁴

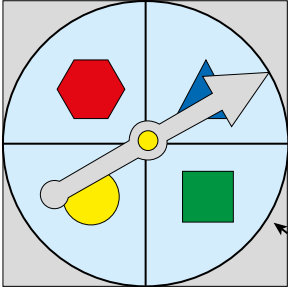
Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү
Жыйынтыктоочу суроолор	Мугалим мезгил-мезгили менен окуучулардан төмөнкү тапшырмаларды аткарууну өтүнөт: • бөлүмдүн аягында түшүнгөн негизги ойду үч сүйлөм менен жазгыла; • ошол эле барактын артына – түшүнбөй калгандарын суроо же ырастама түрүндө жазгыла.
20 секунд	Мугалим окуучуларга негизги бир суроону берип, ойлонууга 20 секунд убакыт берет. Бул ыкма окуучулардын баарына тереңирээк ойлонуп жооп берүүсүнө жардам берет. Көп учурда мугалим суроо бергенден кийин дароо жооп алууга өтөт, адатта класста 4–6 окуучу гана тез жооп берүүгө даяр; мындай жагдай башка окуучулардын тереңирээк ойлонуп жооп табуусуна тоскоолдук кылат ⁵ .
Эки жылдыз, бир каалоо	Мугалим окуучуларга аткарган иштери менен алмашып, өнөктөшүнүн жазуу ишин текшерүүнү сунуштайт. Текшерүү учурунда окуучу өнөктөшүнүн ишиндеги критерийлерге жооп берген же өтө жаккан эки нерсени белгилеп, ар биринин жанына жылдыздын сүрөтүн тартат. Ошондой эле оңдоп-толуктоону талап кылган бир учурун белгилеп, жанына сунушун жазат же оозеки айтат. Текшерүү аяктагандан кийин жуптар натыйжаларды өз ара талкуулашат, адегенде жакшы жактары – «жылдыздар» – айтылат, андан кийин «сунуш» айтылат. Жуптар өз иштерин кайтарып алып, сунуштардын негизинде, бөлүнгөн убакыт ичинде оңдой алышат. Кийинки баалоону мугалим жүргүзөт.

⁴ Адаптацияланган булактар: Lambert, K. OCPs Curriculum Services, April, 2012 and Dodge, Judith. 25 Quick Formative Assessments for the Differentiated Classroom. Scholastic, 2009.

⁵ Оценивание учебных достижений учащихся. Методическое руководство/Сост. Р. Х. Шакиров, А. А. Буркина, О. И. Дудкина. – Б.: «Билим», 2012.

Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү		
Кол ишараты	Баш бармак өйдө	Баш бармак капталды көздөй	Кол булгалоо же баш бармак ылдый
	Мен түшүндүм, түшүндүрө алам.	Түшүнгөнүмө күмөнүм бар, толук түшүнүү үчүн мага кошумча жардам керек.	Мен али түшүнгөн жокмун.
			
Суроолор айлампасы	Мугалим классты 4 окуучудан чакан топторго бөлөт. Ар бир топ үй тапшырмасы боюнча суроо даярдайт. Ага 1 мүнөт убакыт берилет. Мугалим суроолорду төмөнкү сөздөрдү катыштырып түзүүнү сунуштайт: кантип, ким, эмнеге, эмне болду, автор ... кантип баяндады? Автордун ... карата мамилеси кандай? Биринчи топ экинчи топко суроо берет, жооп берүүгө 2 мүнөт убакыт берилет. Жооп берген топ кийинки топко өз суроосун берип, иш ушундай ырааттуулукта уланат. Көнгү суроолордун баары берилип, биринчи топ жооп бергенде аяктайт.		
Үч мүнөттүк эссе	Үч мүнөттүк эссе – бул 2–3 мүнөттүн ичинде жооп берүүгө мүмкүн болгон белгилүү максатты көздөгөн суроо. Окуучуларга өтүлгөн материалды маани берип түшүнүүгө жана үйрөнгөндөрү менен өз тажрыйбасынын ортосунда байланышты түзүүгө түрткү берген суроолорду колдонуңуз.		
Окшоштуктар	Окуучуларга окшоштуктарды аныктоо боюнча суроолорду берүү алардын түшүнгөнүн билүүгө жол ачат. Алар жаңы үйрөнгөндөрү менен мурдатан билгендеринин ортосундагы окшоштуктарды аныктоолору зарыл. Мугалим окуучуларга багыт катары төмөнкү сүйлөм түзүлүшүн колдонууну сунуштай алат: ААА... БББга окшош, анткени...		
Туура-туура эмес	Мугалим окуучуларга белгилүү бир түшүнүк, принцип же процесс жөнүндө жалпысынан же алдын ала билүүгө мүмкүн болгон туура эмес маалымат берет. Мугалим окуучулардан берилген маалымат менен макул же макул эмес экендигин, анын себептерин түшүндүрүп берүүсүн өтүнөт.		

Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү
Маек	Окуучулардын түшүнгөнүн жеке маектешүү же окуучулардын чакан топтору менен маектешүү аркылуу баалоо мүмкүн. Маектин алдында күтүлүүчү натыйжаларга шайкеш келген атайын суроолорду түзүп алыңыз. Маек учурунда жоопторду кыскача жазып же сүрөт түрүндө белгилеп алыңыз да, окутууну пландаштыруу учурунда колдонсоңуз болот.
Үч мүнөттүк тыным	Үч мүнөттүк тыным окуучуларга тыным жасап, жаңы өткөн түшүнүк же идеялар жөнүндө ой жүгүртүү, буга чейинки билимдери менен байланыштыруу жана түшүндүрмө алуу мүмкүнчүлүгүн берет. Ой-пикирлерин же тактоочу суроолорду берүү үчүн мугалим окуучуларга төмөнкү алдын ала даярдалган конструкцияларды колдонууну сунуштайт: • Мен ... карата өз мамилемди өзгөрттүм. • Мен ... болгонун/экенин билдим. • Мен ... таң калдым. • Мен ... сездим. • Мен ... байланыш түздүм.
Муштум жана манжалар	Мугалимге тез жана дароо баалоо керек болгон учурда «Муштум жана манжалар» ыкмасын колдонуу абдан ыңгайлуу. Мугалим окуучуларга суроо берип, түшүнүү деңгээлин манжалардын жардамы менен көрсөтүүнү сунуштайт. Окуучу 1 манжасын көрсөтсө, теманы түшүнбөгөнүн, кошумча маалымат жана жардамга муктаж экендигин билдирет. Эгерде окуучу жакшы түшүнө баштаса 3–4 манжасын көрсөтөт. Ал эми окуучу окуу материалын толугу менен өздөштүрүп түшүнсө, 5 манжасын муштумга түйүп көрсөтөт. Бул ыкманын жардамы менен мугалим окуучулардын материалды өздөштүрүү деңгээлин билип, окутууну тиешелүү түрдө ыңгайлаштыра алат.
Портфолио	Мугалим окуучунун портфолиосунун өнүгүүсүн текшерет. Портфолио – бул окуучунун аткарган маанилүү иштеринин арасынан кылдаттык менен тандалып алынган иштеринин топтому. Ар бир ишине аткарылган күнү белгиленет. Анын жардамы менен окуучунун белгилүү багыттарда, мисалы, окууда, жазууда ж. б. жетишкендиктеринин жогорулашы же өнүгүүсү аныкталат. Адатта портфолиого окуучу эмне үчүн дал ушул ишин тандап кошкону, көндүмдөрүнүн же жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүүсүн кантип чагылдырары тууралуу окуучунун жазуу түрүндөгү жеке ой-пикирлери киргизилет.

Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү
Блиц-тест	Блиц-тест – маалымат, түшүнүк жана белгилүү көндүм боюнча окуучулардын билимдерин баалоо үчүн колдонулган кыска тест. Жалпы эреже катарында, суроого эң мыкты бир жооп болуусу тийиш. Блиц-тестти төмөнкү формалардан түзүү мүмкүн: • Көп варианттуу жоопторду камтыган тест. • «Ооба же жок» тести. • Шайкештиктерди аныктоо тапшырмасы. • Кыска жоопту талап кылган суроо.
Журналдагы жазуу	Мугалим кыска жазуулар үчүн журнал ачат. Окуучулар теманы, жагдайды же сабакты түшүнгөндөрү тууралуу журналга кыскача жазышат. Жазылгандарды окуп чыгып, өткөн сабактын темасын окуучулар канчалык деңгээлде өздөштүргөнүн билет.
Хор менен жооп берүү	Мугалимдин суроосуна окуучулардын баары бир убакытта хор менен жапырт жооп беришет. Ошондой эле окуучулар мугалим айтканды чогуу кайталоолору да мүмкүн. Бул ыкма окуучулардын ар бирин баалоо процессине катышууга шыктандырат.
Спиннер	Мугалим сүрөттө көрсөтүлгөндөй, жебеси менен спиннер жасап, анын бетин төрткө бөлөт. Бөлүктөр «Божомолдоо», «Түшүндүрүү», «Жалпылоо» жана «Баалоо» сөздөрү менен бегиленет. Адегенде мугалим спиннерди колдонуунун максатын түшүндүрөт; айландыргандан кийин жебе кайсы бөлүккө токтосо, окуучудан ошого ылайык жооп берүүнү өтүнөт. Мисалы, жебе «Жалпылоо» бөлүгүнө түшсө, мугалим окуучудан өтүлгөн материалдын негизги идеяларын айтып берүүнү өтүнүүсү мүмкүн.
Кош тегерек	Окуучулар эки катар болуп, тегерете – ички тегеректегилер, тышкы тегеректегилерге бетме-бет турушат. Ар бир жуптагылар бири-бирине алдын ала даярдалган суроолорду беришет. Тышкы тегеректеги окуучулар жылып, башкалар менен жуп түзүп, бири-бирине суроо берүүнү улантат.
Окурман театры	Мугалим окуучулардан тандалып алынган чыгарманын негизинде сценарий түзүп, оюн коюуну өтүнөт.
Бир сүйлөм менен жалпылоо	Мугалим окуучулардан өтүлгөн тема боюнча «ким, эмне, качан, кайда, эмнеге, кантип» деген суроолорго жооп берген жалпылоочу бир сүйлөм түзүп, жазууну сунуштайт.

Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү
Бир сөз менен жалпылоо	Өтүлгөн теманы жалпылоо үчүн эң ылайык болгудай бир сөз тандалат (же ойлонуп табылат).
Мен-сен-биз	Мугалим окуучуларга суроо берет. Ар бир окуучу өз жообун туюндуруп, жуптагы өнөктөшү менен алмашат. Мугалим каалаган окуучуларды чакырып, алар өз жоопторун жалпы класс менен бөлүшөт.
Оозеки сурамжылоо	_____ эмнеси менен окшош/айырмаланат? _____ мүнөздүү өзгөчөлүктөрү кандай? _____ башкача кантип көрсөтсө болот? _____ негизги идеясы, накыл-насааты эмнеде? _____ кандайча байланышат? _____ мисал келтир. _____ эмнеси туура эмес? _____ кандай корутунду чыгарса болот? Кайсы суроого жооп табышыбыз зарыл? Кайсы көйгөйдү чечүүбүз керек? _____ болсо, эмне болот? _____ баалоо үчүн кайсы критерийлерди колдонсок болот? _____ кайсы далилдер туура экенин билдирет? Кандай варианттарды кароо зарыл?
Орун ээле же төрт бурч	Окуучулар өтүлгөн тема боюнча коюлган ырастоого өзүнүн жеке мамилесине жараша бурчтардан орун ээлейт: • 1-бурч: ырастоо менен толук макул; • 2-бурч: ырастоо менен макул; • 3-бурч: макул эмес; • 4-бурч: кескин түрдө макул эмес. Окуучулар тиешелүү бурчтардан орун алгандан кийин мугалим түрдүү ой-пикирлерди талкуулоону сунуштайт. Окуучуларга талкуу учурунда же анын натыйжасында башка бурчтан орун ээлөө мүмкүнчүлүгү берилет.
Түшүнүксүз	Бул ыкма окуучулардын өтүлгөн материалды түшүнүү деңгээлин аныктоого жардам берет. Адатта, бул көнүгүүнү аткарууга 1 мүнөт убакыт берилет, бирок, мугалим коюлган суроого жооп даярдоо үчүн окуучуларга көбүрөөк убакыт берүүсү мүмкүн. Бул көнүгүү боюнча (адатта сабактын аягында же жаңы теманы өтөрдө) мугалим окуучуларга «Бүгүнкү сабактын кайсы бөлүгү түшүнүксүз болду?» – деген суроону берет.

Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү
3-2-1	Жалпылоонун бул стратегиясы сабакты аяктоонун мыкты ыкмасы болуп эсептелет. Мугалим окуучулардан сабакта үйрөнгөн үч нерсени, алар үчүн кызык болгон эки нерсени жана суроо туудурган бир нерсени атап берүүлөрүн өтүнөт. Варианттар: • _____ ортосундагы 3 айырмачылык; _____ көрсөткөн 2 таасири; өтүлгөн тема боюнча мугалимге 1 суроо; • 3 маанилүү факт, 2 кызыктуу факт, 1 корутунду; • 3 негизги сөз, 2 жаңы сөз, ой жүгүртүүнү талап кылган 1 факт. • текст боюнча 3 суроо (бейтааныш сөздөр, түшүнүксүз үзүндү же идеялар), текст боюнча 2 божомол (текст боюнча кийин эмне болору жөнүндө), күнүмдүк турмушта болгон нерселер менен 1 байланыш (окулган нерсе менен жеке тажрыйбасынын ортосунда байланыш түзүү).
Тез жооп берүү	Бул стратегия боюнча мугалим текстти окуганга чейин/окуу учурунда/окугандан кийин берген ачык суроосуна окуучулар 2–10 секунд ичинде жооп беришет.
Өз сөзү менен айтып берүү	Окуучулар мурунку сабакта өткөн тема боюнча негизги идеяны өз сөзү менен айтып беришет.
Байланыш түзүүчү суроо	Эки мүнөт ичинде окуучулар мурунку сабакта берилген негизги идеяларды эстеп, маанилүүлүк деңгээлине жараша кезеги менен аташат. Эки мүнөттө эстеген бардык нерселерин бир сүйлөм менен жалпылашат, жооп алгылары келген негизги бир суроону жазышат жана тема менен сабактын негизги максатынын ортосунда байланыш түзүшөт.
Ликерттин шкаласы	Мугалим талаш-тартыш жараткан 3–5 ой-пикир айтылат. Максаты – окуучуларга текстке маани берип түшүнүүгө түрткү берүү жана башка окуучулар менен талкууга тартуу. Бул шкала боюнча негизгиси – каармандарга, окуяларга, көйгөйлөргө ж. б. тиешелүү жалпылоолор эсептелет. Ал окуучуларга маалыматты талдоого, синтездөөгө жана баалоого жардам берет. Ликерттин шкаласындагы болжолдуу суроо: 1. Башкы каарман (аты) (кыймыл-аракетти) го мисал жасабашы керек эле). _____ Толугу менен макулмун. Макулмун. Макул эмесмин. Такыр макул эмесмин.

Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү
Менде суроо бар, жообу кимде?	Мугалим эки комплект карточкаларды даярдайт. Бир комплектте тема боюнча суроолор болот. Экинчисинде – ал суроолорго жооптор жазылат. Жооптор жазылган карточкалар окуучулар арасында же бир партага (эки окуучуга) бирден таратылат. Мугалим же окуучулардын бири суроону жалпы класска окуйт. Окуучулар карточкаларындагы жоопторду текшерип, кимде тиешелүү жооп болсо, окуп берет. Карточкалардын саны окуучулардын же парталардын (жуптардын) санына жараша болуш керек.
Көрүү айлампасы	Мугалим суроо же тапшырма берет. Окуучулар өз алдынча жок дегенде 3 ырастоочу ой-пикир/жооп жазуулары зарыл. Жооптор даяр болгондо окуучулар ордуларынан турушат. Мугалим каалаган тартипте окуучулардын бирин жообун окуп берүүнү өтүнөт. Эгерде окшош жооптор болсо, окуучулар өз карточкаларындагыларды чийип салышат. Жоопторунун баары чийилген окуучулар ордуларына кайра отурушат. Берилген жооптордун негизинде мугалим жалпы окуучулардын түшүнүп-түшүнбөгөнүн аныктай алат.
Кезектешүү	Чакан топтордо ар бир мүчөнүн ой-пикирин билип, маалымат топтоого багытталган көнүгүү. Мугалим суроолорду берет. Окуучулар кезектешип бир баракка жоопторду жазып, топтун кийинки мүчөсүнө өзүнүн жообун жазуу үчүн өткөрүп берет. Көнүгүү жооп баракчасы кайрадан биринчи окуучуга айланып келгенде аяктайт. Андан кийин топ жоопторду талкуулайт.
Бир нерсе айтып берчи	Окуучулар кезектешип чыгарманын же видеоматериалдын үзүндүсүн талкуулоодо лидердин ролун аткарышат. Лидер талкууну «... жөнүндө мага бир нерсе айтып берчи» деген сөз менен баштайт.
Белги кой	Окуучулар бул стратегияны маанилүү нерсени эстеп калуу үчүн колдонушат. Бул стратегияда тексттерге белги коюу үчүн стикерлер колдонулат.
Өз оюңду жаз	Түшүнүүнү жазуу түрүндө текшерүү стратегиясы. Окуучулар толук эмес сүйлөмдөрдү өздөрүнүн ойлору менен толуктап жазышат.
Алиппе	Окуучулар төрттөн болуп топторду түзүшөт. Алардын бири «А» тамгасы, экинчиси «Б» тамгасы ж. б. у. с болушат. Окуучулардын ар бири өтүлгөн тема бонча ой жүгүртүп, сүрөт тартуу аркылуу өзүнүн чечмелеп түшүнүүсүн визуалдаштырат. Андан кийин ар бир топтон бир окуучу башкалар менен зигзаг түрүндө өз тобунун жооптору менен бөлүшөт.

Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү
Сен мага, мен сага	Мугалим менен окуучу тексттин үзүндүсүн үн чыгарбай (ичинен) окушат (текст аягына чейин окулбайт). Андан кийин окуучуларга китебин ачык калтырууга уруксат берилет, мугалим болсо китебин жабат. Окуучулар окулган текст боюнча мугалимге суроо беришет. Мугалим окуучулардын бардык суроолоруна жооп бергенге аракет кылат. Андан кийин окуучулар менен мугалим ролдору менен алмашышат – окуучулар китептерин жабышат, мугалим ачат. Көнүгүү окуучулар текстте андан ары эмне болорун болжолдоо үчүн жетиштүү маалымат топтогонго чейин улантылат. Андан кийин окуучулар текстти аягына чейин окушат.
Б-Б-Б	Окуучулар жалпы класс менен, чакан топтордо же өз алдынча мурун билгендерин, билгиси келгендерин, жаңы билгендерин талдашат. Негизги маалыматты жазуу үчүн таблица колдонулат. Андан кийин ар бир окуучу жаңы окуп-билгендерин жалпылап, чакан абзац жазат.
Хор менен окуу	Окуучулар негизги ойду чагылдырган үзүндүнү белгилеп, хор менен үн чыгарып окушат.
Сократтын чөйрөсү	Окуучулар бири-бирине тема же тексттин үзүндүсү боюнча суроо беришет. Суроо талкууланып, бир нече жооп алынгандан кийин кошумча суроолор берилет.
Аталыш	Өтүлгөн теманы чагылдырган бир аталыш ойлонуп табылат. Ал аталыш теманын/окуялардын негизги идеясын чагылдырууга тийиш.
Катар сандар	Окуучулар төрттөн болуп топторго бөлүнөт, топтун ар бир мүчөсүнө номер ыйгарылат. Мугалим суроо бергенде, балдар чогуу болжолдуу жоопту талкуулайт. Мугалим санды атаганда топтун тиешелүү мүчөсү даярдалган жоопту айтат.
Галереяны кыдыруу	А варианты. Окуучулар топторго бөлүнүп, тема боюнча идеяларын ватманга жазып, топтун презентаторун шайлайт. Топтун калган мүчөлөрү башка топторго өтүп, ал топтун презентаторуна суроолорду беришет. Мүчөлөр өз топторуна кайра келип, башка топтордо көргөндөрүн талкуулашып, зарылчылык болгон учурда жоопторун толукташат. Б варианты. Окуучуларга чоң өлчөмдөгү ватман жана фломастерлер берилет. Топтор өз идеяларын граффити түрүндө жазышат. Топтордун мүчөлөрү башка топтордун иштерин карап, өз жоопторун толуктай алышат.

Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү
Бир сүроо/бир комментарий⁶	Окуучулар тексттин үзүндүсүн окуп, бир сүроо жана бир комментарий даярдашат. Ар бир окуучу бирден сүроо жана бирден комментарий даярдайт. Андан кийин биринчи окуучу өзүнүн комментарийи менен бөлүшүп, сүроосун кийинки окуучуга берет, ал окуучу жооп берип, өзүнүн комментарийи менен бөлүшүп, сүроосун андан кийинки окуучуга берет. Кайра айланып кезек биринчи окуучуга келгенде, тексттин бир эле үзүндүсү боюнча түрдүү ой-пикирлерди билүү мүмкүнчүлүгү жаралат. <i>Эскертүү:</i> Окуучулар жалпы класс менен же чакан топтордо иштей алышат.
Реакция көрсөткүчү	Окуучулар мугалим берген сүроого реакциясын көрсөтүү үчүн карточкаларды/баракчаларды бир мезгилде көтөрүп көрсөтүшөт. Көрсөтүлгөн карточкалардын жардамы менен мугалим жалпы класс менен иштеп жаткан учурда айрым бир окуучулардын реакцияларын/жоопторун жеңил аныктай алат. Карточкалар мугалим каалагандай түстө, формада ж. б. болуусу мүмкүн. Реакция көрсөткүчү жооп бергенге даяр айрым окуучуларды гана эмес, класстагы бардык окуучулардын катышуусун камсыздайт.
«Ооба же жок» карточкалары	«Ооба же жок» карточкалары – бул жооптор жазылган карточкалар. Мугалим окуучуларга алдын ала даярдалган экиден карточка таратат. Анын биринде «ооба», экинчисинде – «жок» деп жазылат. Мугалим сүроо бергенде, окуучулар карточкаларынын тиешелүүсүн көтөрүп жооп беришет. Мугалим туура же туура эмес жоопторду дароо көрөт.
Фактыларга чабуул	Адегенде бул жалпылоочу көнүгүүгө жалпы класс сереп салат, андан кийин чакан топтордо же өз алдынча жеке аткарышат. Башында окуучулар тема боюнча топтук мээ чабуулуна катышып, топтордо темага байланыштуу фактыларды, окуяларды, идеяларды, концепцияларды, негизги идеяларды, принциптерди ж. б. аныктап, тизме түзүшөт. Алардын тизмелеринин негизинде жазуу түрүндө көнүгүүлөрдү иштеп чыкса болот.

⁶ Комментарий — бул бир нерсе тууралуу ой-пикир айтуу же эскертүү. Ушаковдун түшүндүрмө сөздүгүнөн алынды.

Ыкманын аталышы	Кыскача түшүндүрмөсү
Ким ... , тап	Алдын ала даярдалган суроолорду колдонуп окуучулар классты айланып, классташтарына суроо берип, жооп алганга 10 мүнөт убакыт берилет. Мугалим ар бир жооп ар башка окуучудан алынуусу зарыл экендигин түшүндүрөт. Окуучулардын бардыгы жоопторун жазгандан кийин, өз орундарына отурууну өтүнөт. Мугалим окуучулардан эмнени угуп, үйрөнгөндөрүн синтездеп, кыскача жалпылап жазууларын өтүнөт. Мындай жалпылоо окуучуларга маалыматты иреттеп, материалды эстеп калууга жардам берет.

6. ТИРКЕМЕЛЕР

1-тиркеме. Калыптандыруучу баалоо боюнча маалыматтарды топтоо бланкы

Классы: _____

Күнү _____

[illegible]

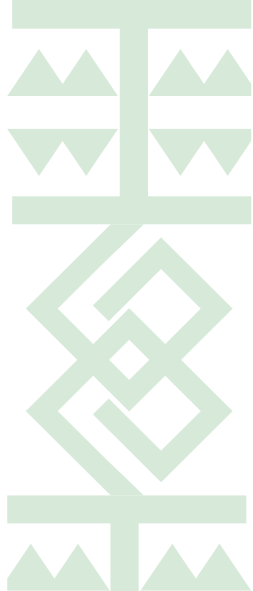
7. КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403 токтому менен бекитилген.
2. Черный ящик: что там внутри? Оценка знаний учащихся как способ повышения эффективности учебно-воспитательного процесса. П. Блэк и Д. Уильям.
3. Формативное оценивание в начальной школе. Практическое пособие для учителя/ Сост. О. И. Дудкина, А. А. Буркитова, Р. Х. Шакиров. – Б.: «Билим», 2012. – 89 с.
4. Dodge, Judith. 25 Quick Formative Assessments for the Differentiated Classroom. Scholastic, 2009.
5. Kellaher, Karen. 101 Picture Prompts to Spark Super Writing, Scholastic, 1999
6. Lambert, K. 60 Formative Assessment Strategies; OCPS Curriculum Services, April, 2012
7. Transforming Learning: Formative Assessment. New Haven, Connecticut: Measured Progress, 2010.
8. http://www.ncte.org/library/NCTEFiles/Resources/Positions/formative-assessment_single.pdf

8-модуль

Кайтарым байланыш

МАЗМУНУ

Киришүү	3
1. Кайтарым байланыштын мааниси	5
2. Баалоо жана баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыш	7
3. Окуучуларга натыйжалуу кайтарым байланыш берүү	9
4. Окутуу максаттарынын, күтүлүүчү натыйжалардын жана баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыштын өз ара катышы	12
5. Баалоо критерийлери жана баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыш	13
6. Оозеки жана жазуу түрүндөгү кайтарым байланыш	15
7. Кеп-кеңештер жана сунуштар	18
Тиркемелер	20
Колдонулган адабияттар	23

Кайтарым байланыш билим берүү процессине оң таасир берет жана ал аркылуу окуучуларга билим алууда алдына койгон максаттарына жетүүгө мүмкүнчүлүк берилет. Окуучулардын билим алуу процессинин кайсы жактарына көңүл буруу керек экенин көрсөткөн кайтарым байланыш окуучуларга билим алууда өз күчүнө ишенип, өздөрүнүн жетишкендиктерин жогорулатууга түрткү берет.

Калыптандыруучу баалоо билим алуу процессинин катышуучуларынын баарына өз убагында так маалымат алууга:

- 1) мугалимге – окутуу программасына өзгөртүү киргизүүгө, окуучулардын муктаждыктарына жараша окутуу методдорун жана ыкмаларын ыңгайлаштырууга;
- 2) мугалимдин окуучуга берген кайтарым байланышын, билим алуу ыкмаларын өзгөртүүгө, билим алууда окуучулардын жетишкендиктерин жогорулатууга мүмкүнчүлүк берет.

Кайтарым байланыш боюнча бир кыйла изилдөөлөр жүргүзүлгөн. 1998-жылы П. Блэк жана Д. Уильям кайтарым байланыштын окуучулардын жетишкендиктерине болгон таасирин изилдешкен. Алар кайтарым байланыштын окуучулардын билим алууга шыктануусуна, алардын интеллектуалдык жана окуп-үйрөнүү жөндөмдөрүнө таасирин тийгизерин аныкташкан.

**Калыптандыруучу
баалоонун беш
компоненти¹**

1. Мугалимдин окуучуларга натыйжалуу кайтарым байланыш берүүсү.
2. Баалоонун натыйжаларын эске алуу менен окутуу процессин ыңгайлаштыруу.
3. Окуучулардын өздөрүнүн билим алуу процессине активдүү катышуусу.
4. Баалоонун окуучулардын шыктануусуна болгон таасири.
5. Окуучулардын өздөрүнүн билимин өз алдынча баалай билүүсү.

Бул модулдун негизинде натыйжалуу кайтарым байланыштын материалдары каралды. Көрсөтүлгөн материалдар билим берүү адистерине жана башталгыч класстардын мугалимдерине баяндоо түрүндө берилген кайтарым байланыштын окутуудагы күтүлүүчү натыйжалар, баалоо критерийлери менен болгон өз ара катышын табуу мүмкүнчүлүгүн берет. Башталгыч класстардын мугалимдери менен мектеп жетекчилеринин натыйжалуу кайтарым байланыш берүү көндүмү алардын профессионалдык компетенттүүлүгүн көрсөтүү менен биргеликте окуучуларынын окуудагы мыкты натыйжаларга жетишүүсүнө өбөлгө түзөт.

¹ П. Блэк, Д. Уильям. Кара куту: анын ичинде эмне бар? Окутуу-тарбиялоо процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу ыкмасы катары окуучулардын билимин баалоо.

Ошондой эле, колдонмодо окуунун беш көндүмү боюнча оозеки жана жазуу түрүндө мисалдар көрсөтүлгөн.

Тренингдин катышуучулары бул колдонмо менен таанышкандан кийин:

- Баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыштын өзгөчөлүктөрүн түшүндүрө алышат;
- баалоо жана баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыштарды айырмалай алышат;
- окуу максаттары, баалоо критерийлери жана кайтарым байланыштын ортосундагы байланышты түзө алышат;
- окуу көндүмдөрү боюнча жазуу жана оозеки түрүндөгү кайтарым байланыштарды иш жүзүндө колдоно алышат.

1. КАЙТАРЫМ БАЙЛАНЫШТЫН МААНИСИ

Кыргыз Республикасынын жалпы мектептик билимдин Мамлекеттик билим берүү стандартынын 70-пунктунда төмөнкүдөй айтылган: «Баалоонун максаттарына жетүү үчүн башталгыч класстардын мугалимдери:

- 1) позитивдүү эки тараптуу байланышты (окуучунун ишине баяндама берген жазуу жүзүндөгү жана оозеки отчеттор) түзөт, окуучуларга азыркы натыйжалары менен мурдагы натыйжаларын салыштырууга жардам берет, шыктануусун, таанып-билүү процесстерин өнүктүрүүгө, окуу натыйжасы катары компетенттүүлүктү өнүктүрүүгө оозеки баа берет;
- 2) натыйжаларга жетишүүгө жана инсандын өнүгүшүнө тие-шелүү окуучунун прогрессине көз салат жана ар бир окуу жылынын аягында сыпаттоо баасын берет»¹.

Кайтарым байланыш – белгилүү бир максатка жетүүгө багытталган конкреттүү иш-аракеттер, жагдайлар жана көйгөйлөр тууралуу маалымат берүү жана алуу процес-си. Кайтарым байланыш өз ара сый-урмат жана ак ниеттүүлүк шарттарында берилип, окуучуларга каталарын оңдоп, туура жооп берүүгө убакыт бөлүнгөндө гана жогорку ийгиликтерди камсыз кылат.

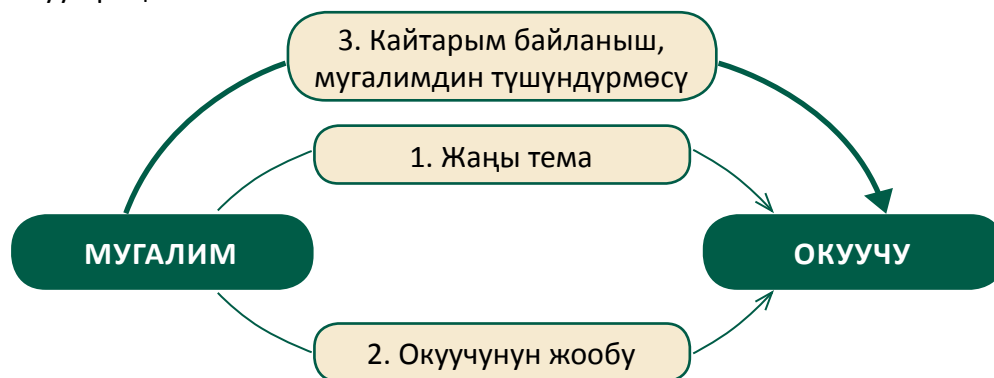
Кайтарым байланыш окуучулардын ишмердүүлүгүнө жана анын натыйжасына карата мугалимдин көңүл буруусу болгондуктан билим берүү сапатына чоң таасирин тийгизет. Мугалимдин көңүл буруусу – бул окутуу процессинде окуучунун түшүнбөй калуу көйгөйлөрүн жоюу үчүн мугалим тарабынан берилүүчү кеп-кеңештер, сунуштар жана түшүндүр-мөлөр. Кайтарым байланыш жеке окуучуга, анын окуудагы конкреттүү көйгөйүнө багыт-талат жана окуучуларды өздөрүнүн кетирген каталарын оңдоого тартат.

Кайтарым байланыш жөнүндө кеп кылып жатканда мугалим жана окуучу үчүн кайтарым байланышка көңүл буруу керек. Бул боюнча «Кайтарым байланыштын механизми» деп аталган 1-схемага кайрылабыз.

¹ <http://edu.gov.kg/ru/high-education/gosudarstvennyj-obrazovatelnyj-standart/>

Биринчи этап: «Жаңы тема» – бул жаңы билимди жана маалыматтарды берүү, алуу, иштеп чыгуу процесси.

1-схема. Кайтарым байланыштын механизми

Мугалим үчүн кайтарым байланыш – 2-этап: «Окуучунун жообу»

Бул этаптын жүрүшүндө мугалим окуучулардын жаңы материалды түшүнүү деңгээли тууралуу маалымат алат. Окуучулардын аткарган тапшырмаларынын натыйжалары боюнча мугалим окутуу процесси кандай өтүп жаткандыгы тууралуу, айрым бир окуучунун жана жалпы класстын жетишкендиктери жана кемчиликтери жөнүндө билет. Маалымат алгандан кийин мугалим төмөнкү иш-аракеттерди аткарат:

- 1) Окуучулардын тапшырмаларын текшерип, жалпы *класстын* натыйжаларын талдайт жана тиешелүү чечимдерди кабыл алат – жаңы материалды окууну/ бышыктоону улантуусу же убакытты кайра бөлүштүрүп, окутуунун башка ыкмаларын колдонуу менен окуу материалын кайталоосу мүмкүн.
- 2) *Айрым бир окуучулардын* жетишпегендиктерин аныктап, жеке тапшырмаларды пландаштырат, даярдайт. Мисалы, алгач (1–2 класстын) окуучусунун үн чыгарып окуганын угуп, анын (тамгаларды таануу боюнча) каталарын көрүп, мугалим ага карточкалар менен берилген көнүүгүүлөрдү аткарууну сунуштайт. Андан соң бир нече сабак боюнча планды ыңгайлаштырып иш алып барат (1-тиркеме).
- 3) Окуучулардын тапшырмалары күтүлүүчү натыйжаларга дал келүүсүн текшерет. Эгер кемчиликтер болсо, мугалим айрым окуучуларга ишти жакшыртуу боюнча сунуштарын берет.

Окуучулар үчүн кайтарым байланыш – 3-этап: «Кайтарым байланыш. Мугалимдин көрсөтмөлөрү»

Бул этапта мугалим окуучуларга баяндоочу кайтарым байланыш берет. Окуучу мугалимден кеп-кеңеш алгандан кийин аларды туура колдонууну билиши керек – кемчиликтерин тактап, каталарын аныктап жана оңдоп, тапшырмага, жоопко толуктоолорду киргизиши керек.

Кайтарым байланыштын негизги милдети – бул окуучуларды өздөрүнүн кетирген каталарын оңдоого, каталардын алдын алууга үйрөтүү, башталгыч класстарда китеп окуу маданиятын калыптандыруу жана кеп маданиятын өнүктүрүү болуп саналат. Окуучулар кайтарым байланышты сыңдоо катары эмес, алар үчүн окуу жана өнүгүп-өсүү мүмкүнчүлүгү деп түшүнүүлөрү зарыл.

Схемада көрсөтүлгөндөй, кайтарым байланыш – бул үзгүлтүксүз процесс. Башталгыч класстардын мугалимдери үчүн көптөгөн максаттар менен катар окуучуларга жана алардын ата-энелерине кайтарым байланышты туура кабыл алууга, аны окуучулардын билим алуу сапатын жогорулатуу үчүн колдонууга үйрөтүшү керек. Ата-энелерди кайтарым байланыш берүүгө катыштыруу менен мектеп окутуу процессин өнүктүрүүгө жакшы шарт түзөт.

2. БААЛОО ЖАНА БАЯНДОО ТҮРҮНДӨГҮ КАЙТАРЫМ БАЙЛАНЫШ

Учурдагы практикадан мугалимдер өздөрүнүн ишинде *баалоо* жана *баяндоо түрүндөгү* кайтарым байланышты колдонуп жүргөндөрүн көрүп жүрөбүз.

Баалоо түрүндөгү кайтарым байланыш окуучуларга жалпы эскертүү түрүндө кээ бир гана маалыматты берет, бирок окуучуларга эмнени жакшыртуу талап кылынары жана ага кантип жетүү боюнча сунуштарды бербейт. Баалоо түрүндөгү кайтарым байланыш көбүнчө оозеки түрдө түшүндүрмө берет, маалымдайт жана окуучуларды жетишкендиктеринин натыйжасы боюнча салыштырат.

Баалоо түрүндөгү кайтарым байланыштын мисалдары:

- Эң жакшы!
- Азамат! Туура.
- Сен кайра ошол эле катаны кетирдиң!
- Жакшы, көркөм окудуң! Мен сени менен сыймыктанам!
- Бардыгын туура аткардың. Азаматсың!
- Тапшырманы мыкты аткардың!
- Сен дайыма...!
- Сен кайрадан...!

Мактоо же эскертүү окуучунун аткарган ишине эмес, жеке окуучуга тиешелүү түрдө айтылса, терс таасирин тийгизүүсү ыктымал. «Азаматсың, тапшырманы биринчи аткардың!» же «Эң акылдуусуң!» сыяктуу мактоолорду окуучу окуудагы жетишкендиктерине тиешелүү эмес, өзүнүн жеке сапаттарынын артыкчылыгы катары кабыл алуусу мүмкүн. Ошондуктан, мактоо сөздөрүн кылдаттык менен айтуу кажет. Мисалы, «Эң сонун иш!», «Туура жооп!» ж. б.

Баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыш күтүлүүчү натыйжалар жана баалоо критерийлери менен түздөн-түз байланыштуу. Ал окуучуларга билим алуу сапатын жогорулатуу үчүн кийинки иш-аракеттерине байланыштуу зарыл болгон көрсөтмөлөрдү, сунуштарды, кеп-кеңештерди берет. Бул учурда окуучулар өз ишин жакшыртуу, оңдоп-түзөөлөрдү киргизүү үчүн жоопкерчиликти өзүнө алат. Баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыш мугалим менен окуучуну оозеки жоопту же жазуу түрүндөгү тапшырмасын жакшыртуу ыкмалары боюнча активдүү диалогго тартат. Жазуу жана оозеки формадагы түшүндүрмөлөр менен берилген белгилүү бир маалыматтарды камтыйт.

Баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыштын мисалдары:

- Текстти жакшы окудуң. Кийинки жолу окуганда сөздөрдүн мүчөлөрүнө көңүл бур.
- Жаныбардын үнүн абдан жакшы туурадың. Текстти кайра окуганда, жаңы сөздөргө көңүл бур.
- Суроого жооп берип жатканда башкы каармандын сөздөрүн эсте, бул сага туура жооп берүүгө жардам берет.
- Текстти кайра окуп чыгып, «эмне үчүн» деген сөз менен башталган 3–4 суроо түз.
- Аңгемедеги окуялардын ырааттуулугун эсте, алар сага суроого жооп берүү үчүн жардам берет.

Окуучуларга, айрыкча 1–4-класстын балдарына, баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыш берип жатып, жумшак мамиле, жагымдуу үн менен кайрылууну, ошондой эле «рахмат», «суранам» сыяктуу сылык сөздөрдү колдонууну үнүтпөңүз. Бул абдан маанилүү.

Баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыш, төмөнкү суроолор аркылуу, окуучуга күнүмдүк жетишүүлөрү жөнүндөгү маалыматты аныктап-табуу жолу менен өзүнүн окуудагы көрсөткүчтөрүн жакшыртууга өбөлгө түзөт:

- *Коюлган максатты ишке ашырууга карата азыр мен кайсы деңгээлдемин?*
- *Туура багытта баратамбы?*

Ошондой эле баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыш окуучуга кийинки кадамдардын зарылчылыгын аныктоого жардам берет:

- *Тапшырмаларды аткарууда кайсы жерлерге көбүрөөк көңүл бурушум керек?*
- *Тапшырмаларды аткаруунун сапатын жогорулатуу үчүн эмне кылышым керек?*

Кээ бир учурларда баалоо жана баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыштарын айкалыштырып колдонуу окуучунун ишмердүүлүгүнө оң таасир этүүчү натыйжалуу курал болушу мүмкүн. Мындай учурда баалоо түрүндөгү кайтарым байланыш позитивдүү мүнөздө гана айтылып окуучуну шыктандыруу максатында берилиши зарыл. Ал эми окуучунун окуудагы жетишкендиктерин жогорулатуу үчүн анын кийинки иш-аракеттерине мугалим сөзсүз түрдө баяндоо түрүндөгү кайтарым байланышты колдонушу керек.

Мисалы:

- Жооп бергениңе рахмат! Каармандарды толук түрдө мүнөздөп бере алдың. Эми чыгарманын 2 каарманын салыштырып көрчү, алардын кандай айырмачылыктары жана окшоштуктары бар деп ойлойсуң?
- Тексттин мазмунун толугу менен айтып бердиң. Азаматсың! Эми чыгармадагы жаны-барлардын образдарын карап көрүп, алар адамдардын мүнөзүнүн кайсы жактарын чагылдырарын айтып бере аласыңбы?
- Рахмат, жакшы айтып бердиң! Кандай деп ойлойсуң, башкы каарманга мүнөздөмө бердиңби? Дагы башкача баяндап берүүгө аракет кылып көрчү.

Баяндоо түрүндөгү кайтарым байланышты колдонууда мугалим окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн баалабастан, алардын реалдуу түрдө эмне иш кылганын объективдүү сүрөттөйт. **Бул – окуучулардын жетишкендиктерин жогорулатуу үчүн эң таасирдүү ыкма болуп саналат.**

3. ОКУУЧУЛАРГА НАТЫЙЖАЛУУ КАЙТАРЫМ БАЙЛАНЫШ БЕРҮҮ

Натыйжалуу кайтарым байланыш төмөнкү үч суроого жооп берет:

1. Эмнени жакшы аткара алды?	Тапшырманы кандай аткарганына карабастан, окуучуну колдоо.
2. Эмнени жакшыртуу керек?	Кайсы жерин жакшыртуу муктаждыгы бар экенин көрсөтүү.
3. Кантип жакшыртуу керек?	Жакшыртуу боюнча кеп-кеңештерди, сунуштарды берүү.

Кайтарым байланыш натыйжалуу болушу үчүн төмөнкүлөр керек:

- Окуучулар менен окуу максаттарына, күтүлүүчү натыйжаларга жана баалоо критерийлерине багытталган баяндоо түрүндөгү кайтарым байланышты колдонуу.
- Кайтарым байланышты үзгүлтүксүз жана өз убагында берүү керек. Анткени, бул учурда окуучулардын ишмердүүлүгүнө түзөтүүлөрдү киргизүү мүмкүнчүлүгү, ал эми мугалимге кайтарым байланыштан кийин кайрадан аткарылган ишти баалоо мүмкүнчүлүгү берилет. Кайтарым байланыш өз убагында кечиктирилбей берилүүсү зарыл.

Демек, натыйжалуу кайтарым байланыш менен натыйжасыз кайтарым байланыштын айырмасы эмнеде? Төмөнкү эки мисалды карап көрөлү.

Кайтарым байланыш		Натыйжа
1-мисал	– Болбойт, мындай жарабайт. Сен чыгарманын мазмунун туура эмес айтып бердиң.	Кайгыруу, таарынуу, көктүк
2-мисал	– Рахмат. Сен аңгемени ийне-жибине чейин кеңири айтып берүүгө аракет кылдың. – Текстти «мен ойлойм, ...», «анан ..., анан ...», «момундай ...» сыяктуу сөздөрдү колдонуп айтып бердиң. Алар текстте бар беле? – «менин оюмча, ...», «андан соң, ...-гандан кийин», «мындай ...» сөздөрүн тексттегидей айтып бер. Айырмасын байкадыңбы? – Буларга экиден сүйлөм түз.	Пайдалуу корутундулар, ишеним жана жаңы көндүмдөр

1-мисал. Мындай кайтарым байланышты алгандан кийин окуучунун көңүлү калат, таарынат. Окуучу тапшырманы кайра аткарууну каалабайт же мындай каалоо өтө сейрек пайда болот. Мугалимдин мындай түшүндүрмөлөрүндө эмнени, кандайча өзгөртүү боюнча конкреттүү сунуштар жок.

2-мисал. Бул – кайтарым байланыштын башка мисалы. Алгач мугалим окуучуга колдоо көрсөтөт. Андан кийин көйгөйлүү учурларын белгилейт. Муну менен бирге, окуучуга кылдат мамиле жасоо менен туура эмес айткан сөздөрүн тексттен табууну сунуштайт. Окуучу

өз алдынча таап, салыштырышы керек. Андан кийин мугалим окуучунун сүйлөө кебинин сапатын жогорулатуу үчүн эки ыкманы колдонот:

- 1) сөздү/сөз айкашын туура айт;
- 2) бул сөздөрдү/сөз айкаштарын туура колдонуп, экиден сүйлөм түзөт.

Кайтарым байланыштын күчү анын сапатында.

Натыйжалуу кайтарым байланышка жетүү үчүн жогоруда айтылган **үч суроодон сырткары** мугалимдер окуучуларга кийинки кадамдарын аныктоого жардам берүүчү үч түрлүү багыттоочу ыкмаларды колдоно алышат.

Ыкмасы

Эскертүү

«Эскертүү» ыкмасы окуучунун көңүлүн окутуу максатына бурат.

Мисал

Мугалим айтат:

- Бул сабактын максаты – ырды көркөм окуу көндүмүн калыптандыруу. Төмөнкү көркөм окуунун компоненттерине көңүл буруп, ырды дагы бир жолу окуп чыгууну сүнүштайм – *негизги сөздөрдү үн менен бөлүү, тыныш белгилеринде тыныгуу жана дем алуу, үндү жана окуу ылдамдыгын өзгөртүү.*

Баскыч-баскычы менен берилүүчү жардам

«Баскыч-баскычы менен берилүүчү жардам» ыкмасы окуучуларга билим алуунун айрым аспектилерине көңүл бурууга жардам берет жана түшүнүгүн кеңейтип, окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Башкача айтканда, буга чейинки алган билимдерин кеңейтет, толуктайт. Бул бир нече ыкма аркылуу ишке ашырылат:

- суроолор аркылуу;
- сүрөттөө аркылуу;
- толук эмес сүйлөмдөр аркылуу.

Мисал

Текстти окугандан кийин мугалим окуучуларга алдын ала даярдалган толук эмес сүйлөмдөр жазылган баракты берип, аны толтуруу тапшырмасын берет. Бул көнүгүү окуучуларга окуганын түшүнүүнү эстеп калуусун өнүктүрүүгө жардам берет.

Үлгү берүү

«Үлгү берүү» ыкмасы аркылуу окуучуларга каталарды оңдоо мисалдары берилет.

Мисал

Мугалим окуучуга кайрылат:

- Текстти окуп жатканда шашып, сөздөрдүн мүчөлөрүн туура окуганга көңүл бурууга жетише албай жатасың. Мен текстти окуп берем. Менин окуганымды, айрыкча, сөздөрдүн мүчөлөрүн кандай окуп жатканымды байка. Андан кийин текстти дагы бир жолу мен окугандай окуп чыгасың.

Мындан тышкары, натыйжалуу кайтарым байланыш үчүн толуктоого берилген сүйлөмдөрдүн бөлүктөрүнүн таблицасы берилди.

Күчтүү жактары	Эмнени өнүктүрүү керек	Өнүктүрүү ыкмалары
Сен ... кыла аласың.	Бул тапшырмада ... көңүл бурууну унутпа.	... кандай кылат элең?
Сенин ... окуганың мага ... билдирет.	Сенин оюңча, ... үчүн эмне кыла аласың?	Балким, ... аткарып көрөсүң.
Сен ... туура, ырааттуулук менен ой-жүгүртүп жатасың.	Сага дагы бир ... керек.	Сенин кийинки кадамың ... болушу мүмкүн.
Сен ... абдан жакшы аткардың.	... учурду дагы жакшыртуу керек.	Сен ... колдонсоң болот.

4. ОКУТУУ МАКСАТТАРЫНЫН, КҮТҮЛҮҮЧҮ НАТЫЙЖАЛАРДЫН ЖАНА БАЯНДОО ТҮРҮНДӨГҮ КАЙТАРЫМ БАЙЛАНЫШТЫН ӨЗ АРА КАТЫШЫ

Натыйжалуу кайтарым байланыш аркылуу окуучуларга конкреттүү кеп-кеңештер, тапшырмалар, сунуштар берилет. Алар аркылуу окуучуларга койгон максаттарына – күтүлүүчү натыйжаларга жетүү үчүн өздөрүнүн аткарган тапшырмаларын кайра карап чыгуу мүмкүнчүлүгү берилет. Окуу процессинин башталышынан аягына чейин мугалимдин милдети – окуучуларды күтүлүүчү натыйжаларды түшүнүүгө, аны өз иши менен байланыштырууга үйрөтүү. Окутуу максаттары жана күтүлүүчү натыйжалар «КРдин жалпы билим берүүчү мектептеринин 1–4-класстары үчүн кыргыз тили жана окуу боюнча предметтик стандартында» көрсөтүлгөн. Мугалим өзүнүн ишмердүүлүгүндө предметтик стандарттын талаптарына жана анын 3-бөлүмүндө көрсөтүлгөн күтүлүүчү натыйжаларга таянышы керек.

Төмөндө келтирилген ар бир мисалда күтүлүүчү натыйжаларга байланыштуу жоопторду алууга багытталган суроолор, тапшырмалар бар.

Күтүлүүчү натыйжалар менен баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыштын ортосундагы тыгыз байланышты көрсөткөн мисалдар

1-мисал. Элдик жомок «Жолоочу менен жылан»

Кыргыз тили жана окуу боюнча предметтик стандарт боюнча күтүлүүчү натыйжа. 3-бөлүм	2.2.1.5. Каармандардын жүрүм-турумун, мүнөзүн жана кыймыл-аракеттерин салыштырат.
Предметтик стандартта көрсөтүлгөн күтүлүүчү натыйжага жетүүгө багытталган баяндоочу кайтарым байланыш мисалы.	– Адамдын жыланга жакшылык кылганы туура болдубу? – Адам менен жыландын чыныгы турмуштагы иш-аракеттерин, мүнөздөрүн салыштыргыла. Мисалы, жылан сүрдүү, коркунучтуу. Анткени – уулуу. Ага карабастан адам боорукерлик менен ага жакшылык кылып, запкы жеп калды.

1-мисал. К. Тыныстанов «Билим – түгөнбөс байлык»

Кыргыз тили жана окуу боюнча предметтик стандарт боюнча күтүлүүчү натыйжалар. 3-бөлүм	2.2.2.1. Окуган чыгармага карата өзүнүн мамилесин билдирет.
Предметтик стандартта көрсөтүлгөн күтүлүүчү натыйжага жетүүгө багытталган баяндоо түрүндөгү кайтарым байланыш мисалы.	Үй тапшырмасы: «Билим – түгөнбөс байлык» аңгемесин кыскача айтып берип, ага карата өзүнүн мамилесин билдирүү. Окуучу даярданып, аңгеменин мазмунун кыскача айтып берди. Мугалим: – Рахмат. Сен аңгеменин негизги окуясын айтып бердиң. Мунуң жакшы. Сенин оюң кандай? Агасы эми жашоосун канткенде оңдой алат?

5. БААЛОО КРИТЕРИЙЛЕРИ ЖАНА БАЯНДОО ТҮРҮНДӨГҮ КАЙТАРЫМ БАЙЛАНЫШ

Критерий – бир нерсени баалоо, аныктоо же классификациялоо үчүн колдонулган белги. Баанын ченеми¹.

Баалоо критерийлерин колдонуу калыптандыруучу баалоонун эң керектүү зарыл элементи болуп саналат. Баалоо критерийлерин өз убагында берүү, критерийлерди окуучуларга түшүнүктүү кылып баяндоо окуучуларга жогорку натыйжаларга жетүү мүмкүнчүлүгүн берет. Кенже окуучулар көп учурда тапшырманын жообун, жазуу иштерин баалоо критерийлерине ылайыктуу аткаруу керек экенин үнүтүп коюшат. Башталгыч класстардын окуучуларына баалоо критерийлери менен иштөөнү үйрөтүү керек.

Баалоо критерийлерин үзгүлтүксүз түрдө колдонуу, окуучулардын баалоо критерийлерине кайрылуусу баяндоо түрүндөгү кайтарым байланышты берүү процессин жеңилдетет. Ал эки жакка тең жөнөкөй, түшүнүктүү болот жана акыркы натыйжанын сапатына таасир этет.

1-мисал. К. Тыныстанов «Билим – түгөнбөс байлык»

Күтүлүүчү натыйжа	1.2.1.3. Окуган текстке карата суроолорду түзөт.	Баалоо критерийлери: 1. Окуганын түшүнгөнүн аныктоо үчүн <i>Ким? Кайда? Эмне болду?</i> сөздөрү катышкан суроолорду түзүү. 2. Каарманга карата мамилесин билүү үчүн <i>Эмне үчүн? Сен кандай ойлойсуң?</i> сөздөрү катышкан суроолорду түзүү
Баалоо критерийлери менен байланышка негизделген баяндоо түрүндө кайтарым байланыштын мисалы	Окуучу текст боюнча үч суроо даярдап, класска суроо берет: 1. Аңгеменин башкы каармандары кимдер? 2. Бир туугандардын жашоосу кайда уланды? 3. Агасы кандай тагдырга туш болду? Мугалим экинчи критерийге ылайыктуу суроолор жок экенин көрүп, айтат: – Сенин суроолоруң ырааттуулук менен түзүлгөн, бирок, сенин оюңча, үй тапшырманын экинчи критерийине ылайыктуу суроо барбы? Мугалим окуучуга экинчи критерийди окуп чыгуу тапшырмасын берет жана ага <i>Эмне үчүн? Силер кандай ойлойсуңар?</i> сөздөрү катышкан суроолорду түзүү үчүн кошумча убакыт бөлөт. Окуучу сабактын аягына чейин бул суроолорду түзөт: – Эмне үчүн агасы жарды болуп калды? – Агасы эмгектенип, өнөр үйрөнө алабы? Кандай деп ойлойсуң?	

¹ И. Низовская. Словарь программы «Развитие критического мышления через чтение и письмо». – Бишкек, 2003.

2-мисал. «Бак-таалай каякта?» уламышы

Күтүлүүчү натыйжа	3.2.2.2. Тексттин планын түзөт. Түзүлгөн пландын баалоо критерийлери: 1. Текстти бөлүмдөргө бөлүү жана мазмунун түзүү. 2. Бардык негизги окуяларды камтуу. 3. Пландын пункттары.
Баалоо критерийлери менен байланышка негизделген баяндоо түрүндө кайтарым байланыштын мисалы	Мугалим «Бак-таалай каякта?» уламышына окуучунун түзгөн планын текшерет. «Бак-таалай каякта?» уламышы План 1. Жетим калган үч бир тууган. 2. Бакыт издөө. 3. Дыйканга жолугуу. 4. Дыйкандын тапшырмасы. 5. Бир туугандар дыйкандын көрсөтмөсү боюнча эмне иш аткарышты, ал иши өз жемишин бердиби? 6. Бак-таалай – эмгектен. 7. Түрмуштан мисал келтирип, оюңарды айткыла? Мугалимдин кайтарым байланышы: – Пункттар толук жазылган, жакшы. Кандай деп ойлойсуң? 3-жана 4-пунктту бириктирсе болобу? – Баалоонун 3-критерийине көңүл бур. 5-пунктту 3-критерийге дал келтир.

6. ООЗЕКИ ЖАНА ЖАЗУУ ТҮРҮНДӨГҮ КАЙТАРЫМ БАЙЛАНЫШ

Кайтарым байланыш эки түрдө болот: оозеки жана жазуу түрүндө. Адабий окуу сабагында мугалим көбүнчө оозеки кайтарым байланышты колдонот.

Оозеки кайтарым байланыш – бул окуучунун аткарган тапшырмасынын жыйынтыктарын байкоо негизинде окуучуга оозеки түрдө түшүндүрмөлөрдү берүү.

Оозеки кайтарым байланыш абдан натыйжалуу болот, анткени аны окутуу процессинде дароо берүүгө мүмкүн. Көп учурда буга багыттоочу суроолор, тактоолор, кеп-кеңештер кирет. Аларды окуучулардын окуганын түшүнүүсүн текшерүү, талдоо жана баалоо үчүн колдонсо болот.

1-мисал

Мисалы, окуучулар «Дүкөн» көнүгүүсүн аткарышат (1-модуль, «Тыбыштык кабыл алуу» 28-бет). Көнүгүүнү аткаруу убагында буюмду сатып алуу үчүн төмөнкү баалоо критерийлерин аткаруу керек:

- сөздү түзгөн бардык тыбыштарды атоо;
- каткалаң/жумшак түгөйлүү үнсүз тыбыштарды айтуу;
- сөздөгү созулма үндүүнү бөлүп көрсөтүү.

Окуучулардын бирөө 3 талаптын экөөсүн аткарды. Мугалим ага кайтарым байланыш берет:

- Рахмат! Сөздөгү бардык каткалаң/жумшак түгөйлүү үнсүз тыбыштарды айттың. Эми, сөздү дагы бир жолу кайталап, созулма үндүүнү бөлүп көрсөтчү.

2-мисал

Окуучулар «Сөздө канча тамга бар?» көнүгүүсүн аткарышат (2-модуль, «Алфавит менен таанышуу» 38-бет). Топторго бөлүнүшүп, карточкалардын жардамы менен буюмдардын аталыштарындагы тамгалардын жана муундардын санын көрсөтүшөт. Бул боюнча мугалим кайтарым байланыш берет:

- Жакшы аткара алдыңар. Тамгаларды жана муундарды туура айттыңар, бирок бир сөздө муунду көрсөтпөй ката кетирдиңер. Эми бул кайсы сөз экенин таап, андагы муундарды туура аныктоого аракет кылып көргүлөчү.

3-мисал

Мугалим сабакты өтүлгөн тема, башкача айтканда, фразеологизмдерди кайталоо менен баштайт:

- «Эки көзү төрт болду» фразеологизминин маанисин чечмелеп бер?

Окуучу туура эмес жооп берет. Мугалим окуучуга бул фразеологизм колдонулган сүйлөмү бар карточканы берип, ал бул сүйлөмдү кандай түшүнөрүн сурайт.

- Келгиле, эстеп көрөлү, биз кечээ бир нече фразеологизмдин маанилерин чечмелегенбиз. Кимдин эсинде бар, айтып бере аласыңарбы?

4-мисал

Окуучунун шар окуу жөндөмүн баалоодон кийин мугалим окуучуга кайтарым байланыш берет:

- Рахмат! Сен бир мүнөттө 60 сөз окуй алдың. Тез, катасыз жана сөздөрдү так айтып окурдуң. Сенин оюңча, тыныш белгилерине көңүл бурдуңбу? Эстеп көрөлү, кандай тыныш белгилери бар жана алар сүйлөмдө кайсы учурларда колдонулат.

5-мисал

Окуучу текстти кайра айтып бергенден кийин мугалим ага кайтарым байланыш берет:

- Рахмат! Тексттин мазмунун толук айтып бере алдың, чыгарманын каармандары жөнүндө, тексттеги көйгөй тууралуу айтып кеттиң. Бирок көйгөйдүн чечилишин түшүндүргөн жоксуң. Ойлонуп көрүп, көйгөйдү чечүү жолдорун айтып берчи.

Жазуу түрүндөгү кайтарым байланыш – бул жазуу иштеринин жыйынтыгы боюнча окуучуга баалоо критерийлеринин негизинде берилген конкреттүү сунуштар. Ал окуучулардын жазуу жүзүндө аткарган үй иштерин, өз алдынча аткарган иштерин, жазуу иштерин текшерүүдө колдонулат.

1-мисал

Окуучу төмөнкү текстти жазат:

«Менин итим бар. Итимдин аты – Учар. Учар чуркаганды жана ойногонду жакшы көрөт. Учар топ менен ойногонду жакшы көрөт. Топту ыргытсам, Учар анын артынан жөнөйт. Учар – жакшы ит.»

Мугалим жазуу түрүндөгү кайтарым байланыш берет:

- Текстти окуп чык. Бир нече жолу кайталанган сөздөрдү таап, аларды башка сөздөр менен алмаштыр, мисалы: «Менин итим бар. Анын аты – Учар».

же

- Ат атоочтун эрежесин кайтала. Аларды бир нече жолу кайталанган сөздөр менен алмаштыр.

2-мисал

Окуучулар текстти окугандан кийин анын кыскача мазмунун кайра жазып беришет (5-модуль, «Окуганын түшүнүү» 29-бет). Мугалим кээ бир каталарды оңдоп, жазуу түрүндө кайтарым байланыш берет:

- Сен жазган тапшырманын *ортосунда* көйгөйдү сүрөттөөдө, фразеологизмдерди колдонгонун *мага жакты*, ал эми аягында көйгөйдүн чечилишин сүрөттөө үчүн дагы бир нече сүйлөм кошуп жазсаң мындан да жакшы болмок. Жоопторду жазуу учурунда тыныш белгилерине көңүл буруу керек.

3-мисал

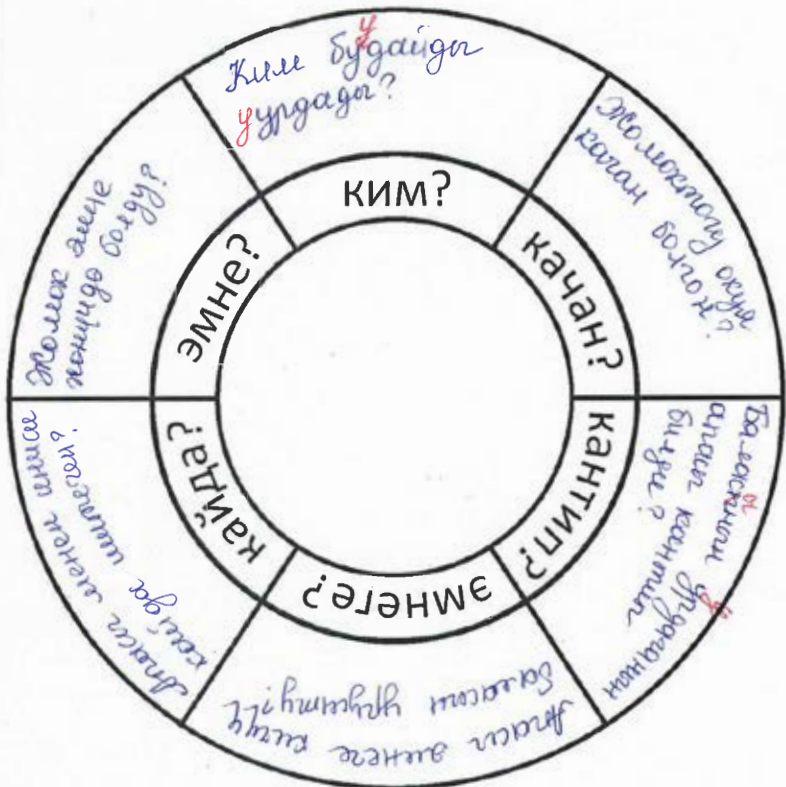
Текстти окугандан кийин окуучу жазуу түрүндө чыгарманын каармандарын салыштырат (5-модуль, «Окуганын түшүнүү» 134-бет). Мугалим жазуу түрүндө кайтарым байланыш берет:

- Азаматсың! Сен каармандарды туура талдадың. Асты сызылган баш тамга менен жазылган энчилүү аттарга жана сөздөрдүн мүчөлөрүнө көңүл буруу керек.

Мугалим окуучуларга биринчи класстан баштап жазуу түрүндө кайтарым байланыш бере баштайт. Окуучунун кеп-кеңештерди кабыл алуу жөндөмүн калыптандыруу үчүн кайтарым байланышты үзгүлтүксүз берүү керек. Кээ бир учурларда мугалим окуучунун оозеки жообуна жазуу түрүндө кайтарым байланышты колдонсо болот. Жазуу түрүндө кайтарым байланыш окуучуга мугалимдин сунуштары менен сабакта да, үйдө да жоопкерчиликте көңүл бөлүп, өз алдынча иштөө мүмкүнчүлүгүн берет.

Окуучулар билим алуу натыйжаларына кайтарым байланыштын тийгизген күчтүү таасирин түшүнгөндө, алар өз ойлору менен бөлүшүп, мугалимден кайтарым байланыш берүүнү өтүнө башташат.

Аты: Баат

Ким? Ким буудага уурдага?

Качан? Жомоктун окуя коган болгон?

Кантип? Баарынын ар кандай башка кантип башка?

Эмне? Жакшы аялга баарын үчүнчүлүк?

Эмне? Жомоктун аялга кандай?

Кайда? Жакшы аялга кандай?

★ 1 Сем айланмасында бардык балдар-
терге сураларду толук түзгөнү.
Ая-матсыз!

★ 2 Суроо балдары толук жооптон.

 Созулма үндүрлөргө канча бүр.
Созуу жазылган аракеттен!

Каалоо

7. КЕП-КЕҢЕШТЕР ЖАНА СУНУШТАР

Кайтарым байланыштын кээ бир түрлөрү: *терс сын, башкалар менен салыштыруу, жалпы класстын алдында сыңдоо* – натыйжасыз гана болбостон, окутуу процессине жана шыктануусуна да терс таасир этиши мүмкүн. Анткени мындай кайтарым байланыш окуучуларды жөндөмү жок экенине ынандырып, өзүнө өзү баа берүүсүн төмөндөтүп, жакшы окууга кызыгуусун жоготот.

Окуучулардын билим алууда ийгиликтүү болуусу үчүн мугалим оң таасир этүүчү төмөнкү кеп-кеңештерди эске алуусу зарыл.

1. Мугалимдин толук түшүндүрүп берүүсү

Мугалим окуучу туура/туура эмес жооп бергенин жана анын себебин дайыма толугу менен түшүндүрүүсү тийиш!

Окуучуларга эмнени туура же эмнени туура эмес кылып жатканы жөнүндөгү так маалымат берүү абдан маанилүү. Окуучуларга эмнени туура аткаргандыгы жана эмнени өзгөртүү керек экени жөнүндө түшүндүрүү кажет. Ошондой эле окуучуларга бул жолу аткарган иши менен мурдагы аткарган ишинин өзгөчөлүктөрү тууралуу түшүндүрүп берүү зарыл.

2. Канчалык эрте берилсе, ошончолук жакшы

Кайтарым байланышты бир нече күн өтүп кеткенден кийин эмес, дароо берүү көбүрөөк натыйжалуу болот. Кайтарым байланыш дароо берилген окуучулар кайтарым байланыш кечигип берилген окуучуларга караганда көбүрөөк ийгиликтерге жетишет.

3. Окуучунун окуудагы жетишкендиктерине көңүл буруу керек

Натыйжалуу кайтарым байланыш көп учурда белгилүү бир жетишкендиктерге – окуучу умтулган (же умтулуусу керек болгон) предметтик стандарттарда көрсөтүлгөн күтүлүүчү натыйжаларга багытталат. Ошондуктан, окуучуларга кайтарым байланыш түпкү максатка жетүү үчүн кантип жардам бере тургандыгы түшүнүктүү болуусу тийиш.

4. Окуучулардын жетишкендиктери тууралуу маалымат чогултуу жана аларды талдоо процессине катыштыруу

Эгер окуучуларга өздөрүнүн билим алуу натыйжалары жөнүндө маалымат жеткиликтүү болсо, аларда өздөрүнүн окуусу үчүн жоопкерчилик сезими калыптанат. Натыйжада, окуучулар өздөрүнүн каталарын оңой кабыл алышып, оңдоо ыкмаларын үйрөнө алышат.

5. Окуучуларды өз ара кайтарым байланыш берүүгө кызыктыруу зарыл

«Бири-биринен үйрөнүү» техникасы теманы терең түшүнүүгө жардам берет. Бул учурда кайтарым байланыш мугалим тарабынан гана эмес, башка окуучулар тарабынан да берилет. Натыйжаларды талкуулоо үчүн ыңгайлуу жагдайларды түзүү керек. «Бири-биринен үйрөнүү» ыкмасын колдонуу менен окуучулар бири-биринин тапшырмасына талдоо жүргүзүп, андагы, окуудагы жетишкендиктери жана өнүктүрүү жагы боюнча өздөрүнүн ой-пикирлери жана түшүндүрмөлөрү менен бөлүшө алышат.

6. Шыктандыра турган сөздөрдү колдонуу

Окуучулардын ийгиликтерин баса белгилөө аркылуу алардын кызыгуусун жогорулатуу керек. Ал эми окуучулар ката кетирген учурларда аларды капаландырбоого аракет кылуу зарыл. Окуучу тапшырмасын туура аткарган учурларда, сунушталган сөздөр: «Жообуң туура жоопко жакындады», «Мыкты аткардың!», «Дайыма ушундай жооп бер!». Ал эми туура эмес жооп берилген учурларда «Бул туура эмес» деген сөздүн ордуна «Эч нерсе эмес, эмки жолу жакшы жооп бере аласың», «Сен муну аткара аласың!», «Дагы бир жолу аракет кылып көр!» деген сөздөрдү колдонуу керек. Окуучуларга колдоо көрсөтүп, туура сөздөрдү колдонуу менен берилген кайтарым байланыш аларга дем берип, кызыктырып, болуп көрбөгөндөй натыйжаларды көрсөтүшү мүмкүн.

7. Кайтарым байланыштын натыйжасы боюнча оңдоп-түзөөлөрдү киргизүү үчүн убакыт

Кайтарым байланышты бергенден кийин окуучуга каталар боюнча ой жүгүртүү жана аларды оңдоо үчүн убакыт берүү керек. Ошондой эле, мугалим киргизилген оңдоп-түзөөлөр менен аткарылган тапшырмаларды берүү күнүн белгилейт (күн, сабак). Мисалы: Жазуу тапшырмалары боюнча сунуштарды бердим. Аларды карап көрүп, каталарды оңдоп, оңдолгон иштериңерди кийинки сабакта тапшыргыла.

1-тиркеме. Тамгаларды таануу

Максаты: тамгаларды таануу ылдамдыгын жогорулатуу үчүн машыгуу

1–2-класстар

Нускама

Мугалим окуучунун тамгаларды таануусунда кыйынчылыктар болуп жатканын көрсө, ага «карточкалар» көнүгүүсүн сунуштайт. Ал окуучуга карточкадагы сөздөрдү окуп чыгуу тапшырмасын берет. Алгач окуучу бир гана үндүү катышкан кыска сөздөрдү окуйт, бара-бара көбүрөөк тамгалардан турган сөздөрдү окуйт. Аларды ырааттуулук менен солдон оңго жана өйдөдөн ылдый окуу керек (карточкалар тиркелген). Мугалим бул машыгууну тамгаларды таануу учурунда кыйналган окуучулар үчүн пландаштырышы керек. Зарыл болгон учурда, ушул сыяктуу 2–3 муундуу сөздөрдөн турган карточкаларды даярдап колдонсо болот.

1-карточка

1. ат, от, кат, бат, тор, топ, тарт
2. ит, эт, жет, кет, керт, курт, журт
3. аз, жаз, тер, бур, чоң, тоң, бурч
4. эх, үй, үй, бут, чаң, торт, сорт
5. иш, из, чий, бак, сом, барк, стол

2-карточка

1. ил, эл, жер, кой, той, жел, тоо
2. лак, кар, баа, таа, бээ, күү, мүлк
3. жан, сан, сен, нөл, төр, төрт, кыл, жылт
4. жаа, таа, тээ, бул, күл, туу, калк
5. көк, чөп, чорт, корк, кек, көл, мөлт

3-карточка

1. мал, мол, нөл, чөл, кул, күн, түн
2. ай, чай, жой, кум, таш, беш, түнт
3. эс, тез, шар, бат, барк, тал, жорт
4. жип, кыр, сыр, түр, цех, шарф, март
5. же, жем, нан, кур, морт, плюс, шкаф

4-карточка 1. май, мээ, куу, кир, пил, мый, полк 2. жээн, саат, жаан, жүн, жээк, көрк, жөөк 3. эр, кер, той, зат, сын, зырп, куш 4. крем, фен, йод, бел, ток, бээ, шар 5. тар, лып, тоок, гүл, жел, кыр, сөөк
5-карточка 1. чөө, ал, жал, бор, ыр, тил, тыт 2. тал, уз, ооз, көрк, кур, кеп, дарт 3. сыр, кап, чеп, сырт, цирк, руль, фильм 4. Ош, Кант, грипп, кайт, жаай, бинт, цинк 5. тап, он, үч, кол, дейт, кылт, ээн
6-карточка 1. кээ, бир, төрт, плащ, банк, чулп, шкаф 2. рак, как, курс, түрс, чыйт, фронт, борк 3. ким, тыл, доор, боор, бил, чач, каш 4. цинк, шар, кер, люк, тор, сак, чек 5. бал, бел, ырк, коон, жаак, мал, оор
7-карточка 1. он, жүз, күз, жай, миң, төрт, беш 2. тал, май, морт, жон, го, ээ, хор 3. ор, кер, как, корк, күл, сүз, түз 4. үз, чик, кон, таа, чөк, ток, сак 5. жум, жар, чен, класс, фильм, хор, бөк
8-карточка 1. аң, дөң, ич, жый, бил, сүрт, кулк 2. эк, ак, төк, акт, тарс, борс, жалп 3. ав, ап, үп, чыйк, кыйч, взвод, грипп 4. каз, үч, миз, баш, кач, бут, тут 5. Ош, күт, тый, цех, ээк, порт, каап, жуун

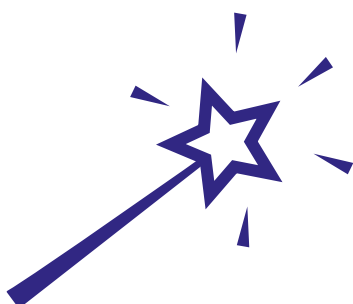
2-тиркеме. Эки жылдыз, бир каалоо

Эки жылдыз, бир каалоо

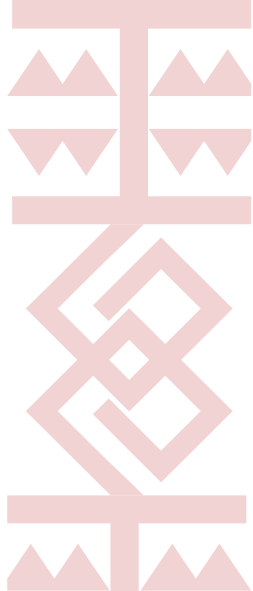
Каалоо

1. Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403 токтому менен бекитилген.
2. Григорьева Е. Ю. Развитие у учащихся интереса к чтению // Молодой учёный, 2011. – № 7, Т. 2. – С. 86–90. – URL: <https://moluch.ru/archive/30/3487/> (дата обращения: 25.02.2018)
3. Оценивание учебных достижений учащихся. Методическое руководство / Сост. Р. Х. Шакиров, А. А. Буркитова, О. И. Дудкина. – Б.: «Билим», 2012. – 80 с.
4. Предметный стандарт по русскому языку в 1–4 классах для общеобразовательных школ.
5. Хамзина С. А., Низовская И. А., Фадеева Г. Н., Мааткеримова А. Д. Оцениваем навыки чтения в начальных классах: методическое пособие. – Б.: Папирус Принт, 2016.
6. Stenger, Marianne. Tips for Providing Students with Meaningful Feedback. George Lucas Educational Group, Edutopia, August 6, 2014. – URL: <https://www.edutopia.org/blog/tips-providing-students-meaningful-feedback-marianne-stenger>
7. Descriptive Fonts. North Carolina Department of Public Instruction, September 15, 2009. – URL: <http://ccnt3.wcu.edu/WebFiles/PDFs/Descriptive-Feedback-Prompts-2015.pdf>
8. Descriptive Feedback. Assessment, Evaluation and Reporting in Ontario Schools First Edition, Covering Grades 1 – 12, 2010. – URL: <http://www.edugains.ca/resourcesAER/VideoLibrary/Feedback/ViewingGuideFeedbackAFLVideoSeries.pdf>
9. <http://www.professorjackrichards.com/wp-content/uploads/Practice-Teaching-A-Reflective-Approach-Chap-7-Classroom-Observation-in-Teaching-Practice.pdf>
10. What Feedback to Expect from a Classroom Observation. Concordia University, Portland, Oregon, Dec. 28, 2012. – URL: <http://education.cu-portland.edu/blog/classroom-resources/what-feedback-to-expect-from-a-classroom-observation/> URL: <https://etutorium.ru/blog/5-pravil-konstruktivnoj-obratnoj-svyazi-v-elektronnom-obuchenii>
11. URL: <https://etutorium.ru/blog/5-pravil-konstruktivnoj-obratnoj-svyazi-v-elektronnom-obuchenii>

9-модуль

Башталгыч класстар
үчүн окуу боюнча
кошумча материалдарды
классификациялоо

МАЗМУНУ

Киришүү	3
1. Окумдуулук жана тексттерди классификациялоо	6
2. Тексттерди классификациялоонун маанилүүлүгү	8
3. Кыргыз Республикасындагы классификациялоо системасы	10
3.1. Лингвистикалык параметрлер	10
3.2. Мазмун	15
3.3. Китептин жасалгасы жана дизайны	17
3.4. Окуу материалдарынын класстарга жараша татаалдык деңгээлдери	19
4. Мугалимдер окуу материалдарын классификациялоо куралын кантип колдоно алышат?	25
5. Мугалимдер классификацияланган окуу материалдарын кантип колдоно алышат?	26
6. Китепканачылар классификациялоо куралын жана классификацияланган окуу материалдарын кантип колдоно алышат?	36
7. Ата-энелер классификацияланган окуу материалдарын кантип колдоно алышат?	38
8. Мектеп директору окуучуларга ийгиликтүү окурман болууга кантип жардам бере алат?	40
Тиркемелер	41
Китептерди классификациялоонун глоссарийи	43

Башталгыч класстардын окуучуларына окууну үйрөтүү татаал процесс болуп саналат. Кенже курактагы балдардын окуу көндүмдөрү жана ыкмалары ар кандай темпте өнүгөт, жана алар максаттуу көрсөткүчтөргө ар түрдүү убакытта жетишет. Мыкты окурман болуу үчүн балдарга алардын өсүп-өнүгүшүнө мүмкүнчүлүк берген сапаттуу окутуу жана окуу материалдары керек.

Эффективдүү окуу программалары төмөнкүдөй окутууну колдоого багытталган көптөгөн иш-чараларды камтыйт:

- үн чыгарып окуу. Бул окуу ыкмасы балдардын сөз байлыгын кеңейтүүгө жана алардын сүйлөмдөрдүн түзүлүштөрүн эстеп калууларына жардам берет;
- өз алдынча окуу. Бул окуу ыкмасы балдарга көз карандысыз болууга, көбүрөөк практика алууга жана өзү үчүн китеп тандоону үйрөнүүгө жардам берет;
- үйрөтүүчү окуу – бул окурмандарга окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берүүчү кылдаттык менен иштелип чыккан программа.

Окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө негизги фактор – **туура деңгээлдеги** китептерди окуу болуп саналат. Китептер окуучунун окурмандык деңгээлин эсепке алуу менен тандалса, анын окуу көндүмдөрү ийгиликтүү өнүгүп, тажрыйбалуу окурман боло алат.

Тренингдин максаттары

Бул тренинг аяктаганда катышуучулардын төмөнкү мүмкүнчүлүктөрү болот:

- окуучуларга жаш курагына жана классына ылайыктуу окуу материалдарын берүүнүн маанилүүлүгүн түшүнүү;
- «окумдуулук» менен «классификация критерийлерин» айырмалоо;
- китептерге татаалдык деңгээлин ыйгаруу үчүн критерийлерди аныктоо;
- окуучулар үчүн эң кызыктуу китептерди аныктоо.

Окуучуларга ийгиликтүү окурман болууга кантип жардам берсе болот?

Мугалим катары биздин максатыбыз окуучулардын мыкты окурман болуусуна кам көрүү. Окуучу канчалык көп окуса, ал ошончолук көп билери баарыбызга айкын. Окуучулардын компетенттүү окурман болууларына кантип жардам бере алабыз?

Мугалимдер окуучулардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө маанилүү роль ойношот. Өз чеберчилигин өнүктүрүп, окуучулардын китеп окууда ийгиликтүү болуусуна жардам берүү, алардын китеп окууга болгон кызыгуусун жогорулатуу үчүн жаңы көндүмдөрдү үйрөнүүгө аракет кылган мугалимдер абалды чечкиндүү түрдө өзгөртө алышат. Жакшы жери, бул өзгөртүүлөрдү биз азыр төмөнкүлөр аркылуу киргизе алабыз:

- сапаттуу билим алуу мүмкүнчүлүгүн көбөйтүү;
- китеп окуунун балдарга жагымдуу болуусуна түрткү берген материалдардын жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу;
- өз алдынча окуу көндүмүн өнүктүрүү үчүн жеке окууга кызыктыруу;
- окуу көндүмдөрүн жана стратегияларын өнүктүрүүгө жардам бере турган *туура деңгээлдеги* китептерди окууну сунуштоо.

Жаңы окуй баштаган окуучулар үчүн башталгыч деңгээлдеги материалдарды колдонуу жакшыраак экендиги мугалимдерге көптөн бери белгилүү. Тексттин татаалдыгын талдоо жана аныктоо окумдуулук критерийинин жардамы менен жүргүзүлүп келген. Азыркы учурда биз тексттин татаалдыгын талдоо үчүн компьютердик программаларды колдоно алабыз. Окумдуулук критерийи китептердин же башка окуу материалдарынын татаалдык деңгээлин аныктоо үчүн сандык баалоону колдонот. Окумдуулук критерийи менен бирге тексттин башка параметрлерин баалоо окуучулардын жаш курагына жана классына туура келген татаалдык деңгээлди аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Окумдуулук критерийинин жардамы менен мугалимдер окуучуларына эң ылайыктуу тексттерди тандай алышат.

Алгачкы изилдөөлөр

Тексттин татаалдыгын түшүнүүнүн маанилүүлүгүн сүрөттөгөн көптөгөн изилдөөлөр бар. Алгачкы изилдөөлөр кыскараак жана так жазылган сүйлөмдөр окуганын түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берерин көрсөткөн. Ошондой эле, бул изилдөөлөр текст оозеки кепке жакын стилде жазылса, анда мындай текстти окуу оңой болоорун аныкташкан, анткени кептин оозеки түрү жазма түрүнө карганда жеңилірээк кабыл алынат.

Окурмандардын психологиясын да изилдеген орус жазуучусу Николай Рыбакин 1889-жылы 10000ден ашуун тексттерди изилдеп, жыйынтыктарын жалпыга жарыялаган. Ал «бир кызык сөздөр жана абдан көп узун сүйлөмдөр» китеп окуу үчүн негизги тоскоолдуктар экенин аныктаган.

1921-жылы Харри Китсон (АКШ) сөздөрдүн жана сүйлөмдөрдүн узундугу тексттин татаалдыгынын көрсөткүчү болуп саналаарын тастыктаган.

1920-жылдарда Эдвард Торндайк кийинки окумдуулук боюнча изилдөөлөр үчүн негиз салган. Ал Россияда жана Германияда мугалимдер окуучулардын окурмандык компетентүүлүгүнүн деңгээлине туура келген китептерди тандоо үчүн сөздөрдүн канча жолу тез колдонулаарын саноо ыкмасын колдонушканын аныктаган. Анын ою боюнча, сөз менен иштөө ыкмалары интеллектуалдык өнүгүүнүн жана окумдуулукту болжолдоонун эң жакшы көрсөткүчү болуп саналат.

Ушул алгачкы изилдөөлөрдүн негизинде тексттин окумдуулугун эсептөө боюнча ар кандай формулаларды камтыган системалар түзүлгөн. Алардын арасынан төмөнкүлөрдү белгилей кетсек болот:

- Фрай – муундардын жана сүйлөмдөрдүн узундугу;
- Рэйгор – сөздөрдүн узундугу (алты жана андан көп тамгадан турган) жана сүйлөмдөрдүн узундугу;
- Флэш – сүйлөмдөрдүн санына бөлүнгөн сөздөрдүн саны, жана сөздөрдүн санына бөлүнгөн муундардын саны;
- Лексайл – бул формулада Одэн 2000ге чейинки шкала боюнча упайларды аныктоо үчүн сүйлөмдөрдүн орточо узундугу жана сөздөрдүн канчалык тез кайталангандыгы колдонулат. Лексайл боюнча упайларды аныктагандан кийин, ылайыктуу китептерди анын чоң маалымат базасынан издөө мүмкүн.

Билим берүү чөйрөсүндөгү заманбап изилдөөлөр жаш курагы жана классы боюнча туура келген тексттерди аныктоодо алгачкы изилдөөлөрдү негиз кылып алышат.

1. ОКУМДУУЛУК ЖАНА ТЕКСТТЕРДИ КЛАССИФИКАЦИЯЛОО

Окумдуулук – окуу боюнча көптөгөн адистер үчүн – негизинен текст татаалдыгын аныктоо үчүн окумдуулук формуласын колдонуу дегенди билдирет. Мектептерде жана басмаларда, негизинен, окумдуулук – бул окумдуулук критерийлеринин сандык талдоо жыйынтыгында алынган объективдүү упайлар менен баалоо болуп саналат.

Классификация дагы татаалдыкты аныктайт, бирок ал азыраак объективдүү болуп саналат, анткени баалоонун кээ бир субъективдүү факторлорун колдонот. Окумдуулук жана классификация окуучуларга ылайыктуу тексттерди тандоо үчүн маанилүү.

Окумдуулук

Окумдуулуктун классикалык формулалары көптөгөн илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгында ишеничтүү жана негиздүү деп кабыл алынган эки көрсөткүчкө негизделген:

- 1) **Синтактикалык татаалдык** – сүйлөмдүн узундугу менен аныкталат;
- 2) **Семантикалык татаалдык** – сөздөрдүн узундугу менен, тактап айтканда сөздөгү муундардын жана тамгалардын саны менен аныкталат.

Бул көрсөткүчтөрдүн так белгиленген ырааттуулугу жок, ушул себептен алар окуу үчүн жана окулган текстти мазмундуу берүү үчүн кыйынчылык жаратат. Тажрыйбалуу жазуучулар (жана тажрыйбалуу окурмандар) текстти окуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн ушул параметрлерди колдонушат.

Окумдуулук критерийлеринин мисалдары

Кайда колдонулат	Критерийлер
Тексттин/басманын параметрлери	Үзүндүдөгү сөздөрдүн саны
	Бир бет үчүн басылма тексттин саны
Сөздөрдүн параметрлери	Сөздөгү муундардын саны
	Тез-тез учураган сөздөрдү колдонуу
	Сөздөгү тамгалардын саны
	Лексикалык курамынын татаалдыгы
Сүйлөмдөрдүн параметрлери	Сүйлөмдөрдүн узундугу
	Сүйлөмдөрдүн синтактикалык түзүлүшү

Кыргызстандагы мектептердин башталгыч (1–4) класстар үчүн кошумча окуу тексттеринин окумдуулугу WordCalc компьютердик программасынын жардамы менен аныкталат. Бул программа сөздөрдүн, сүйлөмдөрдүн жана тексттердин параметрлерине анализ жасайт.

Тандалган текстти киргизгенден кийин, WordCalc программасы андагы сөздөрдүн кайталанышы, сөздөрдүн жана сүйлөмдөрдүн орточо узундугу, сөздөгү муундардын саны

жана тексттеги сүйлөмдөрдүн саны сыяктуу параметрлерди аныктайт. Тексттин окумдуулугун аныктоо үчүн WordCalc компьютердик программасын колдонуу талдоонун (анализдин) жыйынтыктарынын объективдүүлүгүн камсыздайт. Эгер эки башка киши же компьютер бир эле программаны колдонсо, анда жыйынтыктары да дайыма окшош болот.

Тексттин компьютердик талдоосунан (анализинен) кийин, көндүмдөрдүн ырааттуу өнүгүшүн камсыз кылуу үчүн, окуу боюнча адистер тексттин татаалдыгынын өсүшүн бир деңгээлден экинчи деңгээлди карай контролдой алышат. Тексттин татаалдыгы окуучунун окурмандык компетенттүүлүгүнүн өнүгүшү менен катар ырааттуу өсүшү керек экендигин билим берүү системасынын кызматкерлеринин билүүсү маанилүү. Бул курал текстти иштеп чыгуучуларга интуитивдик ыкмадан тексттерди иштеп чыгуунун объективдүүрөөк жана өлчөөгө мүмкүн болгон ыкмаларына өтүү мүмкүнчүлүгүн берет.

Классификациялоо

Тексттин окумдуулугун баалоо объективдүү болуп саналат, бирок компьютердин жардамы менен классификация жүргүзүү мүмкүн эмес, жана анын ар кандай субъективдүү себептери бар. Классификациялоо ар бир деңгээлге ылайыктуу тексттерди аныктоо үчүн тексттин көп параметрлерин, анын ичинен окумдуулук көрсөткүчтөрүн эске алат.

WordCalc аркылуу аныкталган, синтактикалык жана семантикалык параметрлер менен катар, классификациялоо учурунда төмөнкүлөр эске алынат:

- окуу программасы – деңгээлдер окуу ыкмалары же окуу программасы менен кандайча байланышкан?
- мазмуну – окуучулардын жашына туура келеби же бул жаштагы окуучуларга таанышбы?
- тексттин тереңдиги – бул текстти түшүнүү үчүн окурмандардын жетиштүү тажрыйбасы жана билими барбы?
- тил конструкциясы – кайталанган сөздөр жана фразалар барбы? Текст түшүнүктүү жазылганбы?
- иллюстрациялар – сүрөттөр окуя жөнүндө баяндайбы же лексикалык курамын түшүндүрөбү?
- дизайн жана формат – шрифттин өлчөмү, сап арасындагы интервал, беттин форматы текстти түшүнүүгө кандай таасир этишет?

Классификациялоо ар бир класс үчүн республикалык стандарттарга туура келген тексттердин темаларын тандоону эске алат. Мисалы, үчүнчү класста «Мекен таануу» сабагы боюнча окуу программасы коомго, экологияга, салттарга жана жаратылыш байлыктарына басым жасаса, анда үчүнчү класс үчүн кошумча окуу материалдары ошол темаларда болушу күтүлөт. Тема кандайдыр бир класс үчүн ылайыктуу болгону менен анын баяндоо тили өтө татаал же өтө оңой болушу мүмкүн.

Окумдуулук жана классификациялоо критерийлерин чогуу колдонуу ар бир тексттин деңгээлин аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Натыйжада, окуучулар үчүн окуп, түшүнүүгө мүмкүн болгон дагы көп тексттер жеткиликтүү болот жана алар кандайдыр бир китепти окуу учурунда анын татаалдыгы үчүн кыйналышпайт же аны окуудан баш тартышпайт.

2. ТЕКСТТЕРДИ КЛАССИФИКАЦИЯЛООНУН МААНИЛҮҮЛҮГҮ

Тексттерди классификациялоо – бул көркөм жана маалыматтык тексттерди жөнөкөйдөн татаалга карай белгилүү критерийлер боюнча татаалдык деңгээлдерин аныктоо.

Классификация ар бир баланын өзүнүн темпине жараша ага зарыл болгон көндүмдү өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн берүү менен «теңдештирүүнү» жоёт. Классификацияланган окуу материалдары балдарга окуунун ар түрдүү этабында жеткиликтүү болушу керек. Негизинен мугалим окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлин баалайт жана бирдей деңгээлде окугандарды топтоштурат, алардын окууга болгон умтулуусун жана кызыгуусун жоготпостон, окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүчү китептерди тандайт.

Окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүнүн деңгээлине ылайык китептерди жеңил тандап алууга мүмкүндүк берген классификацияланган окуу материалдары татаалдык деңгээлдери боюнча категорияларга бөлүнөт. Окуу жылынын башталышында ар бир окуучу мугалимдин жетекчилиги менен классына же деңгээлине туура келген китептерди окуйт. Мугалим окуучулардан текст боюнча берилген суроолорго жооп берүүлөрүн же окугандарын кайра айтып берүүнү сурайт. Мугалим окуучулардын деңгээлин аныктоо үчүн окуучулар 90–95% туура окуй ала турган жана окугандарын 70% түшүнө ала турган китептерди тандоосу зарыл.

Классификацияланган окуу материалдарысыз бардык окуучулар татаалдык деңгээли, окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлинен төмөн же жогору болгон бир эле текстти окуй беришет. Бирок, ар бир баланын окуу көндүмүнүн өнүгүү темпи ар түрдүү (Chall, 1983¹). Ошондуктан, мугалимдер буга даяр болушу керек.

Классификацияланган окуу материалдарын окуу сабак учурунда же чакан топто башкарып окуу процессинде колдонууга болот. Эгерде окуучулар чакан топто окушса, мугалим кыйналган айрым окуучуларга өзгөчө көңүл бурса болот. Постсоветтик контексттеги башкарып окуу – бул текстке ылайык, окуучулардын окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлине негизделген окутуунун инновациялык методу. Анча чоң эмес топто башкарып окутууда окуучуларга окумдуулугу ар түрдүү деңгээлдеги китептер берилет. Окуучулардын ар түрдүү тобу бир мезгилде эле ар түрдүү окуу материалдары менен иштей алышат. (Башкарып окуу күн сайын практикаланбайт, аны жумасына бир же эки жолу өткөрсө болот.) Башкарып окуу ыкмасында мугалимде жетиштүү санда классификацияланган тексттердин болушу талап кылынат. Классификацияланган материалдарды адегенде мугалим тандайт, андан кийин окуучулар тексттерди өздөрү тандай алышат.

Материалдарды
тандоодо үч негизги
критерийди эске
алуу керек

- Адабияттардын түрү (көркөм адабият, маалыматтык тексттер, поэзия).
- Кызыгуу жаратуучу темалар (катышуучулар үйрөнүүнү каалаган же аларды кызыктыра турган темалар).
- Окуу деңгээли.

¹ Chall, J. S. (1983). Stages of Reading Development. New York: McGraw-Hill.

Чоң топтордо башкарып окууну колдонууда негизги көңүлдү шар окуу жана окуганын түшүнүү көндүмдөрү боюнча башкалардан артта калган окуучуларга буруу керек. Шар окуу жана окуганын түшүнүү көндүмдөрүнүн көрсөткүчү жогорураак болгон окуучуларга татаалыраак китептерди берсе болот.

Ошондуктан, классификацияланган окуу материалдары көп артыкчылыкка ээ. Дифференцияланган окутуунун эсебинен мугалим окуучулардын темпине ылайык, окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлин жогорулата алат. Изилдөөлөр боюнча балдар бейтааныш сөздөргө караганда тааныш сөздөрдү тезирек өздөштүрөрү белгиленет.

Оор чечмеленүүчү сөздөрдү оңой таанып жана көп колдонуш үчүн кайталап окуу маанилүү (Suart и Sainthorp, 2015¹). Кайталап окуу өз алдынча практикаланат, мында окуучу бир нече ирет окуйт. Окуучулар текстти же абзацты көп жолу көрүп жана окуса, бул алардын сөздөрдү, фразаларды жана тыныш белгилерди эстеп калуусун жакшыртат. Ошондой эле кайталап окуу – окуу ылдамдыгын тездетет. Бардык класс менен чогуу китеп окууну ар бир окуучунун деңгээлине жараша өз алдынча китеп окуу менен алмаштырса болот.

«Идеалдуу» деп эсептелген класстык ресурстар бурчу менен мектеп китепканасында башталгыч деңгээлдеги окурмандарга туура келген эң оңойдон баштап, тажрыйбалуу окурманга туура келген татаал деңгээлдеги китептердин топтому болушу керек. Мындай топтомдорду мектептин борбордук фойесинде же көпчүлүккө көрүнүктүү жерге жайгаштырса болот.

Эгер татаалдык деңгээли боюнча туура келген китептер тандалса, окуучулар тексттин 90% туура окушат. Мугалимдер окуучуларды тексттин 90–95% туура окууга жана окугандарынын 70% түшүнүүгө үйрөтүүсү керек. Тактык бир мүнөттө туура окулган сөздөр менен ченелет. Ал эми окуганын түшүнүү берилген туура жооптордун саны менен ченелет (мисалы, 10 жооптун ичинен 7 туура жооп. 5-модуль «Окуганын түшүнүү»). Бул көрсөткүчтөр окуучуларга китеп окуудан ырахат алууга мүмкүнчүлүк берет, анткени окуу процесси анын окурмандык деңгээлине шайкеш болуп, кыйынчылык жаратпайт.

Мугалимдер балдардын билим деңгээлине же окуу көндүмүнө байланыштуу окуу процессиндеги «тоскоолдукту» жоюу үчүн тексттин мазмунуна көңүл бурат жана ар түрдүү окуу стратегияларын колдонот. Мындай стратегиялар окуучуларга татаал тексттерди өз алдынча окуу үчүн зарыл болгон билим жана көндүмдөрдү алууга жардам берет. Өз алдынча окуу жана окуганын түшүнүү түпкү максат болуп саналат.

¹ Stuart, M., Stainthorp, R. (2015). Reading development and Teaching. London: Sage

3. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КЛАССИФИКАЦИЯЛОО СИСТЕМАСЫ

Тексттердин ар кандай деңгээлдерге жана окуу жылына (классына) ылайыктуулугун аныктоо үчүн окумдуулук жана классификациялоо критерийлеринин комбинациясы колдонулат.

Категория	Критерийлер
Лингвистикалык параметрлер	Сөздөрдүн узундугу (канча тамга жана муундан турат)
	Сөздөрдүн кайталаныш жыштыгы
	Муундардын саны
	Сүйлөмдөрдүн узундугу (канча сөздөн турат)
	Сүйлөмдөрдүн/ беттердин саны
Мазмун	Стандарттарга туура келиши
	Жергиликтүү маданиятка туура келиши
	Окуучулардын жаш курагына туура келиши
	Диалогдордун болушу
	Бейтааныш сөздөрдүн маанилерин түшүндүрүүлөрдүн болушу
	Сүрөттөр текстти түшүнүүгө жардам берет
	Гендердик теңдик
	Инклюзивдүүлүк
Китептин жасалгасы жана дизайны	Шрифттин стили жана өлчөмү
	Жаңы сөздөрдү белгилөө
	Жасалгалоо
	Узундугу
	Сүрөттөрдүн жагымдуулугу

Ар бир деңгээл үчүн бардык көрсөткүчтөрдүн мүнөздөмөсү берилет. Биринчиден категорияларды жана көрсөткүчтөрдү карап көрөлү.

3.1. ЛИНГВИСТИКАЛЫК ПАРАМЕТРЛЕР

Тексттин лингвистикалык параметрлери тексттин окуучулардын жаш курагына жана классына ылайыктуулугун аныктоого керек сөздөрдүн узундугун, сүйлөмдөрдүн узундугун, абзацтардын узундугун камтыйт. Бул параметрлер сан жагынан аныктоо ыкмасы боюнча талдоого (анализге) алынып, окумдуулугуна жараша баа берилет. Жаңы окуп баштагандар үчүн тез-тез кайталанган сөздөр колдонулат, текст жөнөкөй сөздөрдөн турат, ал эми мазмуну сүрөттөр менен коштолот. Татаалыраак тексттерде мазмунду баяндоо үчүн татаал сөздөр жана кеңири сөздүк курам колдонулат. Аны менен бирге татаал сүйлөмдөр колдонулат. Сөздүк курам окуучуларга сөздөрдү чечмелөөгө мүмкүнчүлүк берген лингвистикалык критерий болуп саналат. Окуучулар сөздүк курам менен жок

Тексттин
лингвистикалык
параметрлери

- сөздөрдүн саны;
- көп колдонулган сөздөрдүн саны
- сүйлөмдөрдүн саны;
- сүйлөмдөгү сөздөрдүн орточо саны;
- сөздөрдүн узундугу;
- узун сөздөрдүн пайызы;
- үнсүз тамгалар бириккен сөздөрдүн пайызы;
- сөздөгү муундардын орточо саны.

дегенде оозеки түрдө тааныш болушу керек. Ошондой эле сөздүк курамда сөздүн узундугу жана сөздөгү муундар сан жагынан талаптарга туура келиши керек.

Ошондой эле WordCalc программасынын жардамы менен тексттеги сөздөрдүн канча жолу кайталанышын аныктаса болот. **Көп колдонулган сөздөр** – бул басма текстте эң көп кездешкен сөздөр.

Көп колдонулган жана кайталанган сөздөр окуучулардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө абдан маанилүү, анткени алар жаңы окуп баштаган окурмандардын активдүү сөз байлыгынын көп бөлүгүн түзөт. Ар бир деңгээл же класс үчүн ар түрдүү көп колдонулган сөздөр бар. Мындай сөздөрдүн ар бир тобу кийинки класста же окуу жылында кайталанылып бекемделет. Башкача айтканда окуучулар биринчи класста үйрөнүшкөндөн көп колдонулган сөздөргө таянышып, кийинки класстарда жаңы сөздөрдү үйрөнүшөт. (1-тиркеме. Көп колдонулган сөздөрдүн тизмеси.)

- **Көп колдонулган сөздөр өзүнө болгон ишенимдүүлүктү жогорулатат.** Эгер окуучу китеп окуу учурунда тааныш сөздөргө кездешсе, ал үмүтүн үзбөйт жана бул китепти кийинкиге калтырып коюу ыктымалы аз; тескерисинче, анын ал китепти окуй алам деген ишеними жогорулайт.
- **Көп колдонулган сөздөр окуучуларга окуганын түшүнүүгө түрткү берет.** Окуучу биринчи жолу китепти ачканда, БАРДЫК сөздөрдү чечмелөөнүн ордуна, бейтааныш сөздөргө көбүрөөк убакыт бөлө алат.
- **Көп колдонулган сөздөр контекст боюнча багыт көрсөтөт.** Көп колдонулган сөздөрдү билген окуучуларга үзүндүнүн же сүйлөмдүн маанисин түшүнүүгө ал сөздөр багыт көрсөтөт. Эгер текст сүрөт менен коштолсо, окуучулар ал чыгарма эмне жөнүндө экенин аныктай алышат.

Тексттин лингвистикалык параметрлерин аныктоо үчүн WordCalc программасы колдонулат. Бул программага китептерден тандалып алынган онго жакын көркөм тексттен (аңгемелерден) үзүндүлөр жана он маалыматтык тексттин мисалдары (математика, тарых, мекен таануу) ар бир класс же деңгээл үчүн киргизилет. Программа ар бир класс же деңгээл үчүн лингвистикалык параметрлерди талдайт (анализдейт). Талдоонун (анализдин) жыйынтыгы татаалдык деңгээлдин бир деңгээлден же класстан экинчи деңгээлге же класска бара-бара өтүшүн көрсөтсө жакшы болот. Эгер татаалдык деңгээли жогорулабаса, ал абдан оңой текст катары кабыл алынат. Биринчи деңгээл же класс менен экинчи деңгээлдин же класстын айырмасы өтө чоң болсо, анда текст өтө татаал деп аныкталат. Мындан сырткары WordCalc программасы көп колдонулган сөздөрдүн тизмесин да түзөт.

Тексттин лингвистикалык параметрлери объективдүү талдоо (анализ) аркылуу аныкталат, анткени ал компьютердик эсептөөнүн жардамы менен жүргүзүлөт. Бирок тексттин

татаалдык деңгээлин аныктоо үчүн лингвистикалык критерийлер мазмун жана дизайн критерийлери менен чогуу каралат.

Сөздөрдүн узундугу тексттердин татаалдык деңгээлин аныктоо үчүн маанилүү критерий болуп саналат. Мисалы, орус тилине караганда кыргызча сөздөр, сөз жасоонун морфологиялык жолу менен түзүлгөндүгүнө байланыштуу, узунураак болот. Ошондуктан, WordCalc программасынын кыргызча варианты бул айырманы эске алуу менен оңдолгон. Төмөнкү диаграммада WordCalc программасынын скриншоту кыргыз тилинде көрсөтүлгөн.

Матрица										
Критерий	Жыйын-тыктар	1-класс			2-класс		3-класс		4-класс	
		1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	4.2
Сөздөгү муундардын орточо саны	0,0 муун	1,9	2,0	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4	2,5
Сөздөрдүн жалпы саны	0 сөз	50 сөз	100 сөз	150 сөз	200 сөз	350 сөз	450 сөз	600 сөз	700 сөз	1000 сөз
Узун сөздөр: 10 тамга же көп	0 сөз	2 сөз	3 сөз	5 сөз	10 сөз	15 сөз	20 сөз	25 сөз	30 сөз	35 + сөз
Узун сөздөрдүн %	0 %	10%	15%	20,5%	22,5%	27,5%	30%	35%	39,5%	40%
Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)	0,0 тамга	3,5 тамга	4,5 тамга	5,5 тамга	6,5 тамга	7,5 тамга	8,5 тамга	9,5 тамга	10 тамга	10+ тамга
Сүйлөмдөрдүн жалпы саны	0 сүйлөм	10 сүйлөм	15 сүйлөм	25 сүйлөм	40 сүйлөм	80 сүйлөм	200 сүйлөм	240 сүйлөм	280 сүйлөм	280+ сүйлөм
Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)	0,0 сөз	3,5 сөз	4,5 сөз	5 сөз	5,5 сөз	6,5 сөз	7,5 сөз	8,5 сөз	9,5 сөз	9,5+ сөз

Көнүгүү

Төмөндө 1- жана 2-класс үчүн татаалдык деңгээлдери аныкталган тексттердин кыргыз тилиндеги мисалдары берилди. WordCalc талдоосунун жыйынтыктарына таянып, лингвистикалык параметрлердин татаалдык деңгээлдеринин жогорулашын топтордо талкуулоо керек:

- сөздөрдүн узундугу;
- сүйлөмдөрдүн узундугу;
- сөздөрдүн саны;
- сүйлөмдөрдүн саны.

Текст 1. 1-класс үчүн кыргызча текст (Алиппе, С. Рысбаев, 37 бет, Бишкек, 2014)

Балапан учууну кантип үйрөндү?

Эрте жаз эле. Бир чымчык талга уя салды. Ага ал жети жумуртка тууду. Арадан көп күндөр өттү. Чымчык жумурткасын басып, беш балапан чыгарды. Оозуна жем тиштеп келип, аларды багып жатты. Балапандар темир канат болуп өсүп келатты.

Күндөрдүн биринде бир тентек балапан уясынан жерге түшүп калды. Энеси жем издеп кеткен. Балапан арыктын боюнда жүрсө, апсыйган, узун куйрук, таргыл желмогуз алдынан чыкты. Көрсө, ал мышык экен.

Балапан андан коркуп качып, канатын күүлөдү. Ал буга чейин учуу деген эмне экенин биле элек болчу. Биринчи ирет канатын каккан менен, уча албады. Бирок беш-алты ирет каккан соң, учуп кетти.

Ошентип, ал мышыкка жем болуудан аман калды.

Кыргыз тили

Эрте жаз эле. Бир чымчык талга уя салды. Ага ал жети жумуртка тууду. Арадан көп күндөр өттү. Чымчык жумурткасын басып, беш балапан чыгарды. Оозуна жем тиштеп келип, аларды багып жатты. Балапандар темир канат болуп өсүп келатты. Күндөрдүн биринде бир тентек балапан уясынан жерге түшүп калды. Энеси жем издеп кеткен. Балапан арыктын боюнда жүрсө, апсыйган, узун куйрук, таргыл желмогуз алдынан чыкты. Көрсө, ал мышык экен. Балапан андан коркуп качып, канатын күүлөдү. Ал буга чейин учуу деген эмне экенин биле элек болчу. Биринчи ирет канатын каккан менен, уча албады. Бирок беш-алты ирет каккан соң, учуп кетти. Ошентип, ал мышыкка жем болуудан аман калды.

		1-класс			2-класс		3-класс		4-класс	
Критерий	Жыйынтыктар	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	4.2
Сөздөгү муундардын орточо саны	2,3 муун	1,9	2,0	2,1	2,2	2,3	2,4	2,5	2,6	2,7
Сөздөрдүн жалпы саны	100 сөз	50 сөз	100 сөз	150 сөз	200 сөз	350 сөз	450 сөз	600 сөз	700 сөз	1000+ сөз
Узун сөздөр: 10 тамга же көп	2 сөз	2 сөз	3 сөз	5 сөз	10 сөз	15 сөз	20 сөз	25 сөз	30 сөз	35 + сөз
Узун сөздөрдүн %	2%	10%	15%	20,5%	22,5%	27,5%	30%	35%	39,5%	40%
Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)	5,3 тамга	3,5 тамга	4,5 тамга	5,5 тамга	6,5 тамга	7,5 тамга	8,5 тамга	9,5 тамга	10 + тамга	11+ тамга
Сүйлөмдөрдүн жалпы саны	16 сүйлөм	10 сүйлөм	15 сүйлөм	25 сүйлөм	40 сүйлөм	80 сүйлөм	200 сүйлөм	240 сүйлөм	280 + сүйлөм	300+ сүйлөм
Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)	6,3 сөз	3,5 сөз	4,0 сөз	4,5 сөз	5,0 сөз	6,0 сөз	6,5 сөз	7,0 сөз	7,5 + сөз	8,0 сөз

Текст 2. 2-класс үчүн текст, Б. Абдухамидова (19 бет, Бишкек, 2016)

Телефон

Абыл Кутман досунун үйүнө телефон чалды.

– А-лло, бул ким? – деп суроо узатты. Жооп берген адам Кутман досунун атасы өңдөндү. Үнү жоон. Жашы улуу, салабаттуу кишидей туюлду. Ошондой экенин билип-туюп турса да, Абыл кебелбестен «Бул ким?» деп сурап жатканынан адегенде уялбады.

– Сизге ким керек? – деди алиги «улуу, салабаттуу адам». Анын минтип «сиз» деп кайрылып отурганы Абылдын күлкүсүн келтирди.

«Кызык киши го, – деп ойлоду ал. – Мен бала болсом, анан мени «сиз» дегени кандай?..»

– Мага Кутманды чакырып койгулачы... – деди Абыл чаңкылдап.

– Кечирип кой, уулум, Кутман сабакка даярданып жатты эле. Сиз өзүңүз ким болосуз? – деди тиги «улуу киши». – Мен анын атасы болом. Эмне деп коёюн.

Абыл эми гана өзүнөн улуу адам менен телефондо осол сүйлөшүп жатканынан уялып кетти. Ошол үчүн өзүнүн ким экенин айталбай, тарткынчыктай калды.

– А-а, кечирип коюңуз... Мен Кутмандын досумун. Атым – Абыл...

– О-о, кечирим сураганды билген жакшы бала турбайбы? Мен азыр досуңду чакырып берейин, күтө тур, балам...

«Ырас эле кечирим сурапмын...» деп ойлоп, тердеп чыккан чекесин аарчып алды.

Кыргыз тили

Абыл Кутман досунун үйүнө телефон чалды.

– А-лло, бул ким? – деп суроо узатты. Жооп берген адам Кутман досунун атасы өңдөндү. Үнү жоон. Жашы улуу, салабаттуу кишидей туюлду. Ошондой экенин билип-туюп турса да, Абыл кебелбестен «Бул ким?» деп сурап жатканынан адегенде уялбады.

– Сизге ким керек? – деди алиги «улуу, салабаттуу адам». Анын минтип «сиз» деп кайрылып отурганы Абылдын күлкүсүн келтирди.

«Кызык киши го, – деп ойлоду ал. – Мен бала болсом, анан мени «сиз» дегени кандай?..»

– Мага Кутманды чакырып койгулачы... – деди Абыл чаңкылдап.

– Кечирип кой, уулум, Кутман сабакка даярданып жатты эле. Сиз өзүңүз ким болосуз? – деди тиги «улуу киши». – Мен анын атасы болом. Эмне деп коёюн.

Абыл эми гана өзүнөн улуу адам менен телефондо осол сүйлөшүп жатканынан уялып кетти. Ошол үчүн өзүнүн ким экенин айталбай, тарткынчыктай калды.

– А-а, кечирип коюңуз... Мен Кутмандын досумун. Атым – Абыл...

– О-о, кечирим сураганды билген жакшы бала турбайбы? Мен азыр досуңду чакырып берейин, күтө тур, балам...

«Ырас эле кечирим сурапмын...» деп ойлоп, тердеп чыккан чекесин аарчып алды.

		1-класс			2-класс		3-класс		4-класс	
Критерий	Жыйын-тыктар	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	4.2
Сөздөгү муундардын орточо саны	2,4 муун	1,9	2,0	2,1	2,2	2,3	2,4	2,5	2,6	2,7
Сөздөрдүн жалпы саны	156 сөз	50 сөз	100 сөз	150 сөз	200 сөз	350 сөз	450 сөз	600 сөз	700 сөз	1000 сөз
Узун сөздөр: 10 тамга же көп	7 сөз	2 сөз	3 сөз	5 сөз	10 сөз	15 сөз	20 сөз	25 сөз	30 сөз	35 + сөз
Узун сөздөрдүн %	4%	10%	15%	20,5%	22,5%	27,5%	30%	35%	39,5%	40%

Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)	5,3 тамга	3,5 тамга	4,5 тамга	5,5 тамга	6,5 тамга	7,5 тамга	8,5 тамга	9,5 тамга	10 тамга	11+ тамга
Сүйлөмдөрдүн жалпы саны	29 сүйлөм	10 сүйлөм	15 сүйлөм	25 сүйлөм	40 сүйлөм	80 сүйлөм	200 сүйлөм	240 сүйлөм	280 + сүйлөм	300+ сүйлөм
Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)	5,4 сөз	3,5 сөз	4,0 сөз	4,5 сөз	5,0 сөз	6,0 сөз	6,5 сөз	7,0 сөз	7,5 сөз	8,0 сөз

3.2. МАЗМУН

Балдарды кызыктырган китептерди тандоо балдардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө чечүүчү мааниге ээ. Кызыктуу баяндоо, кылдаттык менен пландалган сюжет, каармандарды жашоодогудай мүнөздөө, жандуу диалог, албетте жагымдуу жана ылайыктуу сүрөттөр аркылуу балдарды кызыктыруу мүмкүн. Китепти тандоодо мугалим төмөнкү сүрөөлөрдү эске алышы керек: «Бул чыгарма окуучулар үчүн кызыктуу болобу?», «Окуучулар өз каалоосу менен бул чыгарманы кайрадан окуп чыгышабы?»

Чыгарма канчалык кызыктуу болсо, класста ал боюнча ошончолук көп көнүгүү аткарсат болот.

Окуучуларды кызыктыруу үчүн китептин темасы окурмандарга тааныш тема болушу керек. Татаалдык деңгээли балдар күнүмдүк жашоодо кезикпеген идеяларга жана темаларга чейин бара-бара жогорулатылат. Кээ бир татаал темаларды түшүнүү үчүн, окуучулар белгилүү окурмандык компетенттүүлүккө ээ болуулары керек. Тийиштүү окурмандык компетенттүүлүгү жок окуучуга башка критерийлердин негизинде жеңил деп табылган китеп дагы оордук кылат. Китептерди классификациялоодо идеялардын жана темалардын татаалдыгын эске алуу керек. Окурман окуганын түшүнүүсү үчүн чыгарманын каармандары, окуя болгон убактысы, жери жана сюжети жөнүндө эмнени түшүнүшү керек? Ретроспектива же метафора сыяктуу адабий өзгөчөлүктөр, айрыкча, жаш окурмандар үчүн кыйынчылыктарды жаратышы мүмкүн.

Төмөндө келтирилген таблицада балдарга арналган тексттердин мазмунун баалоодо колдонулуучу критерийлер көрсөтүлгөн.

Китептин мазмунунда предметтик стандарттын (компетенттүүлүктөрдүн) негиздери сакталат
Китептин мазмуну жергиликтүү маданиятты тиешелүү түрдө чагылдырат
Китептин мазмуну окуучулардын жаш курагына жана окуу компетенттүүлүгүнө туура келет
Китептин мазмуну окурманга түшүнүктүү
Китептин мазмуну аталышына жана темасына ылайыктуу
Баяндоо диалогдорду камтыйт
Белгилүү сөздөр, бейтааныш сөздөр жана негизги сөздөр бар
Көркөм жана маалыматтык тексттер логика жагынан ырааттуу: негизги идеялар жана майда-барат бөлүктөрү (маалыматтык текст) же окуяны баяндоонун түзүлүшү (көркөм текст)
Гендердик теңдиктин жана социалдык интеграциянын негиздери чагылдырылган

Китептин мазмуну предметтик стандарттын негиздерин чагылдырат. Китептердин мазмуну, айрыкча маалымат китептеринин мазмуну предметтик стандарттын негиздерин чагылдырышы маанилүү. Бирок, кандайдыр бир класста окутулган темалардын ар бир китепте сөзсүз болушу милдеттүү эмес. Мугалимдер предметтик стандарттарга туура келген, ошол эле убакта окуучуларды кызыктырган, алардын элестетүү жөндөмүн өнүктүрүүгө жана жаңы темаларды үйрөнүүгө умтулууга түрткү болгон китептерди колдонуулары маанилүү.

Китептин мазмуну жергиликтүү маданиятты тиешелүү түрдө чагылдырат. Окуучулар китептердеги айрым дал келбеген жерлерин оңой байкашат. Ошондуктан китептин мазмуну жергиликтүү маданияттын өзгөчөлүктөрүн так чагылдырышы керек. Бул критерий маалыматтык тексттерге колдонулбайт.

Китептин мазмуну окуучулардын жаш курагы жана окурмандык компетенттүүлүгүнө туура келет. Бир караганда оңой көрүнгөнү менен, кээде баланын жаш курагына ылайыктуу китепти табуу оңой эмес. Балдардын окурмандык муктаждыктары алардын түрдүү окурмандык компетенттүүлүктөргө ээ болгонуна жана жеке өзгөчөлүктөрүнө карай аныкталаарын эске тутуу керек.

Эгер мугалим окуучунун окурмандык компетенттүүлүгү боюнча күмөн санаса, аны төмөнкү ыкма менен тез текшерип билүүсү мүмкүн:

- 1) мугалим окуучудан китептин каалаган бетин ачып, окуусун сүрайт;
- 2) окуу учурунда бейтааныш сөздөрдү белгилөө керек. Бул учурда энчилүү аттар (кишилердин, жерлердин аттары ж. б.) бейтааныш сөздөр катары саналбайт.
- 3) жаңы же бейтааныш сөздөрдүн саны аныкталат. Эгер алардын бир беттеги саны үч же андан көп болсо, анда бул китеп окуучулар үчүн түшүнүүгө өтө оор болушу ыктымал.

Мындай тез текшерүүдө окуучу текстти кыйналбай окуп, окуганын түшүнө алса анда бул китепти окутуу ишмердигинде колдонсо болот.

Китептин мазмуну аталышына жана темасына ылайыктуу. Биринчиден, китептин аталышы түшүнүктүүбү же түшүнүктүү эмес экенин аныктоо керек. Экинчиден, китептин темасы анын аталышына туура келеби. (Таң калыштуусу, көп учурда тема аталышына туура келбейт!)

Баяндоо диалогдорду камтыйт. Балдар диалогдорду абдан жакшы көрүшөт. Айрыкча, эгер диалог жандуу жана кадимки сүйлөшүүгө окшош болсо, тексттин маанисин жакшы чагылдырып, түшүнүүгө түрткү берет.

Текстте белгилүү, бейтааныш жана негизги сөздөр бар. Жакшы китептер окуучулардын сөз байлыгын кеңейтүүгө түрткү берет. Окуучулар сөздөрдүн көпчүлүгүн (90–95%) туура окуганды билиш керек. Бейтааныш сөздөрдү (өзгөчө шрифт менен) белгилөө керек, ал эми алардын маанилери контекст боюнча түшүнүктүү болушу керек.

Көркөм жана маалыматтык тексттер логикалык жагынан ырааттуу: негизги идеялар жана майда-барат бөлүктөрү (маалыматтык текст) же окуяны баяндоонун түзүлүшү (көркөм текст). Жаш окурмандар үчүн тексттин сюжети жөнөкөй болот жана кайталоолор камтылат. Башталгыч деңгээлдеги окурмандар үчүн бир эле эпизод кайталанып берилет. Ал эми тажрыйбалуу окурмандар үчүн китептерде татаал сюжеттер хронологиялык тартипте баяндалат. Китептин татаалдык деңгээли жогорулаган сайын, ырааттуулугу да татаалдашып, көбүрөөк түшүндүрүүнү талап кылат.

Гендердик теңдиктин жана социалдык интеграциянын негиздери чагылдырылган. Теңдик – бул кыздарга жана балдарга, алардын муктаждыктарын жана мүмкүнчүлүк-

төрүн эске алуу менен, бирдей мамиле кылуу дегенди билдирет. Жакшы китептерде гендер маселеси стереотипсиз каралат. Каармандардын мүнөздөрү, кызыгуулары жана кылган иштери гендердик көз караш боюнча болушунча нейтралдуу болушу керек. Бул критерийдин талабы элдик чыгармалар жана фольклор үчүн эсептелбейт, анткени алар классикалык жанр болуп саналат. Мындай элдик чыгармаларда, балдарды кыйнабастан тарбиялаган, биздин ата-бабаларыбыздын тажрыйбасы, моралдык жана этикалык эрежелердин топтомдору көрсөтүлгөн. Күч колдонуу окуяларынын, зордук-зомбулуктун сүрөттөлүшүнө карабастан, дал ушул элдик чыгармаларда дайыма ак караны, жакшылык жамандыкты жеңет жана бул мындай чыгармалардын маанилүү өзгөчөлүгү болуп саналат.

Окуучулардын өз окуу жөндөмдөрүн сезип билүүлөрү үчүн, алардын мектептин жашоосуна бардык жагынан катышуусу үчүн социалдык интеграция китептин мазмунунда чагылдырылышы керек. Бул ар бир чыгарма өзгөчө муктаждыктарга ээ же аз сандуу улуттан болгон окуучу жөнүндө болушу керек дегенди билдирбейт. Бул алардын дагы, коомдо өздөрүнүн орду бар экенин көрсөткөн, чыгарманын кадимки каармандарына окшош боло алышат дегенди билдирет.

3.3. КИТЕПТИН ЖАСАЛГАСЫ ЖАНА ДИЗАЙНЫ

Китептин жалпы жасалгасы жана дизайны окуучунун жаш курагына жана окурмандык компетентүүлүгүнө туура келерин же келбестигин аныктоо чоң мааниге ээ. Китептин жасалгасын баалоодо төмөнкү критерийлер колдонулат:

- Текст жана сүрөттөр тиешелүү түрдө жайгаштырылган.
- Сүрөттөр, графиктер, диаграммалар жана башка визуалдык элементтер текстке ылайыктуу, кооз жана окуганга оңой.
- Сүрөттөрдүн мазмуну окуучулардын жаш курагына жана окуу жөндөмүнө/көндүмүнүн деңгээлине туура келет.
- Тексттеги жаңы жана негизги сөздөр кара шрифт же башка ыкма менен белгиленген.
- Аталышы тексттин татаалдык деңгээлине туура келет.
- Китептин мукабасы жагымдуу жана окурмандын жаш курагына ылайыктуу.
- Тексттеги түстөр жогорку сапатта жана даана басылган.

Жасалгалоо: текст менен сүрөттөр так бөлүнгөн.

- Текст сүрөттөрдүн үстүнө жайгаштырылбашы керек.
- Текст ак фондун же ачык түстөгү фондун үстүнө, сүрөттү аралаштырбастан, жайгаштырылышы керек.
- Күңүрт фонго жайгаштырылган текст кабыл алынбайт.

Шрифттин тиешелүү өлчөмү жана сап арасындагы интервал

- Шрифт оңой окулушу керек: serif (Times New Roman, Courier, Palatino) жана sans serif (Arial) шрифттерин колдонсо болот; кээ бир шрифттерди окуу башкаларга караганда оор болушу мүмкүн. Негизи, башталгыч класстагы окуучулардын китептеринин шрифти аларга үйрөтүлгөн кол жазма шрифтине мүмкүн болушунча окшош болот.
- Шрифт тиешелүү өлчөмдө болушу керек. Так өлчөмүн так белгилөө мүмкүн эмес, бирок баалоочулар аны өлчөшү керек. Бул учурда шрифттин болжолдуу өлчөм диапазону 1–2-класстар үчүн 20 дан баштап, 3–4-класстар үчүн 14-чейин болот.
- Тиешелүү өлчөмдөгү сап арасындагы интервал болушу керек. Интервалдын так өлчөмүн да белгилөө кыйын. Тексттин сап арасындагы аралыгы окуу үчүн ыңгайлуу болушу керек. 12-өлчөмдөгү шрифт үчүн сап арасындагы интервал 15 ммди түзөт. Баалоочулар сап арасындагы интервалды өлчөөгө милдеттүү эмес.

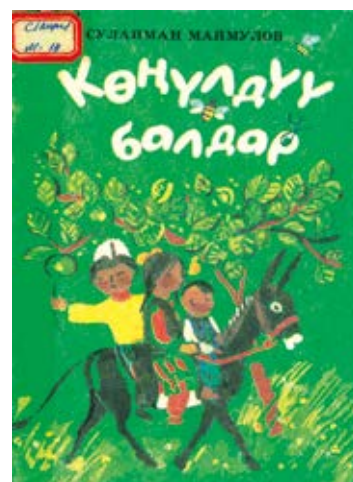
Саптар өтө узун болбошу керек. Саптардын узундугу сүйлөмдөрдүн узундугунан айырмаланат. Биринчи үч деңгээл үчүн (1-класс) сүйлөмдөр бир саптын чегинде башталып жана аякташы керек. Айрыкча, бул жаңы эле чечмелөөнү үйрөнүп жаткан балдар үчүн маанилүү.

Көнүгүү

**Совет бийлигинин
алгачкы жылдары
(1920–1945)**

**Өнүккөн Совет
доору (1945–1991)**

Совет бийлиги
кулагандан кийин
(1991–2017)

Жогоруда берилген – **лингвистикалык, мазмун жана дизайн боюнча параметрлер** – жалпы автоматташтырылган куралга бириктирилген. Бул курал төмөнкүлөрдөн турат.

- 1) сөздөрдүн калкулятору – WordCalc – бул сөздөрдүн саны жана узундугу, сүйлөмдөрдүн саны жана узундугу, көп колдонулган сөздөрдү жана сөз айкалыштарды, тексттердин лингвистикалык өзгөчөлүктөрүн талдаган компьютер программасы;
- 2) предметтик стандарттарга шайкештик, маданият өзгөчөлүктөрүн чагылдыруу, мектеп окуучуларынын психологиялык жана курактык өзгөчөлүктөрүнө ылайыктуулук, гендердик теңдик, социалдык инклюзивдүүлүк, диалогдор ж. б. у. с. критерийлерди камтыган мазмун параметри;
- 3) иллюстрациялар, шрифттин өлчөмү жана стили, формат, баланын туюу сезимине жагымдуулугу ж. б. у. с. критерийлерди камтыган дизайн параметри.

3.4. ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫНЫН КЛАССТАРГА ЖАРАША ТАТААЛДЫК ДЕҢГЭЭЛДЕРИ

Китептерге татаалдык деңгээлдерди ыйгаруу мугалимдерге окурмандык компетенттүүлүгү ар түрдүү окуучулар үчүн ылайыктуу китептерди тандоого мүмкүнчүлүк берет.

Тексттердин өзгөчөлүктөрү алардын окуу үчүн жеңилдигин же татаалдыгын аныктайт. Ар бир деңгээлдин алкагында китептерди баалоого байланыштуу кыйынчылыктар кездешүүсү мүмкүн. Мисалы, бир чыгармада метафоралар ашкере колдонулушу мүмкүн, экинчисинде – сүйлөмдөр өтө узун болуп, татаал сөздөр колдонулуп, мазмунун түшүнүүгө татаал болушу ыктымал.

Тексттин татаалдык деңгээлдери класстарга шайкеш келиши керек. Кошумча окуу материалдары төмөнкүдөй классификацияланат:

- биринчи класс: 3 деңгээл (1.1, 1.2 жана 1.3)
- экинчи класс: 2 деңгээл (2.1, 2.2)
- үчүнчү класс: 2 деңгээл (3.1, 3.2)
- төртүнчү класс: 2 деңгээл (4.1, 4.2)

Татаалдык деңгээлин аныктоо 1-класстан окуучуларына ыңгайлаштырылган чечмелеп окуу (декодирүемый) материалдарынан башталат. Чечмелеп окуучу китептерде чоң жана даана шрифт менен тиешелүү интервалда жазылган, окууга оңой, көп кездешкен

сөздөр колдонулат. Бул сөздөр окуучулар үйрөнүп жаткан тамга менен тыбыштардын байланышын чагылдырат. Тексттер татаалдыгы жогорулаган сайын өзгөрүлүп, сөз айкаштары, узун сүйлөмдөр жана диалогдор пайда боло баштайт. WordCalc таблицасынын кыргызча үлгүсү төмөндө көрсөтүлгөн.

Матрица										
		1-класс			2-класс		3-класс		4-класс	
Критерий	Жыйын-тыктар	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	4.2
Сөздөгү муундардын орточо саны	0,0 муун	1,9	2,0	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4	2,5
Сөздөрдүн жалпы саны	0 сөз	50 сөз	100 сөз	150 сөз	200 сөз	350 сөз	450 сөз	600 сөз	700 сөз	1000 сөз
Узун сөздөр: 10 тамга же көп	0 сөз	2 сөз	3 сөз	5 сөз	10 сөз	15 сөз	20 сөз	25 сөз	30 сөз	35 + сөз
Узун сөздөрдүн %	0 %	10%	15%	20,5%	22,5%	27,5%	30%	35%	39,5%	40%
Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)	0,0 тамга	3,5 тамга	4,5 тамга	5,5 тамга	6,5 тамга	7,5 тамга	8,5 тамга	9,5 тамга	10 тамга	10+ тамга
Сүйлөмдөрдүн жалпы саны	0 сүйлөм	10 сүйлөм	15 сүйлөм	25 сүйлөм	40 сүйлөм	80 сүйлөм	200 сүйлөм	240 сүйлөм	280 сүйлөм	280+ сүйлөм
Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)	0,0 сөз	3,5 сөз	4,5 сөз	5 сөз	5,5 сөз	6,5 сөз	7,5 сөз	8,5 сөз	9,5 сөз	9,5+ сөз

Мазмун жана дизайн боюнча бөлүктөр түшүндүрмөлөрү берилген 10 жана 5 тиешелүү критерийлерди камтыйт. Класстарга тиешелүү критерийлер өзгөрбөйт, бирок алардын түшүндүрмөлөрүндө кийинки класска өткөн сайын тексттер улам татаалдашканы көрсөтүлөт. Класстарга тиешелүү деңгээлдердин татаалдашы, мазмун жана дизайн критерийлерине тийиштүү түшүндүрмөлөр окуучулардын тажрыйбасын, кызыкчылыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн, жанр жана темалардын ар түрдүүлүгүн, маданий өзгөчөлүктөрдү, тилдин байлыгын, гендердик теңдикти жана социалдык инклюзивдүүлүктү, таанымал тил структураларын, басма символдорун, текст менен сүрөттөрдүн туура жайгашуусун, тексттин жасалгасын жана форматын, мукабанын жасалгасын ж. б. эске алуу менен түзүлгөн. Төмөндөгү таблицада критерийлердин түшүндүрмөлөрүнүн татаалдашы көрсөтүлгөн.

Категория	Критерий	Класс			
		Биринчи	Экинчи	Үчүнчү	Төртүнчү
Адабият- тын түрү		Реалисттик көркөм чыгарма, айбанаттар катышкан жөнөкөй жомоктор, элдик жомоктор, биографиялар, аңгемелер.	Маалыматтык тексттер, реалисттик көркөм чыгарма, айбанаттар катышкан жөнөкөй жомоктор, элдик жомоктор, биографиялар, аңгемелер.	Маалыматтык тексттер, жөнөкөй фантастика, реалисттик көркөм чыгарма, айбанаттар катышкан жөнөкөй жомоктор, элдик жомоктор, биографиялар, аңгемелер, тарыхый чыгармалар.	Маалыматтык тексттер, жөнөкөй фантастика, реалисттик көркөм чыгарма, айбанаттар катышкан жөнөкөй жомоктор, элдик жомоктор, биографиялар, аңгемелер, тарыхый чыгармалар.
Тилдик өзгөчөлүктөрү	Сөздөгү муундардын орточо саны				
	Сөздөрдүн жалпы саны				
	Узун сөздөр: 10 тамга же көп				
	Узун сөздөрдүн %				
	Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)				
	Сүйлөмдөрдүн жалпы саны				
	Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)				
Мазмуну	Предметтик стандарттар чагылдырылган	Биринчи класста сөз байлыгы өсүү учурунда предметтик стандарттарды эске алып чагылдыруу абдан маанилүү.	Экинчи класста сөз байлыгы өсүү учурунда абдан маанилүү.	Үчүнчү класстан баштап окуучулар кошумча окуу китептерин колдоно алышат. Мындай китептер предметтик стандарттарды сөзсүз түрдө чагылдырбаганы менен алардын мазмуну предметтик стандарттарга каршы келбеши керек.	Төртүнчү класстан баштап окуучулар кошумча окуу китептерин колдоно алышат. Мындай китептер предметтик стандарттарды сөзсүз түрдө чагылдырбаганы менен алардын мазмуну предметтик стандарттарга каршы келбеши керек.

Категория	Критерий	Класс			
		Биринчи	Экинчи	Үчүнчү	Төртүнчү
Мазмуну	Мазмунда жергиликтүү калктын өзгөчөлүктөрү эске алынып чагылдырылган	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот. Биринчи класста – салттуу жомокторду жөнөкөй түрдө кайта айтып берүү.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.
	Мазмун окуучунун жашына жана окурмандык жөндөмүнүн/көндүмүнүн деңгээлине ылайык келет	Мазмун мектепке барган окуучунун деңгээлинде эмес. Мазмун мектепке бара элек балдарга арналган эмес. Жалпысынан сүрөт тартылган китептер, жөнөкөй каармандар. Окуя узакка созулган эмес, бир эле учурду камтыйт.	Тексттеги каармандар окуучуга жашташ болушу зарыл. Окуядагы каармандар татаалдашып өзгөрө башташат; мазмун техникалык мүнөзгө өтүп, татаал жана бейтааныш нерселерди камтыйт.	Чоңураак темалардын курамында көп сандаган майда темалар берилет; ар кандай мезгилде өткөн көп сандаган окуяларды камтыган татаал сюжеттер берилет; ар кандай каармандар алардын кантип өнүгүп, өзгөрүп жатканын түшүнүү үчүн берилет. Согуш же айлана-чөйрө сыяктуу татаал темаларды киргизсе болот.	Темалар окурмандарга тааныш нерсе менен чектелбейт. Айрым абстракттуу темалар логикалык ой жүгүртүүнү талап кылат; Көркөм чыгармадагы сүрөттөлгөн окуялар/шарттар мазмунду (тарых, география) билүүнү талап кылат.
	Мазмун окурманга түшүнүктүү	Бир бетте тааныш эмес сөздөр 3төн ашпаш керек. Жөнөкөй, чындыкты чагылдырган текст; окурман тыбыш менен тамганын ортосундагы байланышты үйрөнө баштайт; текстте кайталоолор бар; жөнөкөй диалог; ырааттуу баяндоо.	Бир бетте тааныш эмес сөздөр 3төн ашпаш керек; мазмун техникалык мүнөзгө өтүп, татаал жана бейтааныш нерселерди камтыйт; айрым тексттер окуучунун кадыресе тажрыйбасына төп келбеген окуяларды, шарттарды жана кырдаалдарды чагылдырат; текст логикалык ой-жүгүртүүгө жана суроо-жооп жүргүзүүгө ылайыктуу.	Бир бетте тааныш эмес сөздөр 3төн ашпаш керек; мазмун окуучуларга тааныш эмес жана андагы маданий айырмачылыктарды окуучулар текстке ар кандай улуттардын көз карашынан карап түшүнүшөт; каармандардын оң жана терс мүнөздөрү бар. Сюжет бүтөр-бүткөнчө, окуучулар эмне болуп кетээрин билишпейт. Сюжет белгисиз бир нерсенин негизинде түзүлөт. Ар кандай көз карашты камтыган тексттерди киргизсе болот.	Бир бетте тааныш эмес сөздөр 3төн ашпаш керек; Ар кандай темалардын алкагында берилген татаал идеяларды түшүнүш үчүн түз жө кыйыр тажрыйба талап кылынат.
	Мазмун чыгарманын атына жана темасына ылайык келет	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.

Категория	Критерий	Класс			
		Биринчи	Экинчи	Үчүнчү	Төртүнчү
Мазмуну	Баяндоодо диалог дагы берилет	Текст жөнөкөй диалогду камтыйт. Диалог узун болбошу зарыл.	Текст жөнөкөй диалогду камтыйт. Диалогдо ар түрдүү сөздөр колдонулат. Диалог бир аз узарат.	Текст кадыресе диалогду камтыйт. Диалогдо каармандардын мүнөзү, өзгөчөлүктөрү берилет.	Текст кадыресе диалогду камтыйт. Узун диалогдор.
	Белгилүү сөздөр, белгисиз сөздөр, жаңы сөздөр жана негизги сөздөр камтылган	Биринчи класста сөз байлыгын эске алуу зарыл. Негизги сөздөр жана сүйлөмдөрдү кайталоо; жыш колдонулган сөздөрдү көп санда берүү; негизги сөздөрдүн айрымдарын колдонуу жана түшүндүрүү.	Көркөм эмес тексттеги жаңы жана мазмунга таандык өзгөчө сөздөр сүрөттөр аркылуу түшүндүрүлүп берилет; көркөм тексттеги жаңы сөздөр көбүнесе түшүндүрмөсүз бериле баштайт; чечмелеп окууда кыйындык жаратуучу көп муундуу сөздөр киргизиле баштайт.	Сюжетти түшүнүгө жардам берчү сүрөттөө, каймана тил кеңири пайдаланылат; көркөм эмес тексттердин мазмунуна таандык татаал сөздөр адатта текстте, сүрөттөрдө же глоссарийде/сөздүктө түшүндүрүлөт.	Узак сүрөттөмө баян чыгармадагы окуяны жана каармандарды түшүнүү үчүн маанилүү.
	Баяндама жана маалыматтык тексттер логикалык ырааттуулукта түзүлгөн: маалыматтык тексттердеги негизги идеялар менен майда бөлүктөр жана баяндама тексттердеги окуянын түзүмү	Биринчи класста колдонулган тексттерде окуялардын ырааттуу же хронологиялык иретте берилиши өтө маанилүү. Өткөнгө кайрылган эпизоддор же ырааттуулукту бузган окуялар жок. Биринчи класстын башында колдонулган тексттерде окуялар белгилүү бир мезгилде гана өтөт. Окуу жылынын аягында көптөгөн сандагы жана ар кандай мезгилде өткөн эпизоддорду камтыган тексттер кирет.	Экинчи класстын башында тексттерде окуялардын ырааттуу же хронологиялык иретте берилиши өтө маанилүү. Окуу жылынын аягында көптөгөн сандагы жана ар кандай мезгилде өткөн эпизоддорду камтыган тексттер кирет. Сюжеттер татаалдаша баштайт.	Бир окуя бир нече мезгилди камтышы мүмкүн. Каармандардын бара-бара өздөрүнүн адаттары пайда болот. Чыгармада өткөн окуялар менен боло элек окуялар аралаш көрсөтүлүп, ырааттан сырткары чыккан окуялар дагы берилет.	Аңгеменин мазмуну окуучунун тажрыйбасы менен мезгил жана мейкиндик чектеминде айкалышпоосу мүмкүн; мазмундун структурасы ырааттуу же ыраатсыз болушу мүмкүн.
	Каарман окурман менен жашташ	Турмушту чагылдырган көркөм чыгармалардагы каармандар окуучуга жашташ (6–8 жашта) болушу зарыл.	Башкы каармандар окурман менен жашташ болуш керек (8–9 жаш).	Башкы каармандар окуучу менен жашташ болушу керек (9–10 жаш).	Башкы каармандар окуучу менен жашташ болушу зарыл (10–11 жаш).
	Гендердик теңчилик жана социалдык интеграциянын принциптери эске алынган	Стереотиптик гендердик образдарды, мүнөздөмөлөрдү колдонууга болбойт; социалдык интеграция кодулоосуз жана дискриминациясыз, кылдаттык менен көрсөтүлөт.	Стереотиптик гендердик образдарды мүнөздөмөлөрдү колдонууга болбойт; социалдык интеграция кодулоосуз жана дискриминациясыз, кылдаттык менен көрсөтүлөт.	Стереотиптик гендердик образдарды мүнөздөмөлөрдү колдонууга болбойт; социалдык интеграция кодулоосуз жана дискриминациясыз, кылдаттык менен көрсөтүлөт.	Стереотиптик гендердик образдарды мүнөздөмөлөрдү колдонууга болбойт; социалдык интеграция кодулоосуз жана дискриминациясыз, кылдаттык менен көрсөтүлөт.

Категория	Критерий	Класс			
		Биринчи	Экинчи	Үчүнчү	Төртүнчү
Дизайн	Текст жана иллюстрациялар тийиштүү түрдө берилген	Китептин жасалгасы кызыктуу сүрөттөр жана чоң тамгалар менен коштолуп, кооз болуш керек. Иллюстрациялар тексттеги сюжетке шайкеш келиши зарыл.	Иллюстрациялар стандарттык структурага негизделип берилген. Биринчи класска салыштырмалуу текст көбүрөөк орунду ээлей баштайт.	Экинчи класска салыштырмалуу маалыматтык тексттердин жасалгасы татаалдашат, ал эми көркөм текст жыш форматта берилет.	Татаалыраак формат; кичинекей шрифт жана сөздөр ортосундагы интервал азаят.
	Иллюстрациялар, графиктер, диаграммалар жана башка көргөзмө элементтер текстке ылайык келет, кооз жана окуганга жеңил	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот; тексттин көрсөткүчкө канчалык деңгээлде ылайык келээри эске алынат.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.
	Иллюстрациялар окуучунун жашына жана компетенттүүлүгүнүн деңгээлине ылайык келет	Иллюстрациялар тексттин маанисин түшүнүүгө түрткү берет.	Иллюстрациялар окууга көмөктөшөт, бирок ориентир болуп саналбайт; мазмунда сүрөткө караганда текст көбүрөөк берилген.	Сүрөттөр азаят. Графиктер татаалдашат.	Сүрөттөр азаят. Татаал графиктер.
	Жаңы же негизги сөздөр жоон шрифттер менен же башка жолдор аркылуу бөлүнүп көрсөтүлгөн	Негизги сөздөр өзгөчө жоонойтуп берилет.	Жаңы сөздөрдү бөлүп көрсөтсө болот. Жаңы сөздөрдү аныктоо үчүн тексти камтыган рамкаларды колдонсо болот.	Жаңы сөздөрдү белгилесе болот. Рамкадагы тексттер жаңы сөздөрдү аныктоо үчүн колдонулушу мүмкүн. Маалыматтык тексттерге сөздүк киргизилиши мүмкүн.	Маалыматтык тексттердеги жаңы сөздөр бөлүнүп көрсөтүлөт; көркөм чыгармалардагы жаңы сөздөр бөлүнүп көрсөтүлбөйт.
	Мукабанын көрүнүшү жагымдуу жана окуучунун жашына ылайык келет	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот; тексттин көрсөткүчкө канчалык деңгээлде ылайык келээри эске алынат. Биринчи класста көбүнчө негизги ачык түстүү боёктор же аралашма боёктор колдонулат.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот. Экинчи класста көбүнчө негизги ачык түстүү боёктор же аралашма боёктор колдонулат. Китептин, бөлүктөрүнүн аттары ачык-айкын, өзгөчөлөнтүп берилет.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот. Мукаба татаал түрдө жасалгаланат.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот. Мукаба татаалдаша баштайт.

4. МУГАЛИМДЕР ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫН КЛАССИФИКАЦИЯЛОО КУРАЛЫН КАНТИП КОЛДОНО АЛЫШАТ?

Классификациялоо куралы окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүнүн деңгээлине ылайык кошумча окуу материалдарын талдоо үчүн колдонулат. Кошумча окуу материалдарына сүрөт-китепчелер, ири форматтагы китептер, өз алдынча чыгармалар, ар кандай жанрдагы чыгармалардын (жомоктор, илимий фантастика, аңгемелер, ырлар, тарыхый чыгармалар, энциклопедиялар ж. б. у. с.) жыйнактары кирет.

Башталгыч класстардын мугалимдери мектептин китепканачылары менен бирге классификациялоо куралын китепканадагы китептерди баалоо үчүн колдоно алышат. Алар бул куралды класстагы окуу ресурстарын же өздөрүнүн аңгемелерин баалоого да колдоно алышат. Мугалимдин класстагы окуу ресурстары сөзсүз билим берүү министрлиги камсыздаган китептер же «Келгиле, окуйбуз!» долбоорунун маалымат базасына кирген ресурстар болуусу шарт эмес. Мугалимдин ресурстары ата-энелер, жазуучулар, журналисттер, окумуштуулар, эл аралык фонддор жана элчиликтер тартуулаган материалдардан; мезгилдүү басылмалардан алынган аңгемелер; сатылып алынган кошумча китептерден; электрондук материалдардан; өзү жазган аңгемелерден туруусу мүмкүн. Мугалимдер ресурстарды сабактарында колдонуу үчүн классификациялоо куралынын жардамы менен «Келгиле, окуйбуз!» долбоорунун классификациялоо критерийлерине ылайык баалап, китептерди түстүү коддор менен белгилей алат. Окуу материалдарын классификациялоо боюнча куралды колдонуунун ырааттуу тартиби менен модулдун 2-тиркемеси менен тааныша аласыздар.

Классификациялоо куралын мугалимдер окуганды кеч үйрөнгөн, дислексиясы¹ бар же сөз байлыгы тар окуучулар үчүн материалдарды тандоо үчүн дагы колдоно алышат. Куралдын жардамы менен мугалимдер окуучунун физиологиялык жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алып, көлөмү жана мазмуну жактан ага ылайыктуу тексттерди тандашат. Мисалы, балдарга окуганын түшүнүүгө жардам берүү үчүн мугалимдерге сүрөттүү китептерди үлгүлүү же чогуу окуу тартибинде колдонуу сунушталат.

Мугалимдер классификациялоо критерийлерин окууну илгерилетүү боюнча жаңычыл методикалардын алкагында дагы колдоно алышат. Мисалы, мугалим окуучуларга кызык болгон темаларга дилбаян жазуу тапшырмасын берип, классификациялоо куралында көрсөтүлгөн критерийлерди эске алуу менен дилбаяндарына тиешелүү сүрөттөрдү тартууда жардам бере алат.

¹ Окуу жөндөмүнүн дээрлик бузулушунун, окуу көндүмдөрүн кыйынчылык менен өздөштүрүүнүн натыйжасында окуу учурунда көптөгөн кайра-кайра кайталанган, түрүктүү каталарды кетирүү. Мисалы, тамгаларды, муундарды, сөздөрдү аттап, окубай кетүү, сөздөрдүн ордун алмаштыруу же башка сөз менен алмаштыруу (Лалаева Р. И. Нарушение чтения и пути их коррекции у младших школьников. – СПб, 1998.)

5. МУГАЛИМДЕР КЛАССИФИКАЦИЯЛАНГАН ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫН КАНТИП КОЛДОНО АЛЫШАТ?

Долбоордун алкагында иштелип чыккан чечмелеп окуу үчүн колдонулган, классификацияланган жана ири форматтагы китептерди (big book) мугалимдер окуу сапатын жогорулатуу максатында кошумча ресурстар катары гана колдонору күтүлөт. Бул китептер негизги окутуу программасына колдоо катары иштелип чыгып, окуучулардын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүп, окутуу сапатын жогорулатууга багытталган.

Мугалимдер үчүн ыңгайлуу болуусу үчүн китептердин мукабалары түстүү коддордун жардамы менен белгиленип, татаалдык деңгээли көрсөтүлөт. Мындай белгилөө материалдардын предметтик стандарттарга, базалык окуу көндүмдөрүнө жана негизги окутуу усулдарына ылайыктыгын көрсөтөт. Ошондой эле мугалимдер, китепканачылар жана ата-энелер мындай белгилөөнүн жардамы менен окуучулардын жана балдардын окурмандык компетенттүүлүгүнө жараша китептерди тандай алышат.

Аталган ресурстар, өз алдынча же чакан топтордо окуу үчүн колдонулганда, окуучуларда татаалырак тексттерге өтөрдүн алдында фундаменталдык билим калыптандырууга жана негизги сөз байлыгын өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт. Окуучулардын курагын жана классын эске алуу менен китеп тандап алууда мугалимдердин өзгөчө көңүл буруусун талап кылган үч фактор:

- 1) Мугалимдер окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүн жана тексттин татаалдыгын дайыма эстерине алуулары кажет. Окурмандык компетенттүүлүк окуучунун окуганын башка бирөөнүн жардамысыз түшүнүү жөндөмү менен аныкталат. Китепте окуучуларга маалыматты өздөштүрүүгө жардам берген бөлүмдөрдүн аталышы, главалар, сүрөттөр, калың шрифт менен басылган сөздөр болсо окуу оңой болот. Биринчи класс үчүн китептерде окуучуларга таанымал тамгалар менен тыбыштардын байланышы, чечмелеп окууга оңой сөздөр жана балдардын оозеки кебинде көп кездешкен сөздөр болуусу шарт.
- 2) Мугалимдер окуучуларынын билими жөнүндө ой жүгүртүүлөрү зарыл: «Ар бир окуучунун окурмандык компетенттүүлүгү кандай?», «Ал эмнеге кызыгат?», «Анын өнүгүү деңгээли кандай?», «Бул текст ага ылайыкпы?». Ошол эле убакытта окуучулар менен мугалим үчүн эң маанилүү учурга тиешелүү жана эң маанилүү – мазмунга көңүл буруу абзел. Эгерде мугалим окуучу кызыкпаган жана анын окурмандык компетенттүүлүгүнүн деңгээлинен жогору татаалдыктагы китеп тандап берсе, окуучунун окууга болгон кызыгы тез тарап, көңүлү калат.
- 3) Окуунун максатын белгилөө абдан маанилүү. Ырахат алуу үчүн окуу – бул окуучунун өз деңгээлине жана кызыкчылыгына төп келген тексттерди окуусу. Окула турган материалдар улуттар аралык достук, ата-мекенди коргоо, адам баласынын адептүүлүк сапаттары, достордун арасындагы мамиле, табиятка аяр мамиле жөнүндө болуусу тийиш.

Классификацияланган китептерди колдонуунун өз жолдору бар. Сүрөттүү китептерде көрмө образдар маанилүү болгондуктан, аларды окууда сүрөттөрдү көңүл бөлүп кароо керек. Маалыматтык тексттер менен иштөө карта, график жана таблицаларды «окуй» билүү жөндөмүн талап кылат. Классификацияланган китептерди жуп-жубу менен окутууда же чакан топтордо башкаруу окуу ыкмасын колдонуп иштесе болот. Аларды класс-

тан тышкары окуу сабактарында колдонуп, балдардын окурмандык кызыкчылыктары менен сөз байлыгын арттырып, көркөм образдарды кабыл алуусун өнүктүрсө болот.

Чечмелеп окула турган, классификацияланган жана ири форматтагы китептерди өз ара алмаштырып, кыргыз же орус мектептерде орус же кыргыз тилин үйрөтүүдө колдонсо болот. Окуучулардын курагын жана окуган классын эске алуу менен, бул китептерди мугалим орус же кыргыз тилинде жөнөкөй тексттерди шар окуй албаган окуучуларга жардам берүү үчүн колдоно алат. Классификацияланган кошумча материалдар жогорку класстарда окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү талап кылынган окуучулар менен иштөөдө дагы колдонулуусу мүмкүн.

1-көнүгүү. 1-класста чечмелеп окуу китебин колдонуу

Чечмелеп окуучу китептер балдарды үндүү жана үнсүз тыбыштар менен тааныштырып, аларды туура айтууга, тыбыштарды муунга, муундарды сөздөргө бириктирүүгө үйрөтөт. Чечмелеп окуучу китептердеги сөздөр тыбыштарды билдирген тамгалардын коду катары саналат. Ошону үчүн мындай китептер окуучуларды тамганы эмес, тыбыштарды айырмалап бөлүп таанууга жана айтууга үйрөтөт. Чечмелеп окуучу китептерге балдардын кебин жакшыртууга көмөктөшүүчү кайталанган сөздөр атайын киргизилген. Класста өтүп жаткан тамга менен тыбыштардын ырааттуу байланышына негизделип жазылган чечмелеп окуучу китептер балдарга өз билимин колдонуп, тыбыштарды тамгалар жана сөздөр менен байланыштырып окууга жардам берет. Мисал катары төмөндөгү китепти караңыз¹.

¹ Каныбек Жунушев. Бака, бака, балчак. Бишкек, 2007, – 10 бет.

Мындай китептерди класста төмөнкүдөй жолдор менен колдонсо болот:

- Мугалим жана окуучулар текстти чогуу окушат.
- Мугалим текстти үнүн чыгарып окуйт, окуучулар кайталашат.
- Аңгемени үнүн чыгарып окуп жатып, мугалим атайын бир сөздү калтырып кетет. Окуучулар текстке көз салып, окулбай калган сөздү байкап окуулары керек.
- Окуучулар аңгемени кезек-кезеги менен бир сүйлөмдөн үнүн чыгарып окушат.
- Окуучулар текстти үнүн акырын чыгарып окушат. Мугалим алардын окуганына көз салып байкап турат.

Фонетикалык элементтерди үйрөнгөндөн кийин окуучулар чечмелеп окуучу китептерди өздөрүнүн окуу жөндөмдөрүн жогорулатуу үчүн үйлөрүнө алып окуй алышат.

2-көнүгүү. 1-класста биргелешип окуу үчүн «чоң китептерди» колдонуу

Чоң форматтагы китептер балдарга такыр башкача, алардын өнүгүшүнө маанилүү тажрыйба берет. Мындай китептер балдардын китеп окуу, анын сюжетин эстеп калып, кайра айтып берүү жөндөмдөрүн өнүктүрөт. Окуучулар китептин атын окуп, сүрөттөрүн карашат, окуурдан мурда китеп эмне жөнүндө экенин аныкташат жана окуганы тууралуу айтууга, талкуулоого жана өз ойлорун айтууга үйрөнүшөт.

Чоң форматтагы китеп маанилүү педагогикалык кызмат аткарат. Ал мугалимге үлгүлүү жана биргелешкен окууну жүргүзүүгө шар түзүшөт, себеби андагы тексттердин төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрү бар:

- кийинки бетте эмне болоорун оңой эле баамдап билсе болот;
- сүйлөмдөр жөнөкөй болот жана татаал сөз айкалыштарын камтыбайт;
- аларда кайталанган сөздөр, фразалар кездешет.

Мугалим чоң форматтагы китептерди колдонуп, төмөнкүдөй жыйынтыктарга жетише алат:

- Балдар кызыктуу, кооз сүрөттөрү бар чоң китептерди зор кызыгуу менен кабыл алышат. Дароо эле китептер менен тезирээк аралашып кетүүгө түрткү пайда болот;
- Алар китептин базалык элементтери же барактары менен таанышат, мисалы: китептин аталышы, жасалгаланышы, ариби (шрифти), сүйлөмдөр, тыныш белгилер жана башкалар.
- Сүрөттөрдү карашып, алар тексттин мазмундуу элементтерин түшүнүшөт. Окуучулар али сөздөрдү чечмелөө жана окууну үйрөнүшө элек болсо да, китептин сюжетин кызыгуу менен талкуулоо аркылуу өздөрүнүн сөз байлыгын өстүрүшөт.

- Алар тамгаларды таанып, сөздөрдү муундап окуганды, сүйлөмдү окуганды үйрөнүшөт жана ЖАНА, АНАН, АЛ, ЭМНЕ, КИМ сыяктуу көп колдонулган сөздөрдү эстерине түйүшөт.

Ири форматтагы китептерди колдонуп, мугалим үлгүлүү жана биргелешкен окууларды мугалим төмөнкүдөй тартипте жүргүзсө болот.

Көнүгүүнүн аталышы	Биргелешип окуу үчүн «чоң китептерди» колдонуу
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар: • мазмунга, мурунку билимине таянып божомолдоону үйрөнүшөт; • окуганын сүрөттөрдүн, божомолдордун жана талкуунун жардамы менен түшүнүшөт.
Модуль	Китептерди классификациялоо куралын колдонуу
Класстар	1
Окуу баскычы	Окуганга чейин–Окуу убагында–Окугандан кийин
Керектүү каражаттар	Чоң китеп
Окутууну уюштуруу формасы	Жалпы класс менен, жеке
Аткаруу тартиби	Биргелешип окуу – бул интерактивдүү окуу тажрыйбасы, мугалимдин башкаруусу жана колдоосу менен окуучулардын тексттерди окуусу. Мугалим шар жана көркөм окуу сыяктуу тажрыйбалуу окурмандын көндүмдөрүн чагылдырып окуйт. 1-кадам. Китеп менен таанышуу – аталышын, мукабасын, авторун/сүрөтчүсүн талкуулоо. 2-кадам. Мугалим текстти окуучуларга тиешелүү интонация менен көркөм окуйт. Тыным жасап, окуучулардан божомолдоону өтүнөт. Окуучулардын түшүнүүсүн текшерүү үчүн суроолорду берет. 3-кадам. Мугалим окуп бүтүп, окуучуларга ойлонуп, текстке карата өз ой-пикирлерин айтууга убакыт берет. Текстке байланыштуу суроолор берилип, окуучулардын тажрыйбасы менен байланыш түзүлөт. Мугалим окуучулардан текстти өз сөзү менен айтып берүүнү өтүнөт. 4-кадам. Мугалим текстти кайра окуйт жана/же окуучуларга өз алдынча окууга убакыт берет. 5-кадам. Окуучулар текстке байланыштуу сүрөттөрдү тартып, тексттеги сөздөрдү колдонуп сүрөттөрүн аташат.

2-көнүгүү. Классификацияланган китепти класста биргелешип окууда пайдалануу

Классификацияланган окуу материалдары – бул окуучулардын окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлине ылайык китептерди жеңил тандап алууга мүмкүндүк берүүчү татаалдык деңгээли боюнча категорияларга бөлүнгөн китептер. Жогоруда сүрөттөлгөн татаалдык деңгээлдерин караңыз.

Көнүгүүнүн аталышы		Сөз детективдери
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар сөздү туура окуй алуу үчүн (маанисин чечмелөө) контекстти пайдаланышат.	
Модуль	Китептерди классификациялоо куралын колдонуу	
Класс	1	
Окуу баскычы	Окуу убагында жана окугандан кийин	
Керектүү каражаттар	Окуучулардын окуу деңгээлине ылайык келген текст	
Окутууну уюштуруу формасы	Жекече, топтук, фронталдык	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим окуучуларга текстти окууну жана тааныш эмес сөздөрдү бөлүп көрсөтүүнү сунуштайт. 2-кадам. Окуудан кийин мугалим окуучуларга тааныш эмес сөздөргө кайра кайрылып, тексттеги жардамчы маалыматты пайдалануу менен алардын маанисин табууну сунуштайт. Мугалимдин жардамы менен окуучулар сөздүн маанисин аныктоого жардам берген стратегияны тандап алышат. Бул сөздүн үңгүсү боюнча мааниси издөө, сөздүктү пайдалануу, шилтемелер, терминдер, текст боюнча багыттама жардамды берүүнү издөө ж. б. болушу мүмкүн. 3-кадам. Сөздүн маанисин аныктагандан кийин окуучулар сөздү туура окушат жана кайрадан текстти толугу менен көркөм, туура жана түшүнүп окушат. 4-кадам. Маанисин аныктаган тааныш эмес сөздөрдү сөздөрдүн дубалына жайгаштырса болот.	
Үлгү		
	Токойлор Токойлор – биздин планетанын тирүү керемети. Алар жерди гана кооздобостон, абаны дагы <u>кислород</u> менен <u>толтуруп</u>, таза-лашат. Токойлор суу <u>тең салмактуулугун</u> кармап турушат, жерди кургакчылыктан коргошот. Аларды «<u>планетанын өпкөсү</u>» деп аташат. Токойлор шуулдаган жерлерде <u>мелмилдеген</u> суулар агат, <u>көлдөрдүн мончоктору</u> жылтылдайт. Бизге токойлор алып келген пайда <u>баа жеткис...</u> Жарык, күн тийген кайыңдуу токойдо же сырдуу, жомоктогудай <u>карагайлуу токойдо</u> сейилдөөгө эмне жетсин... Токой бардык жыл мезгилдеринде эң сонун. Токой – бул биздин үйүбүз, курт-кумурскалар, чымчыктар, айбанаттар үчүн <u>баш калкалоочу жай</u>¹.	

¹ Текст <http://www.chudesnayastrana.ru> сайтынан алынды.

4-көнүгүү. Сабакта маалыматтык тексттерди колдонуу

Маалыматтык текст башталгыч мектептин окутуу процессинде мекен таануу, турмуш-тиричилик коопсуздугунун негиздери, математика, адеп, музыка, көркөм өнөр окуу китептеринде кездешет. Бул тексттердин бардык түрү илимий, маалыматтык же энциклопедиялык маалыматтарды камтып, көркөм адабиятка кирбейт. Маалыматтык тексттер:

- фактылар тууралуу маалыматты (мисалы, жаныбарлар, өсүмдүктөр, адамдын жашоосу тууралуу фактылар) камтыйт;
- түшүнүү боюнча кандайдыр бир концепцияны билдирет (мисалы, табигый кубулуштар деген эмне, элдердин маданияты, жыл мезгилдери ж. б.). Төмөндө кыргыз, орус жана англис тилиндеги маалыматтык тексттер берилген;
- мындай тексттер төмөнкүлөрдү камтыйт: карталар, графиктер, диаграммалар, сүрөттөр, фотографиялар, картинкалар.

Жаныбарлар дүйнөсү

Өсүмдүктөр дүйнөсү

Биздин күн системабыз

Маалыматтык тексттерди окууда берилген текстти окуунун милдеттерин аныктап алуу маанилүү. Мисалы, математикалык маселелерди туура иштөөнүн зарыл шарты маселенин шартын түшүнүү болуп эсептелет. Өз элиндин үрп-адатын, маданиятын жана тарыхын түшүнүү үчүн тарыхый эстеликтер же элдик баатырлар тууралуу тексттерди окуу керек. Окуунун максатын түзүп алуу окуучуларга төмөнкүлөрдү аныктоого мүмкүнчүлүк берет:

- эмнеге көңүл бөлүү керек (фактылар, бөлүктөр ж. б.)?
- эмнелерди жазып коюш керек?
- эмнелерди эстеп калуу жана жаттоо керек?

Көркөм чыгармаларды окууда да окуучулардын буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдеширүү маанилүү: алар учурда эмнени билишет, кайсы маалымат жаңы жана алар буга чейинки билимдери менен кандайча байланышат. Бул текстти терең түшүнүүгө жана буга чейинки билимдери менен жаңы билимдеринин ортосундагы байланышты түзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Текст менен таанышканга чейин окуучулар текстти коштогон картинкалар, графиктер, карталар, белгиленген сөздөр же башка визуалдык образдар менен тааныша алышат. Визуалдаштыруу стратегиясы текстти толугураак кабыл алууну шарттайт. Маалыматтык текстти түшүнүүнүн үстүндө иштөө үчүн төмөнкү стратегиялар колдонулат (төмөнкү таблицаны караңыз).

Стратегия	Баяндоо
Суроо түзүү жана аларга жооп табуу	Мугалим текстти түшүнүүгө карата суроолорду өзү түзөт, бирок окуучулардын өздөрүн суроо түзүүгө жана аларга тексттен жоопторду табууга үйрөтүү зарыл. Мугалим тексттин үзүндүсүн окуйт да, тыным жасап, балдардын түшүнүүсүнө карата суроо берет. Мисалы: – Силер кандай ойлойсуңар, автор бул абзацта бизге эмне жөнүндө айтат? – Бул абзацтын башкы идеясы кандай? – Мен ... түшүндүм, бул туурабы? Окуучулардын көңүлүн маанилүү фактыларга жана бөлүктөргө бургула. Бул стратегияны колдонууда ар бир окуучунун колунда текст болууга тийиш (окуу китеби же текст).
Үн чыгарып ойлонуу	Мугалим үн чыгарып окуйт, суроо коюу менен окуучуларга эмне түшүнүктүү же түшүнүксүз болгондугун тактоо үчүн токтойт. Үн чыгарып ойлонууну колдонууда контекст менен иштөөнү (маанисин баамдап түшүнүү), окуучулардын буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүгө болот. Бул стратегияны колдонууда ар бир окуучуда текст болууга тийиш.
Графикалык уюштургучтарды колдонуу	Текст менен иштөөдө мугалим окуучуларга тексттин идеясын системалаштыруу үчүн графикалык уюштургучтарды колдонууну сунуштайт. Мисалы, БББ-таблицасы¹, кластер, Венндин диаграммасы ж. б.

¹ «Билем, Билгим келет, Билдим» системасы.

Стратегия	Баяндоо																																									
Текстти талдоо	Текст менен иштөөдө мугалим окуучулардан алынган материалдын негизинде төмөнкү таблицаны толтуруусун өтүнөт.																																									
	1-вариант																																									
	<table><tr><th>Тексттер</th><th>Ким? Эмне?</th><th>Кайда?</th><th>Качан?</th><th>Эмне үчүн?</th><th>Кандай? Кантип?</th></tr><tr><td>1-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>2-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>3-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>4-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>5-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>Жалпы корутунду</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Тексттер	Ким? Эмне?	Кайда?	Качан?	Эмне үчүн?	Кандай? Кантип?	1-текст						2-текст						3-текст						4-текст						5-текст						Жалпы корутунду				
Тексттер	Ким? Эмне?	Кайда?	Качан?	Эмне үчүн?	Кандай? Кантип?																																					
1-текст																																										
2-текст																																										
3-текст																																										
4-текст																																										
5-текст																																										
Жалпы корутунду																																										
Жоромолдоо	2-вариант																																									
	Окуучулар текстти окугандан кийин бул таблицага белгилегендерин жазып, иллюстрацияларды, диаграммаларды же башка графикалык уюштуруучуларды тартышат. Булар окуганын аңдап түшүнүүгө, текстке карата мамилесин же ой-пикирин билдирүүгө жардам берет. Таблицаны толтургандан кийин окуучулар сүрөттөрүн же жазгандарын чакан топтордо же жуптарда талкуулай алышат.																																									
	<table><tr><th>Тема</th><th>Кыска жазуулар</th><th>Сүрөттөр</th></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Тема	Кыска жазуулар	Сүрөттөр																																						
Тема	Кыска жазуулар	Сүрөттөр																																								
Сөз байлыгын өстүрүү	Текст менен иштөөдө жаңы маалыматты тереңирээк өздөштүрүүсү үчүн мугалим окуучулардан төмөнкү таблицаны толтуруу менен өздүк билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүсүн өтүнөт:																																									
	<table><tr><th>Мен эмнени билем?</th><th>Текстен мен эмнени билдим?</th><th>Дагы эмне тууралуу билгим келет?</th></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Мен эмнени билем?	Текстен мен эмнени билдим?	Дагы эмне тууралуу билгим келет?																																						
	Мен эмнени билем?	Текстен мен эмнени билдим?	Дагы эмне тууралуу билгим келет?																																							
– Мугалим жаңы жана ачык сөздөрдүн маанилерин түшүндүрөт, аларды колдонууга карата мисалдарды келтирет. – Мугалим окуучуларга тексттен өздөрү тарабынан белгиленген жаңы сөздөрдүн маанилерин түшүнгөнүн түрдүү стратегияларды колдонуу менен көрсөтүүнү сунуштайт. – Мугалим жаңы сөздөрдүн маанилерин түшүнүүгө карата окуучулардан сүрөт тартуусун, графикалык уюштургучтарды түзүүсүн өтүнөт. – Мугалим окуучулар менен бирге тексттен тапкан жаңы сөздөрдүн маанилерин талкуулашат. – Оюн процессинде окуучулар текстте кездешкен жаңы сөздөрдүн маанилерин үйрөнүшөт («Сөз байлыгы» модулун караңыз).																																										

Стратегия	Баяндоо
3–2–1-стратегиясы	Текстти окуп чыккандан кийин окуучулар төмөнкүлөрдү аныкташат: • текстти окуу учурунда билгендери боюнча 3 факт; • текстти окуганга чейин билгендери боюнча 2 факт; • бул тууралуу дагы билгиси келгендиги боюнча 1 факт.
Логикалык чынжырча	Бул стратегия илимий-популярдуу тексттерде берилген көрүнүштөрдүн жана окуялардын мыйзам ченемдүүлүгүн аныктоого багытталган. Бул стратегияны колдонуу эс тутумга жана логикалык ой жүгүртүү көндүмүнө таасир этүү менен көлөмдүү маалыматты эстеп калууга жана түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул стратегияны бардык предметтерди окутууда колдонсо болот. Анын мааниси фактылардын, даталардын, сүйлөмдөрдүн, сөздөрдүн, цитаталардын хронологиялык же логикалык ырааттуулугун түзүү болуп саналат. Бул логикалык чынжырча сабакта мугалим менен биргеликте, топтордо же жуптарда иштөөдө түзүлөт. Ошондой эле ал жекече жумуш же үй тапшырмасы катары сунушталышы мүмкүн.
Чаташкан логикалык чынжырчалар	Бул стратегия окуялардын уланмалуулугун аргументтүү түзүү менен элестетүүнү өнүктүрүүгө багытталган. Мугалим логикалык ырааттуулугу бузулган бир катар түшүнүктөрдү, терминдерди, окуяларды берет. Окуучулардын милдети – катарларды табуу жана өз тандоолорун аргументтер менен далилдеп, оңдоп чыгуу. Окуучуларга бир-эки сүйлөмдөн бир нече үзүндүлөргө бөлүнгөн текст берилет. Үзүндүлөрдүн саны окуучулардын классына жараша түзүлөт: 2-класс – 4–6 үзүндү, 3-класс – 6–7 үзүндү, 4-класс – 6–8 үзүндү. Үзүндүнүн текстинде айрым жардамчы сөздөр болот, мисалы, <i>күнү</i>, <i>«эртең менен, түштө, кечинде»</i> же <i>«бала кезде, мектепте, жумуш мезгилинде»</i> ж. б. жардамчы сөздөр. Чакан топтордо окуучулар өздөрүнүн текстин түзүшөт жана аны жалпы класс алдында презентациялашат. Андан соң мугалим тексттин түп нускасын берет жана негизги текстти окуп, аны өздөрүнүн божомолдору менен салыштыруу тапшырмасын сунуштайт. Мугалим класста салыштыруу иштеринин натыйжаларын талкуулоону жүргүзөт. Бул ыкманын оозеки вариантын оюн формасында өткөрсө да болот. Мисалы, окуучуларга чынжырчанын 1-звеносу сунушталат. Ал «...үчүн» сөзү менен башталат: – өрүк жеш үчүн аны шагынан үзүп алуу керек. Окуучулардын милдети «өткөн мезгилге саякат» жасоо менен ушул сыяктуу улантып кетиши керек: – өрүктү шагынан үзүп алуу үчүн анын көчөтүн өстүрүү керек. – көчөттү өстүрүү үчүн аны жакшы топуракка отургузуу керек. – өрүктүн көчөтүн отургузуу үчүн анын данегин өндүрүү керек ж. б.

Стратегия	Баяндоо
Сүрөттөгү, схемадагы маалыматтарды тажрыйба жолдору аркылуу окуу жана ачуу	Окуганын түшүнүүнүн үстүндө иштөө жөнөкөй тажрыйба (өлчөө, ченөө) каражаттары, башкача айтканда, тажрыйба жолу аркылуу ишке ашышы мүмкүн. Мисалы, окуучуларга суу менен абанын айрым касиеттерин аныктоо тапшырмасы берилет. «...Сүрөттө 20-сентябрдагы эртең мененки жана күндүзгү атмосфералык абанын температурасын өлчөгөн термометрдин көрсөткүчү берилген. 20-сентябрда бир күндүн ичинде абанын температурасы кандайча өзгөрдү?» Бул тексттин үстүндө иштөөнүн мисалы катары окуучуларга градусник менен тажрыйба өткөрүү сунушталат. Градусникти картондон жасаса да болот. Анын борборунан жарымы – ак, экинчи жарымы – кызыл болгон тасма жылып турат. Тасманы жылдыруу менен окуучулар градусниктеги сымаптын өзгөрүүсүн/кыймылын байкашат. Бул окуучулардын коюлган максатка жетүүсүнө жана суроого туура жооп берүүсүнө мүмкүнчүлүк берет. АБА ЫРАЙЫНЫН ШАРТТАРЫ эртең менен күндүз

6. КИТЕПКАНАЧЫЛАР КЛАССИФИКАЦИЯЛОО КУРАЛЫН ЖАНА КЛАССИФИКАЦИЯЛАНГАН ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫН КАНТИП КОЛДОНО АЛЫШАТ?

Кыргызстандагы китепканалардын учурдагы абалы кандай? Китепканаларда кандай көйгөйлөр жана кыйынчылыктар бар? Кыргызстандагы мектеп китепканаларынын негизги көйгөйү – бул ресурстардын (окуу китептеринин, көркөм адабияттын, маалыматтык китептердин, плакаттардын, аудио жана видеоресурстардын, журналдардын, газеталардын) жетишсиздиги. Көркөм адабияттын көбү балдардын жаш курагына дал келбейт, балдардын эне тилинде жазылган эмес же алардын кызыкчылыгына дал келбейт. Балдар үчүн китептердин көбү совет доорунда жазылып, окуучулардын заманбап турмушун чагылдырбайт. Бирок азыр балдар өздөрүнүн ар кандай заманбап кызыкчылыктарына жараша китептерди тандап окушат. Алар китептерден өз муктаждыктарына, замандын талабына жооп берген нерселерди издешет.

Кыргызстанда мектеп китепканаларын окуу китептери, көркөм жана илимий адабият менен камсыз кылуу негизинен Билим берүү жана илим министрлигинин карамагында. Андан тышкары китепканаларга китептерди ата-энелер, жазуучулар, эл аралык фонддор, элчиликтер, басмаканалар ж. б. белек катары тартуулашат. Китепканачылар классификациялоо куралын критерийлерге ылайык китептерди баалоо, шарттуу коддор менен белгилөө үчүн колдоно алышат. Классификациялоо инструментин колдонуу жогоруда берилген.

Окуу маданиятын өркүндөтүүдө китепканачылардын орду абдан маанилүү. Бул ишти китепканачылар мугалимдер менен бирге, ар бири өзүнө тиешелүү усулду колдонуп, окуучулардын жаш курагын жана окурмандык компетенттүүлүгүн эске алуу менен алып баруусу зарыл. Жашы канчада болбосун, ар бир окурман китепканачынын жана мугалимдин багыттамаcына жана колдоосуна муктаж. Ар бир окурмандын талабын жана кызыккандарын үйрөнүп, билүү тийиш. Окурмандардын курагына жараша өзгөчөлүктөрү болгондуктан, окуучуларга окууну үйрөтүүдө аларды эске алуу шарт. Бала окуп баштагандан тартып китепкана баланын китеп тандоо жөндөмүн калыптандырат. Өз алдынча китеп тандоо боюнча алгачкы көндүмдөрдү калыптандырууда жеке маектешүүнүн орду чоң. Китепканачы же мугалим окуучу менен маектешип, эмнеге кызыкканын, бош убагында эмне менен алектенгенин, эмне жөнүндө окуганды каалаганын сурап, өз алдынча китеп тандап көрүүнү сунуштайт.

Окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүн өркүндөтүүдө балдарды китеп окууга кызыктырууга багытталган китепканачылар уюштурган иш-чаралар чоң роль ойнойт. Мугалимдер менен биргеликте китепканачылар окуучулардын окууда жетишкендиктерине түрткү берген жагымдуу чөйрө куруу үчүн түрдүү класстан тышкары интерактивдүү иш-чараларды долбоор тапшырган окуу материалдарын колдонуп уюштура алышат. Окурмандардын клубун түзүү, окутуу программасы же классикалык чыгармалар боюнча тематикалык иш чараларды уюштуруу, балдар адабиятынын жумалыгын өткөрүү, окууга кызыгууну арттыруу үчүн белгилүү адамдарды чакыруу мүмкүн. Ушул сыяктуу чаралардын айрымы төмөндө берилген.

1. Үн чыгарып окуу жана көркөм айтуу

Көркөм окуу баланын туюу сезимине таасирин тийгизип, чыгарманы терең кабыл алууга, анын мазмунун жакшы түшүнүүгө, чыгармага карата кызыгуу жаратууга жол ачат. Үн

чыгарып окуу мектеп үчүн негизги милдет болуп эсептелген балдардын адабий кебин өркүндөтүүнү, сөз байлыгын кеңейтүүнү мүмкүн кылат.

Үн чыгарып окуу үчүн китепканачылар балдардын баары жактырган кошумча окуу материалдарын сунуштай алышат.

2. Окуу материалдарына тематикалык сереп

Окуу материалдарына серептин максаты – бул окутуу программасына көмөк катары айрым класс үчүн китептерди сунуштоо. Мисалы, «4-класста адабий окуу боюнча кандай китептерди окуса болот?» тематикалык сереп алкагында китепканачылар кошумча окуу материалдарды сунуштай алышат. Ар бир сереп китептердин тизмесин түзүү же сунушталган китептердин мазмунун кыскача баяндоо гана болбостон, окуу маданиятын үйрөтүү болуусу тийиш. Муну ишке ашыруу үчүн минивикториналар, кроссворддор колдонулат. Айрым учурларда табышмак же суроо менен окууга кызыгуу жаратса болот: «Дүйнөдөгү эң кичинекей куш кайсы экенин билесиңерби?» Китептерди көрсөтүү абдан маанилүү. Балдарга китептерди көрүү, колуна кармап изилдөө, сүрөттөрүн көрүү мүмкүнчүлүгү берилүүсү кажет.

3. Китептерди талкуулоо

Китепти талкуулоо – бул жамааттык маектешүү, анын алкагында окурмандар окугандары тууралуу өз ой-пикирлери менен бөлүшүп, чыгарманын каармандарынын кылык-жоруктарын, кылган иштерин баалашат. Мындай маектешүүнүн тарбиялык мааниси зор. Китепти талкуулоо көңүл коюп, ой жүгүртүп окууга түрткү берет жана китепти кызыгып окууга шарт түзөт. Окуучулар өз ой-пикирин ырааттуу жана негиздүү түрдө билдирүүнү үйрөнүшөт. Жамааттык маектешүү учурунда карама-каршы ойлор пайда болуп, керектүү жана далилдүү себеп табууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Окуу каражаттары катары китепканачылар «Келгиле, окуйбуз!» долбоору тарабынан берилген кошумча окуу материалдарын сунуштай алышат.

4. Адабий кечелер жана иш-чаралар

Адабий кечелер жана иш-чаралар окурмандарды көркөмдүүлүккө тарбиялоого, искусствого кызыгуу жана адабий кооздук сезимин калыптандырууга түрткү берет. Мектептерде маанилүү даталарга (Жеңиш күнүнө), айрым жазуучулардын чыгармачылыгына же мааракесине (А. Осмоновдун, Ч. Айтматовдун), айрым жанрдагы чыгармаларга («Табышмактар кечеси», «Ким жомокчу болгусу келет», «Жомок дүйнөсүнө сапар») жана түрдүү темаларга («Ата мекендин табияты») арналган адабий кечелерди жана иш-чараларды өткөрүүсү мүмкүн.

7. АТА-ЭНЕЛЕР КЛАССИФИКАЦИЯЛАНГАН ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫН КАНТИП КОЛДОНО АЛЫШАТ?

Баланын окурман катары ийгиликтери мектепке чейин болот. Ата-энелердин балага мектепке чейин окуу боюнча колдоо көрсөтүүсү абдан маанилүү. Баланын ийгиликтүү окурмандык пайдубалын биринчи класска чейин түптөө зарыл, анткени түрдүү предметтерден жетишкендиги ушуга байланыштуу. Изилдөөлөр балага кенже курагында китеп окуу кепти терең түшүнүүсүнө жана үйрөнүп билүү көндүмдөрүнүн калыптанышуусуна өбөлгө түзөрүн далилдеген¹. Ата-энелер балдардын алгачкы жана эң маанилүү мугалимдери экендиги шексиз. Балдар ата-энесин карап чоңоюшат: аларды карап, кылгандарын кылышат. Эгерде ата-энеси өзү окубаса, баласына китеп окуунун маанилүү экендигин түшүндүрүү кыйын. Ошондуктан ата-энелерге балдарына кызыктуу китептерди окуу, балдары менен чогуу китеп жана окуу менен байланыштуу иш-чараларга катышуу, китепканаларга, китеп дүкөндөрүнө баруу сунушталат, анткени булардын натыйжасында балада китепке кызыгуу жаралат. Бирге китеп окуу, чогуу отуруп окулган китепти талкуулоо үй-бүлөөнү бекемдейт, балдарды өз алдынча китеп окууга шыктандырат.

Ата-энелер окурмандык компетенттүүлүктү калыптандырууга байланыштуу маанилүү милдеттерди мектепке гана жүктөбөөлөрү тийиш. Өз балдарынын күчтүү жана өнүктүрүүнү талап кылган жактарын жакшы билишет, ошондуктан бул маалыматты мугалим менен бөлүшүүлөрү мүмкүн. Балдарынын жөндөмдүүлүктөрүн жана талантарын баса белгилеп, окутуу процессинде мугалимге кандай ыкмаларды колдоно тургандыгын тандоодо жардам берүүлөрү мүмкүн.

Кыргызстанда үйлөрүндө китеп жок, ата-энелери дайыма китеп окуп бербеген окуучулардын саны арбын. Балдарынын келечекте белгилүү жана ийгиликтүү болуусун каалаган ата-энелер бар, бирок убакыт жана каражаттардын жетишсиздиген улам балдардын окуусунда дайыма эле жардам бере алышпайт. Көпчүлүк ата-энелер эртеден-кечке иштешет же аймактардан Бишкеке же чет өлкөлөрдө (Орусия, Казакстанга) кетип иштешип, балдарын чоң ата, чоң энелерине калтырышкан. Чоң ата, чоң энелер билим берүү программалары тууралуу маалымдар эмес болгондуктан, тиешелүү деңгээлде неберелеринин окуусуна колдоо көрсөтө алышпайт. Интернет менен телевидение дагы ата-энеге балдары менен китеп окууга өзүнчө тоскоолдук жаратат.

Ошого карабастан балдар менен ата-энелердин, чоңдордун ортосунда тыгыз баарлашуу, чоңдордун жандуу кебин угуу жана ата-энелери менен чогуу окуу мүмкүнчүлүгү болуусу кажет. Ата-энелер классификациялоо куралы жана классификацияланган китептер (чечмелеп окуу үчүн китептер, чоң китептер) менен таанышып, балдардын жетишкендигин аныктап, аларды колдоо үчүн колдонулгандыгы билдирилет.

Ата-энелер үчүн китеп окуу боюнча көнүгүүлөр

Ата-энелер менен коомчулуктарды тартуу боюнча 10-модулда берилген көнүгүүлөрдү мугалимдер ата-энелерге балдардын китепке кызыгуусун жаратуу үчүн сунуштай алышат. Бул көнүгүүлөр мектепке чейинки курактагы жана башталгыч класстардагы балдарда китеп окуу адатын калыптандырууга багытталган.

¹ Every Child Reading: An Action Plan. (June 1998). Learning First Alliance.

1-класстын окуучулары үчүн көнүгүүлөр

- 1 Балага сүрөттөрү бар китеп (журнал, газета) берилип, сүрөттөрүнө таянып текст эмне жөнүндө экени тууралуу божомолдоо сунушталат. Андан кийин текст окуучу менен бирге окулуп, анын божомолу канчалык туура чыкканы талкууланат.
- 2 Бир-эки ууч төө бурчактын (топчу, тыйын, ширеңке ж. б.) жардамы менен бир сөз жазылып, балага төмөнкү көнүгүүлөрдү аткаруу сунушталат:
 - жазылган сөздү окуу;
 - сөздүн биринчи тамгасын атап, алып салуу;
 - сөздүн акыркы муунун окуп, алып салуу;
 - акырында калган тамгаларды/сөздү окуу.Бул көнүгүү тыбыштар, тамгалар жана муундар менен иштөөгө абдан ыңгайлуу.

2-класстын окуучулары үчүн көнүгүүлөр

- 1 Балага өзүнө жаккан аңгемесин айтып берүү сунушталат. Угуучулардын катарында кичүү бир туугандары, чоң ата, чоң энеси болуусу мүмкүн. Бала аңгемесин айтып жатканда, кыйналгандарына көңүл буруп, жардам берүү зарыл. Сюжет жана каарман тууралуу суроолор баланын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн жана сүйлөө көндүмдөрүн өркүндөтөт.
- 2 Бала менен алыста жашаган туугандар же достор тууралуу маек жүргүзүлөт. Балага алардын бирөөнө кат жазуу сунушталат. Кат «Кымбаттуу чоң эне», – деп башталып, баланын акыркы убактагы жетишкендиктери жөнүндө болуусу мүмкүн. Ошондой эле бала кат алуучудан сурагысы келген суроолорду дагы камтуусу мүмкүн. Бала жазган катына сүрөт тарта алат. Ата-энеси сүйлөм түзүүдө балага жардам бере алат.

3-класстын окуучулары үчүн көнүгүүлөр

- 1 Ата-эне баласы менен телевизордон көрсөтүлгөн жомок же окуя тууралуу талкуулайт: «Жакшы көргөн каарманы ким?», «Ал каарман биздин шаарда жашаса эмне кылат эле?» Бала менен чогуу каарман жөнүндө аңгеме жазып, бала ага тиешелүү сүрөттөрдү тартат.
- 2 Бир тема тандалып, ага байланыштуу текст окулат. Мисалы, уул бала роботторго кызыгуусу мүмкүн. Бүт үй-бүлөө чогуу отуруп, китептен, журналдан же интернеттен бул тема боюнча үзүндү окуйт. Текст окулуп бүткөндөн кийин тема боюнча суроолор берилет: «Текстте роботтор жөнүндө эмнелер айтылды?», «Тексттеги негизги жерлер кайсылар?», «Роботтор жөнүндө дагы эмнелерди билгиң келет?»
- 3 Бала өзүнө жаккан китепти/текстти окуп бүткөндөн кийин бир нече суроолор берилет. Суроолор төмөнкү сөздөрдөн башталыш керек:
 - Ким?
 - Эмне?
 - Качан?
 - Кайсыл жерде?
 - Кантип?Бала суроолорго кантип жооп бергенине байкоо жүргүзүлөт.

8. МЕКТЕП ДИРЕКТОРУ ОКУУЧУЛАРГА ИЙГИЛИКТҮҮ ОКУРМАН БОЛУУГА КАНТИП ЖАРДАМ БЕРЕ АЛАТ?

Окуучулардын жетишкендиктери негизинен алардын жөндөмүүлүгүнө, мугалимдердин окутуу процессин окутуу-билим алуу мыйзам ченемдүүлүгүнө ылайык уюштуруу жөндөмүнө, үй-бүлөлөрүнүн социалдык, экономикалык жана маданий абалына байланыштуу болот. Ошону менен катар, окуучулардын жетишкендиктери мектептеги жана класстагы чөйрөгө, шарттарга байланыштуу, анткени жагымдуу чөйрө окуучуларды шыктандырат, ал эми жагымсыз чөйрө окуучулардын көңүлүн калтырат. Бул чөйрөнү жалпысынан мектептердин директорлору түзөт.

Мектептин директору кенже курактагы окурмандардын калыптануусунда маанилүү роль ойнойт. Директорлор бир катар окутуу-тарбиялоо маселелерин чечүү аркылуу окуучулардын ийгиликтүү болуусуна негиз түзө алат:

- Илимий жактан негизделген изилдөөлөргө таянган ар тараптуу окуу программасынын болуусу. Окутуу процессинин үзгүлтүксүз болуусу үчүн программанын компоненттери арасында өз ара байланыш болууга тийиш.
- Окутуу материалдары мектептин окуучуларынын муктаждыктарын эске алуусу керек. Мектеп директорлору так уюштурулган жана систематикалык окутуу процессин камсыз кылган окутуу материалдарын колдонууда көмөк көрсөтүүлөрү зарыл.
- Мугалимдер үчүн окууну үйрөтүүдөгү негизги концепциялар жана ар тараптуу окуу программасы боюнча сапаттуу алгачкы даярдоо жана үзгүлтүксүз кесиптик өнүктүрүү. Кесиптик өнүктүрүү класста окууну натыйжалуу үйрөтүү боюнча текшерилген принциптерге багытталуусу зарыл.
- Окууну үйрөтүү тиешелүү билимди жана үзгүлтүксүз аракетти талап кылат. Мектептер окуу сабагына жетиштүү саат бөлөт, бирок кээде окуу сабагынын сааттарынын эсебинен башка предметтерди өткөргөн учурлар дагы кездешет, мындай жагдай окуу үчүн терс таасирин тийгизет. Мындан тышкары, окуу көндүмдөрүн өздөштүрүүдө кыйналган окуучуларга кошумча убакыт бөлүнүшү керек.
- Окуу жылы боюнча окуучулардын жетишүүсүн баалоо үчүн системаны орнотуу, анын жардамы менен коюлган максаттарга бөлүнгөн убакытта жетишүүнү негиздүү жана туура аныктоо.
- Класстарда бааларды колдонуп, окуучу, класс же мектеп деңгээлинде талап кылынган жардам көрсөтүү мүмкүнчүлүгү. Мугалимдердин бардыгын баалоонун натыйжасын тиешелүү жана майнаптуу чечим кабыл алуу үчүн колдонуу боюнча окутуу.
- Окуу көндүмдөрүн өздөштүрүүдө кыйналган окуучуларга карата колдоо иш-чараларын жүзөгө ашыруу. Мындай иш-чаралар окутуу процессин так уюшуруу, бардык окуучулардын жетишкендиктерин үзгүлтүксүз көзөмөлдөө, колдоо керек болгон окуучуларга жардам берүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

1-ТИРКЕМЕ. КӨП КОЛДОНУЛГАН СӨЗДӨРДҮН ТИЗМЕСИ

Төмөндө 2-класстын деңгээлинде жыш колдонулган 200 сөздүн тизмеси берилди. Тизме 2-класс үчүн «Адабий окуу» китебиндеги (түзүүчүлөр – А. Токтомаматов, Б. Субанова) 50 аңгеменин (8206 сөз) негизинде түзүлдү. Жыш сөздөрдү табуу үчүн Text Analyzer аттуу онлайн-программа колдонулду.

Сөздөр	Колдону- луш саны	Сөздөр	Колдону- луш саны	Сөздөр	Колдону- луш саны	Сөздөр	Колдону- луш саны	Сөздөр	Колдону- луш саны
да	104	менин	19	уулу	11	ага	8	таяк	7
бир	95	абдан	18	ой	11	турат	8	чабалакей	7
деп	67	таң	18	чыкты	11	жеп	8	жиберди	7
ал	65	кандай	18	жатып	11	жыл	8	андан	7
менен	60	боз	17	жерде	11	айтып	8	окуя	6
деди	59	болду	17	мына	11	жалбырак	8	ооба	6
эле	54	эки	17	сенин	10	суу	8	тогуз	6
экен	47	калат	17	атам	10	тез	8	бат	6
мен	42	үчүн	17	түшүп	10	эң	8	биз	6
болуп	37	бала	16	бара	9	акылман	8	узун	6
ким	33	чыгып	16	буга	9	болбойт	8	жаңы	6
алып	32	көк	16	жаз	9	кичинекей	8	улам	6
атасы	31	кумурска	16	жер	9	досум	8	кар	6
анын	31	келип	16	кой	9	булбул	8	шамал	6
бул	30	ата	15	көп	9	жылуу	8	нур	6
сен	29	ар	15	балаты	9	өзү	8	көз	6
күлук	29	ит	15	сеники	10	мага	8	ууру	6
калды	28	жакшы	15	атам	10	алтын	8	жооп	6
жок	26	өз	15	түшүп	10	аппак	8	үкмүш	6
кийин	26	туруп	15	бара	9	жүргөн	8	бүт	6
чоң	25	калып	15	буга	9	кетет	8	тай	6
дейт	25	кетти	15	жаз	9	торгой	8	ак	6
аны	24	келди	15	жер	9	деле	8	кармап	6
түлкү	24	күчтүү	15	кой	9	кызыл	8	жаман	6
эч	23	ошол	14	көп	9	жылуу	8	берип	6
бар	22	эй	14	балаты	9	өзү	8	түрдүү	6
эмне	22	чымчык	14	баласы	9	кызык	8	калдык	6
күнү	22	дагы	14	ошентип	9	анткени	8	жатат	6
деген	21	нерсе	14	жүрүп	9	сайын	8	улам	6
эми	21	кооз	13	калган	9	үйдүн	8	кар	6
турган	21	го	13	гана	9	адам	8	шамал	6
карап	21	эмес	13	кирип	9	ошондуктан	8	нур	6
учуп	20	жерге	13	макул	9	ачып	8	көз	6
мени	20	керек	13	кайра	9	бери	7	ууру	6
анда	20	келет	13	кетип	9	көзү	7	жооп	6
бирок	20	барып	12	кезде	9	экөө	7	тай	6
жаткан	19	экөөбүз	12	салып	9	көрсө	7	ак	6
кыш	19	алат	12	калыптыр	9	жетим	7	кармап	6
күн	19	анан	12	алды	9	жалгыз	7	жаман	6
ай	19	балам	11	кантип	9	койду	7	берип	6
болсо	19	болгон	11	көпөлөк	9	кылып	7	турду	6

2-ТИРКЕМЕ. ОКУУ КИТЕПТЕРИН КЛАССИФИКАЦИЯЛОО БОЮНЧА КУРАЛДЫ КОЛДОНУУНУН ТАРТИБИ

№	КАДАМДАР	ЭСКЕРТҮҮ
1	Тексттерди (башталгыч класстын окуучулары үчүн китепканадан алынган, класстык же өздүк китептер) компьютерге ар бирин өз алдынча документ катары терип киргизебиз.	Тексттерди терүүдө кыргыз жана орус тилиндеги орфография жана тыныш белгилерин коюу эрежелерин сактоо зарыл.
2	Курал жайгашкан сайттын адресин киргизебиз.	Сайттын адресин, логин атын жана купуя сөздү проект камсыз кылат.
3	Ачылган терезенин «логин» жана «пароль» деген бөлүмдөрүнө логин ат менен купуя сөздү жазып, «Next» деген кнопканы инструментке кирүү үчүн басабыз.	Кийинки ачылган терезеде кыргыз жана орус тилинде инструмент ачылат.
4	Ачылган менюдан керектүү инструментти тандайбыз.	WORDCALC_KYR_V1 (кыргызча тексттер үчүн) же WORDCALC_RU_V1 (орусча тексттер үчүн).
5	Терилген текстти көчүрүп, менюнун төмөн жагындагы ачык бөлүмгө киргизебиз.	Же компьютердеги документти алуу үчүн «choose file» деген кнопканы басабыз.
6	«Анализ» деген кнопканы басабыз.	Текстти талдоонун жыйынтыктарын көрсөткөн терезе ачылат.
7	Алынган жыйынтыктарды 1–4-класстарда колдонулган тексттердеги сөздүн узундугу (тамга жана муун менен), сөздөрдүн жыштыгы, сүйлөмдүн узундугу (сөз менен) жана сандары боюнча контролдук нормалар менен салыштырып карайбыз.	Бул нормаларды аныктоодо Кыргыз Республикасынын жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандарттары эске алынган.
	Эгерде жыйынтыктар белгилүү бир деңгээлдеги (1–4-класстар) нормативдерге туура келсе, тексттин татаалдык деңгээли белгиленип, текст ошол деңгээлдеги окуу китептеринин тизмесине кошулат ¹ .	Татаалдык деңгээлине ылайык, окуу боюнча кошумча материалдар төмөнкүдөй тартипте классификацияланат: – Биринчи класс: 3 деңгээл (1.1, 1.2 жана 1.3) – Экинчи класс: 2 деңгээл (2.1, 2.2) – Үчүнчү класс: 2 деңгээл (3.1, 3.2) – Төртүнчү класс: 2 деңгээл (4.1, 4.2) Коюлган деңгээлдер окуу материалдарынын предметтик стандарттарга, окуунун негизги жөндөмдөрүнө жана окутуунун башкы ыкмаларына туура келерин билдирет.

¹ Эгерде текст автордук иш (мугалим өзү жазган текст) болсо, текст кайсыл бир класс үчүн белгиленген нормативдерге туура келмейинче, сөз калькуляторун колдонуп, текстти өзгөртүп, оңдой берсе болот.

КИТЕПТЕРДИ КЛАССИФИКАЦИЯЛООНУН ГЛОССАРИЙИ

Башкарып окуу – мугалим тандаган текстти негиз катары колдонгон китеп окуу процесси; мында мугалим окуучулардын чакан топторуна окуунун түрдүү стратегияларын колдонуу менен ар кандай тексттерди окутат.

Дислексия – оозеки жана жазуу тилине тиешелүү сүйлөөдөгү кыйынчылык. Ошондой эле аны окуй алуу жөндөмүнүн чектелиши же окуу көндүмдөрүн үйрөнүүдө жөндөмдүн бузулушу деп атаса болот.

Иллюстрациялар – тексттерди кооздоп, көркөмдөө үчүн колдонулган сүрөттөр. Бул сүрөттөр окуучуларга окуу стратегияларын иштеп чыгууда текстти түшүнүүгө жардам берет. Сүрөттөр жаш окурмандарга китеп окуудан ырахат алууга мүмкүнчүлүк берет жана алардын китеп окууга кызыгуусун жаратууга өбөлгө түзө алат.

Китептерди классификациялоонун куралы – балдар үчүн жазылган китептердин окуучулардын жаш курагына жана классына ылайыктуулугун аныктоо жана сүрөттөө үчүн колдонулган система. Классификациялоонун ар түрдүү системалары бар, мисалы Basal level / PALS, Reading Recovery, Lexile, жана деңгээлдердин санына жана айырмаларына жараша өзгөрүп турушат. Ошонун менен бирге окуучулардын жаш курагына жана классына китептердин ылайыктуулугун сүрөттөө үчүн уникалдуу ыкмаларга ээ. Бул системалар тилдик, мазмундук жана форматтык өлчөмдөр боюнча окурмандар үчүн мүмкүн боло турган кыйынчылыктарды аныктап, окурман менен тексттин деңгээлинин арасында ылайыктуулукту түзүү үчүн тексттерди баалоодо колдонулат.

Китептерди классификациялоонун критерийлери – балдар үчүн аңгемелерди баалоо боюнча колдонулган мүнөздөмөлөр же стандарттар. Окуу китептерин классификациялоо тексттин көп өзгөчөлүктөрүн эске алат, анын ичинен тексттердин ар бир класска туура келишин аныктоо үчүн окумдуулук коэффициентин эске алат. Компьютердик программа менен аныкталган лингвистикалык өзгөчөлүктөргө кошумча, классификациялоонун критерийлери мазмунду, иллюстрацияларды, окуу планын, кайталанган сөздөрдү же фразаларды, сюжеттин өнүгүшүн, окурмандын тажрыйбасын жана балдар үчүн жазылган тексттердин форматын эске алат.

Класс ресурстары – ар кандай жанрларды, тематикаларды жана темаларды камтыган түрдүү деңгээлдеги окуу материалдарынын жыйнагы.

Классификацияланган китептер – балдар үчүн татаалдык деңгээли көрсөтүлгөн китептер (негизи, сан же тамга менен белгиленет). Окуучуларга окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн классификацияланган китептерде жөнөкөй сүйлөмдөр, ченемдүү сөз байлыгы, сөздөрдүн кайталанышы, сүрөттөрү бар сөздүктөр жана чоң шрифттер колдонулат. Классификацияланган тексттер өтө татаал эмес жана өтө жеңил да эмес, балдар үчүн ыңгайлуу китептер болуп саналат. Классификацияланган окуу боюнча кошумча материалдары жаңы окуп баштаган окурмандар үчүн жөнөкөй деңгээлден, шар окугандар үчүн татаалыраак китептерге чейин тандалат.

Классификацияланган тексттердин мазмуну жана тематикасы – балдарга тааныш жана турмуш тажрыйбаларына негизделген темаларга көңүл бурулган китептер. Мындай мазмундагы китептер китеп менен байланыш курууну жеңилдетет. Окуучулардын билим алууда алдыга жылышы менен классификацияланган тексттер улам жаңы идеяларды, ойлорду чагылдырып, дагы татаалданып, көркөм тексттерден маалыматтык тексттерге өтөт.

Көркөм чыгарма – элестөө аркылуу жазылган текст. Детектив аңгемелери, илимий фантастикалык, романтикалык чыгармалар, фантастика, кылмыштуу триллерлер – мунун баары көркөм адабият жанрына кирет. Көркөм чыгарманын башкы каарманы болот жана баяндоо түрүндө жазылат жана анын башы, ортосу жана кульминацияга жеткен аягы болот. Кульминациядан кийин негизи окуянын чечилиши же аякталышы берилет.

Маалыматтык текст – кишилер, жерлер, жаныбарлар, окуялар жана нерселер жөнүндө конкреттүү лексиканы колдонуу менен чыныгы турмуш жөнүндө факт түрүндөгү маалымат берүү максатында жазылган текст. Бул китептер жыландар же бак-дарактар, океандар жана киттер, көпүрө курулушу же каада-салттар жөнүндө болушу мүмкүн. Маалыматтык тексттер графикалык элементтерди, диаграммаларды жана сүрөттөрдү колдонуу менен факт түрүндөгү маалыматтарды берет.

Окумдуулук – мугалимдер жана китепканачылар кандайдыр бир текстти кайсы класста же деңгээлинде окууга ылайыктуулугун сүрөттөө үчүн колдонулган термин. Окумдуулукту аныктоонун ар түрдүү формулалары бар. Кээ бир формулалар бир сөздөгү тамгалардын санынын же бир сүйлөмдөгү сөздөрдүн санынын негизинде аныкталат. Түпкү максат окурмандарга ылайыктуу китептерди берүү болуп саналат.

Окуу учурунда кыйналган окурман – анын деңгээли үчүн жазылган текстти шар окуп, түшүнүү үчүн керектүү көндүмдөргө ээ болбогон ар кандай жаштагы окуучу.

Сөз калькулятору (WordCalc) – тексттердин лингвистикалык өзгөчөлүктөрүн, анын ичинен сөздөрдүн санын жана узундугун, тексттердин өлчөмүн, көп колдонулган сөздөрдү жана фразаларды талдоочу компьютердик программа.

Татаал текст – түшүнүүгө оор болгон текст. Көп учурда мындай текстти канааттандыралык ылдамдык, тактык жана түшүнүү менен окууга оор болот.

Тексттин татаалдыгы – белгилүү бир текстти окуунун жана окуганын түшүнүүдөгү салыштырмалуу татаалдык деңгээли. Татаалдык деңгээли окурман үчүн текстти окууда кандай кыйынчылыктар бар экенин аныктоочу көп факторлорду камтыйт. Негизи, тексттин татаалдыгын өлчөө үчүн сандык системалар колдонулат (мисалы, Lexile, WordCalc). Тексттин татаалдыгын өлчөө үчүн колдонулган башка өлчөмдөргө булар кирет: 1) сапаттык баалоо; 2) тексттин окурманга жана максатка ылайыктуулугу. Сапаттык баалоо критерийлери тексттин максатын; тексттин түзүлүшүн; тексттин форматын жана өзгөчөлүгүн; сөз байлыгын; сүйлөмдөрүнүн түзүлүшүн; жашоо тажрыйбасын жана тиешелүү билимин камтыйт. Мугалимдер, ошондой эле, окуучулардын окуу жөндөмдөрүн, кызыгуусун, билимин, тажрыйбасын эске алуусу керек.

Тексттин түзүлүшү – бир бетте сөздөр кандай жайгаштырылып, окурманга берилерин аныктайт. Көркөм тексттердин көпчүлүгү баяндоочу жана хронологиялык тартипте түзүлгөн. Маалыматтык тексттерде маалымат берүү үчүн ар түрдүү түзүлүштөр колдонулат, көбүнчө; сүрөттөө, салыштыруу жана карама-каршылык, себеп жана натыйжа, көйгөйлөр жана алар үчүн чечимдер.

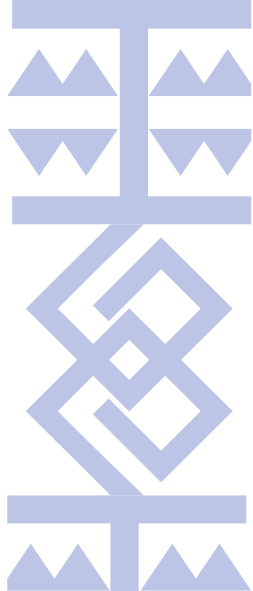
Чечмелеп окуу – сөздөрдүн айтылышын жана маанисин аныктоо үчүн кенже жаш курактагы окуучулардын сөздөрдү тамгалардан тыбышка (фонемага) айланып, сөздөрдү таанып билүү жана окуу жөндөмү. Чечмелеп окуу – бул окууну үйрөнө баштаган окурмандар үчүн кадимки сөздөрдүн чабуул стратегиясы болуп саналат.

Чечмелеп окуучу китептер – балдар үйрөнүп жаткан тыбыш менен тамганын байланышын чагылдырган сөздөрдөн турган жана көп колдонулаган сөздөрдү камтыган китептер.

10-модуль

Башталгыч класстардын
окуучуларынын окуу
көндүмдөрүн
калыптандырууга
ата-энелерди жана
коомчулукту тартуу

МАЗМУНУ

Киришүү	3
1. Окутуу процессине ата-энелерди жана коомчулукту тартуунун маанилүүлүгү	4
2. Билим берүү процессинин катышуучуларынын ата-энелерди жана коомчулукту катышууга натыйжалуу тартуудагы ролу жана милдеттери	6
3. Ата-энелерди жана коомчулукту тартуу боюнча натыйжалуу стратегиялар	8
4. Окуучулардын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү боюнча мектептер, ата-энелер жана коомчулук үчүн уюштурулуучу иш-чаралар	16
5. Башталгыч класстардын окуучулары үчүн оюн-көңүгүүлөр	25
Тиркемелер	32
Колдонулган адабияттар	38

Ата-энелерди балдары менен бирге китеп окууга тартуу – кенже курактан тартып балдардын окуу көндүмдөрүн калыптандырып-өркүндөтүүнүн эң натыйжалуу ыкмасы болуп эсептелет. Ошондуктан заманбап окуу программаларында мектептин ата-энелер менен өнөктөштүк мамилесин уюштуруусу каралган. Ал эми окутуу процессине ата-энелерди тартууга аракет кылбаган мугалимдер окуучулардын окуу көндүмдөрүн калыптандыруу боюнча эң таасирдүү куралдардын бирин пайдалануу мүмкүнчүлүгүн колдон чыгарып алышат.

Бир кыйла изилдөөлөр көрсөткөндөй, ата-энелердин үйдө китепти балдары менен бирге окуганы окуучулардын көндүмдөрүн калыптандырууда төмөндөгү натыйжаларга жетишүүгө жол ачат:

- оозеки кеби өнүгүп, сөз байлыгы өркүндөйт жана окуганын түшүнүүсү жогорулайт;
- окуу ылдамдыгы жогорулайт;
- балдардын окууга болгон кызыгуусу артып, өз алдынча китеп окууга түрткү берет;
- ата-энелерди кызыктуу, бирок ошол эле учурда жөнөкөй иш-чараларга тартуу – үйдө балдары менен чогуу китеп окууга шыктандырат.

Бул колдонмо окуучулардын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүүгө ата-энелерди жана коомчулукту тартууга кызыккан мектеп директорлоруна, директорлордун орун басарларына, китепканачыларына жана мугалимдерге арналып, бул ишке өнөктөштөрдү тартуу боюнча пайдалуу маалыматтарды камтыйт. Ошондой эле, ата-энелердин жана коомчулуктун катышуусу үчүн ыңгайлуу боло турган мектеп иш-чаралары баяндалып берилет. Ата-энелер балдары менен үйдө аткара ала турган көнүгүүлөр да сунушталат.

1. МЕКТЕПТЕ ОКУТУУ ПРОЦЕССИНЕ АТА-ЭНЕЛЕРДИ ЖАНА КООМЧУЛУКТУ ТАРТУУНУН МААНИЛҮҮЛҮГҮ

Ата-энелерди жана коомчулукту окуучулардын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүүгө тартуу – бул окутуу процессин, балдардын өнүгүүсүн колдоо жана жакшыртуу үстүндө ата-энелердин, коомчулуктун жана мектептердин бирге иш алып баруусу болуп саналат.

Окуучулардын билим алуусу жана өнүгүүсү үчүн мектептердин, ата-энелердин жана коомчулуктун башка өкүлдөрүнүн тыгыз кызматташуусу милдеттүү түрдө болушу керек. Баланын алгачкы билим алуу жана социалдык чөйрөсү болгон үй-бүлөнүн маанисин эске алуу менен, мектептер үй-бүлөлөр жана коомчулук менен мамиле түзүп, үзгүлтүксүз эки тараптуу баарлашууга шарт түзүүлөрү зарыл.

Ата-энелерди ийгиликтүү тартуу - балдарды окутууга алардын үзгүлтүксүз жана жигердүү катышуусу болуп эсептелет. Ата-энелер балдары менен үйдө бирге китеп окуп, үй тапшырмаларын аткарууда жардам берип, мектеп турмушун талкуулай алышат. Ошондой эле, ата-энелер класста же мектепте өткөн түрдүү иш-чараларга өз ыктыяры менен катышуулары мүмкүн. Ушундай жол менен мектептер ата-энелер менен туруктуу байланыш түзүп, окутуу процессине катышууларын камсыз кылат.

Бул колдонмодо «ата-эне» түшүнүгү баланы окутуп-тарбиялоо үчүн жооптуу бардык адамдарды: ата-энелерин, чоң ата-чоң энелерин, эжелерин жана байкелерин ж. б. камтыйт.

Мектептин коомчулук менен өнөктөштүгү түрдүү максаттарды көздөйт. Бул максаттар окуучулардын муктаждыктарына жана кызыкчылыктарына, коомчулуктун жана өнөктөштөрдүн кызматташуу мүмкүнчүлүктөрүнө байланыштуу. Өнөктөш уюмдарга жергиликтүү кеңештер, айыл өкмөттөрү, коммерциялык ишканалар, жергиликтүү бейөкмөттүк уюмдар, айылдык жана шаардык китепканалар, медициналык мекемелер, музейлер ж. б. кирет. Бул уюмдар мектеп иш-чараларына демөөрчүлүк көрсөтүп, түрдүү деңгээлде тажрыйба алмашууну уюштурууга, биргелешип окуучулардын кебин жана окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү үчүн окутуу программаларын иштеп чыгууга катышып, сабаттуулуктун жана китеп окуунун маанилүүлүгү тууралуу үгүт иштерин жүргүзө алышат.

Ата-энелердин активдүү катышуусу балдарга гана эмес, мектеп коомчулугуна, мугалимдерге, жалпы ата-энелерге да оң таасирин тийгизет.

Балдар

- окутуунун натыйжасында мыкты академиялык көрсөткүчтөргө жетишет;
- сабактарга үзгүлтүксүз катышууга аракеттенет;
- үй тапшырмаларын ар дайым жана сапаттуу аткарат;
- мектепке болгон оң көз карашы бекемдейт;
- өз мүмкүнчүлүктөрүнө ишеними жогорулайт;
- тырышчаактыгын көрсөтөт, мектепке шыктанат.

Ата-энелер

- өз балдарын, алардын социалдык, эмоционалдык жана интеллектуалдык муктаждыктарын жакшыраак түшүнүшөт, аларды канааттандыруу үчүн болгон мүмкүнчүлүктөрүн ийгиликтүү колдоно алышат;
- балдарына өзүнүн ой-пикирлерин жана муктаждыктарын ачык жана эркин айтып-бөлүшүүгө мүмкүнчүлүк берет;
- өз балдары менен мээримдүү мамиледе болууга шарт түзүлөт;
- баланын өнүгүүсү жөнүндө кеңири маалымат алышат, натыйжада колдонулуп жаткан тарбиялоо ыкмаларына карата ишенимдери артат;
- балдардын окуудагы жетишкендиктери тууралуу көбүрөөк билип, мугалимдин ишин жана окуу программасын жакшыраак түшүнүшөт.
- балдардын көйгөйлөрүн өз убагында чечүү үчүн кам көрүшөт;
- мектептин ишмердүүлүгү (окутуу, тарбиялоо) тууралуу кабардар болуп, баланын билимин өркүндөтүү процессине жигердүү катыша баштайт.

Мугалим

- окуучунун окуу көндүмдөрүн мурдагыга салыштырмалуу натыйжалуу калыптандырат;
- натыйжалуу баарлашуунун негизинде мугалим – ата-эне – окуучунун ортосунда жылуу мамилени түзөт;
- бала тууралуу өз убагында толук маалыматка ээ болуп, окутуу процессине түзөтүүлөрдү киргизип турат;
- ата-энелер арасында мугалимдин аброю жогорулайт;
- өз ишмердүүлүгү жана эмгегинин натыйжасы менен канааттануусу жогорулайт;
- шыктануусу өнүгөт.

Мектеп үчүн

- окуучулардын жетишүүлөрү дээрлик жогорулайт;
- мектеп сунуштарды кабыл алууга, кызматташууга даяр;
- ата-энелер мектеп менен дайыма байланышта болуп, жетекчилер жана мугалимдер менен маектеше алышат;
- ата-энелер ой-пикирлери, сунуштары менен мектептин өнүгүүсүнө өз салымдарын кошушат;
- мектептин аброю олуттуу көтөрүлөт.

2. БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНИН КАТЫШУУЧУЛАРЫНЫН АТА-ЭНЕЛЕРДИ ЖАНА КООМЧУЛУКТУ КАТЫШУУГА НАТЫЙЖАЛУУ ТАРТУУДАГЫ РОЛУ ЖАНА МИЛДЕТТЕРИ

Мектеп директорлорунун/директорлордун орун басарларынын ар тараптуу жана өнүгүп-өсүүгө багытталган окурмандык чөйрөнү түзүүгө ата-энелерди жана коомчулукту тартууда ролу чоң. Алардын жетекчилиги же көзөмөлү болбосо, ата-энелердин катышуусу туруксуз жана убактылуу мүнөзгө айланат. **Директорлор жана директорлордун орун басарлары төмөнкү милдеттерди аткарышат:**

- окуучулардын окуу көндүмдөрүн калыптандырууга ата-энелердин катышуусуна карата бирдей көз караш жана түшүнүк орнотуу үчүн мугалимдер жана ата-энелер менен талкууларды жүргүзүү;
- ата-энелерди катышууга тартуу боюнча мугалимдердин жана китепканачылардын күткөн үмүттөрүн аныктоо;
- ата-энелерди жана жергиликтүү коомчулукту катышууга тартуу максатында китеп окуу боюнча жалпы мектептик иш-чаралардын планын иштеп чыгуу;
- ата-энелерди катышууга тартуу үчүн мугалимдерге, китепканачыларга жана мектептин башка кызматкерлерине тиешелүү мүмкүнчүлүктөрдү жана шарттарын түзүп берүү;
- ата-энелер, коомчулуктун башка өкүлдөрү менен биргеликте мектеп ичинде жана андан сырткары жагымдуу окурмандык чөйрө куруу;
- мугалимдерге жана китепканачыларга окуучулардын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү жана ата-энелерди тартуу боюнча кесиптик өнүгүүгө мүмкүнчүлүк берүү.

Ата-энелер жана коомчулук менен натыйжалуу кызматташуу үчүн мугалимдер төмөнкү аракеттерди ишке ашыруулары зарыл:

- ата-энелер менен үзгүлтүксүз жана тыгыз байланышта болуу;
- ата-энелер менен окутуу процессине жана балдардын аракеттерине карата койгон күтүүлөрү менен бөлүшүү;
- ата-энелер чогулушунда жана башка жолугушууларда ата-энелерге балдардын окурмандык компетенттүүлүктөрүнүн жогорулашы жөнүндө толук маалымат берүү;
- окуучулар окууда кыйналган учурларда ата-энелерге өз убагында маалымат берүү;
- бирге окуу эрежелерине, ар тараптуу жана бай окурмандык чөйрө түзүүгө, окуу боюнча үй тапшырмаларын аткарууга ж. б. байланыштуу сунуштарды берүү аркылуу ата-энелердин балдарга колдоо көрсөтүүсүнө өбөлгө түзүү;
- окуу боюнча класстык жана класстан тышкаркы иш чараларга ата-энелерди жигердүү катышууга тартуу;
- ата-энелер менен балдар биргеликте аткарууну талап кылган долбоорлорду ишке ашыруу.

Ата-энелерди жана коомчулукту катышууга натыйжалуу тартуу үчүн китепканачылардын иш-аракеттери:

- ата-энелерди жана коомчулукту катышууга тартуу аркылуу окурмандык маданиятты жайылтуу жана окуучулар үчүн ар тараптуу, өнүгүп-өсүүгө багытталган окурмандык чөйрө түзүү;

- базалык окуу көндүмдөрүн өркүндөтүүнүн маанилүүлүгү жана ата-энелер менен коомчулуктун бул көндүмдөрдү өркүндөтүүдөгү ролу жөнүндө ата-энелер үчүн семинарларды өткөрүү;
- ата-энелердин жана коомчулуктун өкүлдөрүнүн катышуусу менен мектептик жана мектептен тышкаркы иш-чараларды пландаштырып, уюштуруу;
- мугалимдерге ата-энелердин окуу жаатында иш-аракеттерин уюштурууда жардам берүү;
- ата-энелерге китепканага келген же китеп дүкөндөрдө пайда болгон жаңы китептер, үйдө өткөрүү үчүн ылайык иш-чаралар, мектептин жаңы демилгелери ж. б. жөнүндө маалымат берип туруу.

2.1. Ата-энелердин жана коомчулуктун билим берүү процессиндеги ролу жана милдеттери

Ата-энелердин ролу жана милдеттери:

Ата-энелер балдарынын ийгиликке жетишүүсү үчүн негизги ролду аткаарын түшүнүүлөрү зарыл. Андыктан активдүү болуп, мектеп менен тыгыз кызматташуулары керек. Алардын ролу:

- баласынын окуусуна, кайсы учурда ага жардам керек болоруна көңүл буруу;
- мугалимдер менен баласынын жетишүүсү, муктаждыгы тууралуу ой бөлүшүп туруу;
- баласынын өнүгүү деңгээлин жогорулатуу үчүн үйдө аткарыла турган таасирдүү иш-чаралар тууралуу мугалим менен кеңешип туруу;
- мектептин иш-чараларына катышуу үчүн убакыт бөлүү.

Коомчулуктун ролу жана милдеттери:

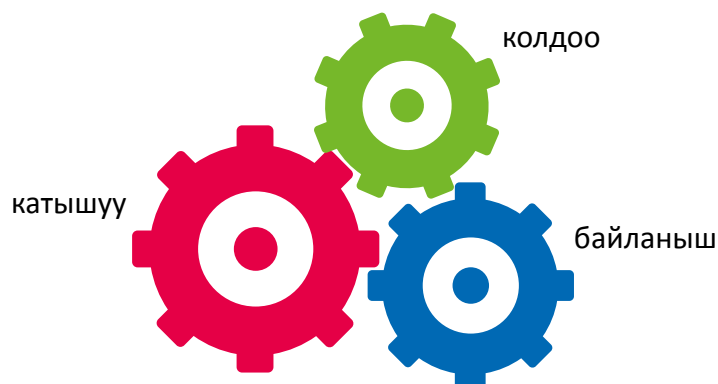
- жалпы (мектеп – коомчулук) кызыкчылыктарды аныктап алуу;
- максаттарга жетүү жана милдеттерди аткарууда мектепке көмөк көрсөтүү;
- жалпы көйгөйлөрдү чечүүдө мектептен колдоо алуу.

Эсиңизде болсун! Мектептин жетекчилигинин, мугалимдеринин, китепканачынын, ата-энелердин жана коомчулуктун тыгыз кызматташуусунун негизинде гана балдардын окурмандык компетенттүүлүгүн калыптандырууда жогорку натыйжаларга жетишүүгө болот.

3. АТА-ЭНЕЛЕРДИ ЖАНА КООМЧУЛУКТУ ТАРТУУ: НАТЫЙЖАЛУУ СТРАТЕГИЯЛАР

Ата-энелерди жана коомчулукту тартуу боюнча натыйжалуу стратегиялар

Ата-энелерди мектептин жана окуучулардын турмушуна кеңири катыштыруу үчүн негизги үч стратегияны колдонууга болот:

- ата-энелер менен жагымдуу **байланыш** түзүү;
- ата-энелердин толук кандуу **катышуусу** үчүн мүмкүнчүлүктөрдү жана иш-чаралардын көп түрдүүлүгүн камсыз кылуу;
- жалпы көйгөйлөрдү чечүүгө ата-энелердин катышуусун **колдоо** (CDCP, 2012).

3.1. Ата-энелер менен болгон байланыш

Мектептер натыйжалуу кызматташуу үчүн ата-энелерди өз ишмердүүлүгүнө тартуу боюнча стратегияларды аныктап, иштеп чыгат.

Мектептин өкүлдөрү, ата-энелер, коомчулук өнөктөштөрү окуучулардын кызыкчылыгы үчүн биргеликте иш алып баруунун артыкчылыгын түшүнүүлөрү абдан маанилүү. Бул максаттарга жетүү үчүн мектеп жетекчилери, мугалимдер, башка кызматкерлери ата-энелерди тартуу боюнча бирдей көз карашта болуулары зарыл.

Көз караш – бул окуучулардын мыкты натыйжаларга жетишүүлөрү үчүн мугалимдерди, окуучуларды, коомчулук жана үй-бүлөө мүчөлөрүн бириктирип, шыктандыруу максатында эмнеге жетишүүгө умтулары тууралуу мектептин өз пикирин так баяндоосу. Бул тууралуу мектеп коомчулугуна маалымат берилүүсү кажет.

Ата-энелерди мектепке тартуу максаты тууралуу жалпы түшүнүктү талдоо үчүн мектеп жана коомчулук төмөнкү суроолорго жооп берүүлөрү керек:

- Мектеп миссиясы ата-энелердин катышуусунун маанилүүлүгүн эсепке алабы? Миссия ата-энелердин катышуусу үчүн негиз боло алабы?
- Мектепте ата-энелердин катышуусу боюнча программа иштелип чыкканбы?
- Мектеп программаларына жана тейлөөлөрүнө ата-энелердин катышуусун жогорулатуу үчүн пландар, жол-жоболору иштелип чыкканбы?
- Мектепте ата-энелер үчүн достук мамиле, жылуу чөйрө түзүлгөнбү?

Мындан тышкары, мектеп жетекчилиги ата-энелерди тартуу боюнча күтүлүүчү натыйжаларды иштеп чыгып, ишти жакшыртуу үчүн мектептин жөндөмдүүлүгүнө баа бериши керек. Ата-энелерди тартуу боюнча сапаттуу түзүлгөн программанын күтүлүүчү натыйжаларынын төмөндө берилген тизмеси сиздерге өзүңүздөрдүн программаңыздардагы күтүлүүчү натыйжалардын көрсөткүчтөрүн иштеп чыгууга жардам берет.

Ата-энелерди тартуу боюнча түзүлгөн программанын күтүлүүчү натыйжаларынын тизмеси¹

№	Күтүлүүчү натыйжалар	✓
1.	Ата-энелер мектептин иш-чараларына катышышат.	
2.	Окуу жылы ичинде мектептин иш-чараларына катышкан ата-энелердин саны өсөт.	
3.	Мугалимдер ата-энелерди балдарын үйдө жана мектепте окутууга тартуу үчүн жаңычыл мүмкүнчүлүкөрдү түзөт.	
4.	Мектептин веб барагына канча ата-эне кирип жаткандыгын аныктоо үчүн иликтөө жүргүзүлөт.	
5.	Ата-эне мектептин миссиясын түшүнөт.	
6.	Ата-энелер сурамжылоолорго катышуу менен мектептин ишмердүүлүгүн жакшыртууга өз салымын кошот.	
7.	Мектептин шарты, чөйрөсү окутууга, окуучулардын жетишкендиктерине, жыргалчылыгына багытталат. Ал интерактивдүү болуп, дайыма өзгөрүп турат.	
8.	Окуучунун жетишүүсүнө өзгөчө көңүл бурулуп, мугалим менен ата-эненин ортосунда дайыма диалог болуп турат.	
9.	Мектеп үй-бүлөлүк жагдайларды жакшы түшүнүп, балдар менен иш алып барууну жакшыртуу боюнча сунуштарды берип турат.	
10.	Мектеп окуучулардын жетишүүсү жана иш-чаралар тууралуу ата-энелерге маалымат берип турат.	

«Мектептин кызматкерлери ата-энелер менен иш алып барууга даяр болушу керек. Мектеп жетекчилиги ата-энелерди тартуу боюнча иш алып барган мугалимдердин, китепканачылардын жана башка кызматкерлердин билимин, жөндөмдүүлүгүн, ишенимин жогорулатууга шарт түзөт. Алар ата-энелерди тартуунун натыйжалуу стратегияларын колдонуу боюнча өз кызматкерлеринин профессионалдык өнүгүүсүнө кеңири мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Мисалы, мугалимдер үйдө да, мектепте да окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө арналган иш-чараларга ата-энелерди кантип тартуу керек экендигин үйрөнө алышат. Мындан тышкары, мектептер мугалимдер үчүн ар кандай тармактар боюнча уюштурулган квалификациясын жогорулатуу курстарына өнөктөштөрүн чакыра алышат. Мектеп кызматкерлери ата-энелер үчүн иш-чараларды уюштуруу жана өткөрүү убактысын пландаштырат.

Мектептер ата-энелердин жана балдардын кызыгууларын, муктаждыктарын, эмнеге артыкчылык берерин аныктап алышы керек. Директорлор менен мугалимдер ата-энелердин кызыгууларына, муктаждыктарына баа берүү үчүн окуучулардын окуусуна жана жетишүүсүнө байланышкан сурамжылоолорду колдоно алышат. Мындай иликтөөлөрдүн натыйжалары мектеп өкүлдөрүнө ата-энелер менен байланыш түзүүнүн таасирдүү ыкмаларын тандап, аларды тартуу үчүн биринчи кезекте аткарыла турган иш-аракеттерди аныктап алууга жардам берет»².

¹ Төмөнкү булактан алынды: USAID Georgia Primary Education Project. (2015a). Parent Engagement, guide for school principals and parents. Tbilisi, Georgia. Retrieved from http://kargiskola.ge/parent/pdf/PE_GUIDE_2015.pdf.

² CDCP, 2012; Virginia Department of Education, 2010.

3.2. Ата-энелерди жана коомчулукту тартуунун натыйжалуу формалары

Джон Хопкинс Университетинин доктору Джойс Эпштейн ата-энелерди мектептин турмушуна катышууга тартуунун алты түрүн белгилеген. Бул концепция мектептерге «Мектеп – Ата-энелер–Коомчулук» өнөктөштүк программасын иштеп чыгууга жардам берет.

3.2.1. Баланы тарбиялоо

Баланы тарбиялоо – үй-бүлөнүн баланы окутуу процессине катышуусунун эң маанилүү формаларынын бири. Мектептер бул багытта үй-бүлөлөргө төмөнкү иш-чаралар аркылуу колдоо көрсөтө алышат:

- 1–4-класстардын окуучуларынын окуу көндүмөрүн өркүндөтүүнүн маанилүүлүгү жөнүндө семинарларды, видео-сессияларды өткөрүү, компьютер же телефон ж. б. аркылуу билдирүүлөрдү таркатуу;
- балдардын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү боюнча алып бара турган иштердин методдору жана формалары тууралуу ата-энелер үчүн курстарды ж. б. өткөрүү;
- китеп окууну жайылтуу боюнча ата-энелер чогулуштарын же коомдук жыйындарды өткөрүү;
- өз-ара позитивдүү мамиле түзүү максатында ата-энелер менен үйлөрүндө жолугуу жана коомчулук деңгээлиндеги жолугушууларды уюштуруу.

Мындай катышуунун артыкчылыктары ата-энелер үчүн да, мугалимдер үчүн да анык. Ата-энелер балдарды тарбиялоо жана окутууга, о. э. үй шарттарында талап кылынган өзгөртүүлөрдү киргизүүгө байланыштуу маселелерди жакшы түшүнүшөт. Алар өз көйгөйлөрүн баамдап түшүнөт жана аларды чечүү үчүн мектептерден колдоо алышат. Ал эми мугалимдер окуучуларынын үй-бүлөлөрүндөгү маданиятын, баалуулуктарын, муктаждыктарын жана максаттарын жакындан билип, жакшыраак түшүнө баштайт.

3.2.2. Баарлашуу

Мектеп менен ата-энелер арасында кызматташуунун натыйжалуу формаларын жана усулдарын колдонуу аркылуу мектептер ата-энелер менен жакшы мамиле түзө алышат.

Бул иштин багыттарынын мисалдары:

- ар бир ата-эне менен жылына жок дегенде бир жолу, зарыл болгон учурда экинчи ирет жолугуу. Жолугуунун темасы: баланын окууну өздөштүрүүдөгү жетишкендиктери;
- окуучунун иштери салынган портфолиону жума сайын же айына бир жолу ата-энелер карап чыгуусу жана ой-пикирлерин билдирүү үчүн үйгө берип туруу;
- ата-энелерди чейректик/жылдык жыйынтыктоочу баалар менен тааныштыруу;
- окуу жылынын башында алгачкы жолугушуу: ар бир предмет боюнча программа, коюлган максаттар жана күтүлгөн натыйжалар ж. б. тууралуу маалымат берүү;

- кат, телефон, SMS-билдирүү, WhatsApp топтору, электрондук кат, сурамжылоо ж. б. аркылуу ата-энелер менен кайтарым байланыш уюштуруп туруу.

3.2.3. Ыктыярчылык (волонтёрлук)

Жагымдуу окурмандык чөйрө түзүүгө жана окуучулар арасында китеп окууну жайылтууга ата-энелердин катышуусун камсыздоонун эң маанилүү жана натыйжалуу жолдорунун бири болуп ыктыярчылардын жардамын уюштуруу саналат. Ата-энелер жана коомчулуктун арасында уникалдуу, тажрыйбалуу, таланттуу адамдар көп болгондуктан, алардын жардамы мектеп уюштурган иш-чаралардын көркүн ачат. Мисалы, чоң атасы – жазуучу, сүрөтчү же аскер кызматкери, мурун китепканачы, мугалим же музей кызматкери болуп иштеген чоң эне, музыкант, актриса, инженер, агроном ж. б. кесиптеги айыл/шаар кеңешинин депутаты жана айылдын ардактуу инсандары.

Бул иштин багыттарынын *мисалдары*:

- ата-энелердин, коомчулуктун, атактуу адамдардын ж. б. арасынан сабакта же класстан тышкары, жайкы лагерде китеп окуп берүүсү, спектаклдерге же китеп жарманкелерине катышуусу үчүн ыктыярчыларды тартуу;
- ата-энелер арасында таланттуу ыктыярчыларды, алардын иш-чараларга катышуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо үчүн жыл сайын сурамжылоо өткөрүү;
- ата-энелерди мектеп уюштурган окуу боюнча иш-чараларда устат, байкоочу же мугалимдин жардамчысы болууга тартуу, аларга колдоо көрсөтүү;
- таланттуу ата-энелерди сабактан тышкары же дем алыш күндөрү окуу боюнча иш-чараларды алып барууга чакыруу.

Мындай катышуунун ата-энелер үчүн да, мугалимдер үчүн да артыкчылыгы айкын. Ата-энелер мугалимдин ишин жакшыраак түшүнүп, мектептеги окутууну үйүндө дагы уланта алышат. Өздөрүнө ишеними артып, балдарына мектептеги окуусунда жардам көрсөтүп, өз билимдерин жана көндүмдөрүн өркүндөтө алышат. Эң негизгиси, ата-энелер балдардын өнүгүүсүндө, ага тарбия берүүдө ар бир үй-бүлөнүн ролу мектеп тарабынан бааланып, кубаттоого алынарын жакшы сезишет. Ал эми мугалимдер болсо ата-энелер менен баарлашуунун түрдүү ыкмаларын колдоно башташат. Ошону менен бирге, мугалимдер окутуу программасы жана балдардын жетишкендиктери жөнүндө ата-энелердин ой-пикирлерин билишет. Ата-энелердин таланттары жана кызыгуулары жөнүндө кабардар болушат. Бул маалыматтарды мугалимдер окуучуларга жекече көңүл буруу үчүн колдоно алышат. Ошону менен бирге, мугалим–ыктыярчы–ата-эне өнөктөштүгү баланы тарбиялоо жана өнүктүрүү процессинде бири-бирин түшүнүүнү, бири-бирине сый-урмат менен мамиле жасоону камсыздайт.

3.2.4. Үйдө окутуу

Балдардын үй тапшырмаларын аткаруусунда же окуу боюнча өткөрүлгөн иш-чараларда ата-энелердин катышуусу абдан маанилүү. Бул жагдай окуучулардын эки тараптуу – мектептен жана үй-бүлөсүнөн – колдоо алуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Мектептер окуучулардын окуу көндүмдөрүн өздөштүрүүгө байланыштуу иш-чараларды, чечимдерди, окуучуларга үй тапшырмаларын аткарууда кандай жардам берүү тууралуу маалыматтарды жана идеяларды сунуштоо аркылуу ата-энелердин үйдө окутуусуна колдоо көрсөтө алышат.

Бул иштин багыттарынын *мисалдары*:

- үйдө ата-энелер балдары менен биргелешип китеп окуусу;
- ата-энелерге китеп менен Окуганга чейин–Окуу учурунда–Окугандан кийин кандай иштөө керектиги тууралуу маалымат берүү;

- ата-энелер жана окуучулар үчүн таркатма материалдарды даярдап берүү;
- ата-энелердин катышуусу менен мектептерде окуу боюнча иш-чараларды пландаштырып өткөрүү.

Үйдө окутуунун жыйынтыгында:

- окуучулар үй тапшырмаларына, класстык иштерге байланыштуу окуу көндүмдөрүн жана аларды текшерүүнүн натыйжаларын жакшырта алышат;
- үй тапшырмаларын ар дайым жана сапаттуу аткарышат. Балдардын мектеп иштерине карата позитивдүү мамилеси өнүгөт;
- ата-энелер балдарды үйдө кантип шыктандыруу, аларга кандай колдоо көрсөтүп, кандай жардам берүү керектигин үйрөнүшөт;
- мугалимдер да натыйжалуу үй тапшырмаларын иштеп чыгышат, үй-бүлөлөргө колдоо көрсөтүүдөн ырахат алышат.

3.2.5. Коомчулук менен кызматташуу

Коомчулук менен кызматташуунун натыйжасында мектептер окуучулар жана ата-энелер менен баланы өнүктүрүү жана окутуу боюнча тажрыйба бөлүшөт. Балдардын үйлөрү, мектеби жайгашкан райондон тышкары, алардын окуусуна, өнүгүүсүнө таасирин тийгизген чөйрөнүн баары – коомчулукту түзөт. Мектеп окуу программаларын, үй-бүлөлөрдүн тажрыйбасын, балдарды окутууну жана алардын өнүгүүсүн жакшыруу максатында коомчулук тарабынан көрсөтүлгөн жардамдарды жана каражаттарды айкалыштырып, аныктап алуусу керек.

Бул иштин багыттарынын мисалдары:

- окуучуларга, алардын үй-бүлөлөрүнө окууну өнүктүрүү программалары жана пайдалуу ресурстары боюнча маалымат берип туруу: вебсайттар, китепканалардын даректери, ресурстук борборлор, адистер;
- окуу маданиятын өнүктүрүү боюнча өткөрүлө турган иш-чаралар тууралуу маалымат берип туруу: сынактар, жарманкелер, көркөм окуулар, көргөзмөлөр, кышкы жана жайкы окуу лагерлери;
- окуунун маанилүүлүгүн жайылтуу боюнча уюмдар жана мектептердин катышуусу менен иш-чараларды, медиа компанияларды өткөрүү аркылуу коомчулукту үрөп туруу.

Бул иш-чараларды аткарууда мектептердин өкүлдөрү төмөнкүлөрдү эске алуулары кажет:

- ролдорду, милдеттерди бөлүштүрүү жана иш-чараны өткөрүүчү жай жана анын бюджетин;
- коомчулуктун программасына катышууда, о. э. жардам алууда окуучулардын жана алардын үй-бүлөлөрүнүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болуусун.

Коомчулук менен кызматташуунун негизинде окуучулар ар кандай окуу программаларына, класстан тышкаркы иш-чараларга катышуу менен көндүмдөрүн, талантарын өркүндөтүшөт. Мисалы, китепканалар менен бирдикте өтүлүүчү долбоорлордо окуучулар окуу көндүмдөрүн өркүндөтө алышат. Ата-энелер балдарынын академиялык жана социалдык көндүмдөрүн өнүктүрүүсүнүн жаңы мүмкүнчүлүктөрү тууралуу кабардар болушат. Мугалимдер окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү боюнча мектеп программаларын кайра карап чыгып, өркүндөтүшөт.

3.2.6. Чечимдерди кабыл алуу

Чечимдерди кабыл алууда ата-энелердин катышуусу мектептерди күчтүү өнөктөштөр менен камсыздайт. Чечим кабыл алуу – карама-каршы ой-пикирлердин талаш-тартышы эмес, өнөктөштүк процессин, жалпы максаттарга жетүү үчүн бирдей көз караштарды жана аракеттерди билдирет.

Чечимдерди кабыл алуу процессинде коомчулуктун өкүлдөрүнө жана ата-энелерге колдоо көрсөтүү максатында мектептердин төмөнкүдөй милдеттери аныкталган:

- ата-энелер уюмдарынын, консультациялык кеңештердин же комитеттеринин (мисалы: окуу комитети, коопсуздук комитети) ишмердүүлүгүн активдештирүү;
- мектептин ата-энелеринин жалпы ата-энелер коомчулугу (комитеттер, уюмдар, кеңештер) менен байланышын кеңейтүү.

Бул иш-чараларды аткарууда мектептердин өкүлдөрү төмөнкүлөрдү эске алуулары кажет:

- бардык этникалык, социалдык-экономикалык ж. б. топтордон ата-энелерди тартуу;
- лидер ата-энелер мектептин башка ата-энелери менен маалымат бөлүшө ала тургандай тренингдерди өткөрүү;
- биргелешип (ата-эне–окуучу) чечим кабыл алууну камсыз кылуу.

Ата-энелердин чечим кабыл алуу процессине катышуусунун натыйжасында балдар артыкчылыктарга ээ болушат. Ал артыкчылыктар ата-энелер уюмдарынын пландаштыруусуна байланыштуу. (Epstein & Sheldon, 2002; CDCP, 2012; Virginia Department of Education, 2010).

3.3. Ата-энелердин катышуусуна колдоо көрсөтүү

Ата-энелер баласы окууга кирген күндөн тартып эле мектептин ишмердүүлүгүнө катыша баштаса, андан ары да катышууну уланта бериши күмөнсүз. Ага карабастан, мектептин өкүлдөрү ата-эненин мектептин ишмердүүлүгүнө катышуусуна колдоо көрсөтүүлөрү зарыл. Мектеп жетекчилиги жана мугалимдер ата-энелердин мектептин ишмердүүлүгүнө катышуусуна тоскоолдук кылган көйгөйлөрдү аныктап алып, аларды чечүү үчүн иш-чараларды ыңгайлаштырып пландаштыруусу керек.

Ата-энелерди тартуу: катышуудан баш тартуунун себептери жана чечүү жолдору

Катышпоонун себептери	Себептин баяндалышы	Чечүү жолдору
Убакыттын тардыгы	Көпчүлүк ата-энелер иштеген иштерине, үй тиричилигине байланыштуу мектепке келе алышпайт. Ата-энелер чогулушуна келишет. Бирок, муну менен алар мектеп менен өнөктөш болуп, анын ишмердүүлүгүнө натыйжалуу катыша алышпайт.	Ата-энелер арасында сурамжылоо жүргүзүп, чогулуштарды, жолугушууларды аларга ыңгайлуу убакка/күндөргө пландаштырыңыз. Мектеп кызматкерлери менен байланыш түзүүнүн, кабарлашып туруунун альтернативдүү жолун сунуштаңыз: электрондук дарек, веб-сайт, веб-баракча, FB, WhatsApp.

Баш тартуунун себептери	Себептин баяндалышы	Чечүү жолдору
Мектеп тууралуу жагымсыз эскерүүлөр	Көпчүлүк ата-энелер өздөрүнүн окуучулук күндөрүндөгү жагымсыз эскерүүлөрүнө байланыштуу балдарынын мектептеги турмушуна катышууну каалашпайт.	Ата-энелер менен ачык, позитивдүү, досторчо сүйлөшүңүз. Жагымсыз тоскоолдукту жеңүүгө жардам бериңиз. Аларды мектепке тартуу үчүн официалдуу эмес, кызыктуу иш-чараларды өткөрүңүз. Ата-энелер мектепке келгенде аларга оңтойлуу шарт түзүп бериңиз.
Ата-энелердин мектепке келишине балдары тоскоолдук кылат	Айрым балдар ата-энелеринин мектепке келишин каалашпайт. Мугалим ата-энесине анын окуудагы жетишпөөсү тууралуу билдирип коюшу мүмкүн.	Бул көйгөйдү чечүү үчүн убакыт керек. Иш планыңызды ар бир окуучунун мектептин турмушуна ата-энесинин катышуусуна карата болгон мамилесин өзгөртүү максатында түзүңүз. Окуучуларга биргелешкен ишмердүүлүк баары үчүн пайдалуу, позитивдүү болорун түшүндүрүңүз.
Ата-энелердин уяңдыгы, баласынын окуусуна кызыкпагандыгы; даярдык деңгээлинин жетишсиздиги	Айрым ата-энелер, өзгөчө мектепте окуп жүргөндө көйгөйлөрү болгон ата-энелер, өздөрүн ыңгайсыз сезип, окутуу процессине катышууну маанилүү деп эсептешпейт. Алардын катышуусу олуттуу өзгөрүүлөрдү алып келерине ишенишпейт. Ошондуктан бул мугалимдердин гана иши деп ойлошот.	Ата-энелерди баласына мектепте оорураак, тааныш эмес темаларды окуп-үйрөнүүдө окуу материалын жакшы деңгээлде өздөштүрүүгө жардам бере аларына ишендириңиз. Аларды балдарына колдоо көрсөтүүгө үйрөтүү максатында, кыйынчылык менен өздөштүрүлүүчү темалар боюнча жеке консультацияларды, семинар-тренингдерди өткөрүңүз (мисалы, мектеп окуу боюнча семинарларды өткөрө алат, о. э. окуу боюнча үй тапшырмаларынын пакетин сунуштай алат).
Мектеп турмушуна кандайча катышуу керектигин түшүнүшпөйт	Өздөрүнө ишенген, мектеп турмушуна катышууга кызыкдар ата-энелер бар. Бирок, алар кандайча катышуу керектигин түшүнүшпөйт.	Ата-энелердин катышуусу менен өткөрүлө турган иш-чараларды окуу жылынын башында пландаштырыңыз. Жооптуу ата-энелерди, өткөрүү мөөнөтүн белгилеп, иш-чаранын жүрүшүн баяндап, ата-энелерди кабардар кылыңыз. Жолугушууларда «мектеп алардан эмнелерди күтөт жана эмне үчүн?» деген суроолорго жоопту так түшүндүрүңүз.

Мектеп менен сейрек байланышуусу, жагымсыз кабар алуусу	Көпчүлүк ата-энелер мектептен маалыматтарды сейрек алышат. Же мугалим көйгөй жаралганда гана ата-энелер менен байланышка чыгат.	Сиз ата-энелер менен канткенде тез-тез байланышып тура аласыз? Канткенде сүйлөшүүлөрдү эки тарап үчүн натыйжалуу уюштурууга болот? Андан тышкары, телефон аркылуу бала тууралуу терс кабарларды гана билдирбей, жагымдуу нерселер, баланын ийгиликтери тууралуу да айтып туруңуз. Мындай көрүнүштөр ата-энелердин мектепке оң көз карашта болуусуна түрткү берет. О.э. окуучунун жакшы жүрүш-турушуна колдоо көрсөтүүчү курал болуп берет.
Мектеп турмушуна катышуу үчүн маалыматтын жетишсиздиги	Мектептер ата-энелерге баланын ийгиликтери тууралуу гана маалымат берип турушат. Албетте, бул маанилүү. Бирок, балдарды окутуу процессине ата-энелерди тартуу үчүн жетишсиз.	Ата-энелерге балдарынын ийгиликтери тууралуу айтып туруңуз. Аны менен бирге окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн алдыдагы максаттарыңызды да белгилеп кетиңиз.
Тил билбегендик	Айрым ата-энелер окутуу жүргүзүлгөн тилде сүйлөй алышпайт. Алар мектептен алган маалыматты түшүнбөй калышы мүмкүн.	Бул реалдуу көйгөй болушу мүмкүн. Ошондуктан, дайыма түшүндүрүп бере турган жардамчы-адамдын болушу маанилүү.
Кесиптик терминологияны түшүнбөстүк	Окутуу тилинде сүйлөгөн ата-эне да маалыматты түшүнүүдө кыйынчылыктарга кездешет.	Ата-энелер менен сүйлөшүүдө кесиптик терминологияны колдонбоңуз. Сөзүңүз жеткиликтүү, түшүнүктүү болушу керек.
Окуучу тууралуу маалыматтын конфиденциалдуулугун сакаш керек	Окуучулардын жетишүүлөрү, баалары бардык ата-энелердин алдында ачык талкууга алынса, убактысы бар кызыккан ата-эненин да мындай чогулушка катышы келбей калат.	Ата-энелер чогулушунда жалпы маселелерге гана токтолуңуз. Конфиденциалдуу маалыматты талкууга чыгарбаңыз. Окуучулардын жетишүүлөрү, баалары жөнүндө ата-энеси менен жекече сүйлөшүңүз.
Ишеничтин жоктугу	Ата-энелер директорго, мугалимге жакпаган суроолору, сунуштары, аракеттери үчүн балага басым көрсөтүлүп калабы деп кабатыр болушат.	Ата-энелердин сөзүнө жай-баракат жагымдуу үн менен жооп бериңиз. Аларга мугалим менен баарлашуудан туура тыянак чыгаруусуна жардам бериңиз. Ата-эне менен сүйлөшүүдө анын ишенбестигин жойгудай кырдаалды түзүңүз.

Төмөнкү булактан алынды: Creative Education. (2018). Overcoming 10 common barriers to parental engagement. Retrieved from <https://www.creativeeducation.co.uk/blog/parental-engagement>.
 USAID Georgia Primary Education Project. (2015a). Parent Engagement, guide for school principals and parents. Tbilisi, Georgia. Retrieved from http://kargiskola.ge/parent/pdf/PE_GUIDE_2015.pdf.

4. ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУ КӨНДҮМДӨРҮН ӨРКҮНДӨТҮҮ БОЮНЧА МЕКТЕПТЕР, АТА-ЭНЕЛЕР ЖАНА КООМЧУЛУК ҮЧҮН УЮШТУРУЛУУЧУ ИШ-ЧАРАЛАР

Үйдөгү чөйрөнүн жардамы менен ата-энелер балдардын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүүгө чоң салымын кошо алышат. Баланын окууда ийгиликтерге жетишүүсүн каалаган ата-энелер аны ар кандай турмуштук кырдаалдарда ишке ашыра алышат: ашканада, дүкөндө, сейилдеп жүргөндө, чогуу телевизор көрүү жана оюн ойноо учурунда. Кызыктуу көнүгүүлөрдү, оюндарды колдонуу ата-энелерге баланын окуу, жазуу, сүйлөө көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет. Окуучулардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө ата-энелерди натыйжалуу тартуу максатында практикалык семинарларды өткөрүү сунушталат. Ал семинарларда бала менен баарлашууда колдоно турган окуу көндүмдөрүн өркүндөтүүчү базалык ыктар менен таанышышат.

Мектептер окуучуларынын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүүнү каалашса, окуу боюнча атайын иштелип чыккан иш-чараларды пландаштырып өткөрүүлөрү зарыл. Төмөндө ата-энелер менен бирге окуй турган иш-аракеттер сунушталат.

Иш-чара	Баяндалышы
Үй-бүлөлүк сабаттуулук кечеси	Мектеп башталгыч класстын ата-энелерин үй-бүлөлүк сабаттуулук боюнча кечеге чакырат. Кеченин жүрүшүндө ата-энелерге үйдө баланын сабаттуулугун өркүндөтүү стратегиялары көрсөтүлөт.
Окуу маданиятын уюштуруу	Мектептеги чөйрө китепке болгон сүйүүнү чагылдырып турушу керек. Окуучулар кыргыз жана башка элдердин жазуучуларынын чыгармаларынан цитаталарды, окуган китеби боюнча кыскача баяндамаларды, сүрөттөрдү даярдап дубалга илишет. Жогоруда айтылган «окуу убагы» демилгесин мектепте көтөрүүгө болот. Мектепке кирген киши материал менен таанышып, маалыматтарды окууга кызыкдар экендигин билдирет.
15 мүнөт окуңуздар	Окуу жылында мектеп «15 мүнөттүк окууну» уюштурат. Күнүнө «15 мүнөттүк окууга» катышкан коомчулук өкүлдөрүнө колдоо көрсөтөт. Мекемелерден, ишканалардан, башка мектептерден, же топтордон алардын канча кызматкери күнүгө 15 мүнөт китеп окуй турганы тууралуу маалымат берүүсүн сураныңыз. Коомчулугуңарда канча адам китеп окуй турганын мектептин же Билим берүү министрлигинин сайтына жайгаштырыңыз. «15 мүнөттүк окуу» иш-чарасын коомчулук үчүн апта сайын уюштуруңуздар. Ата-энелерди, коомчулуктун өкүлдөрүн аптасына бир жолу мектепке 15 мүнөттүк окууга чакырыңыздар. Же коомчулуктун баары аптасына бир жолу 15 мүнөт окушат. Мисалы, ар бир адам жасап жаткан ишин токтотуп, жума күнү саат 10до 15 мүнөт китеп окушат. Мындай иш коомчулуктун мүчөлөрүнө алардын китеп окуусуна дем берип кызыктыруунун эң сонун ыкмасы.

Окуяны баяндап берүү	Коомчулуктун аксакалдары апта сайын радиодон болгон окуяларды айтып беришет. Радио аркылуу уктурулган окуялар – үй-бүлөлөрдү окуу процессине тартуунун кызыктуу ыкмаларынын бири. Бул окуяларды баяндамачы менен чогуу окуу үчүн коомчулукка алдын ала таратып берсе болот. Окуянын аягында суроолор берилет. Биринчи жооп берген катышуучу байгеге ээ болот.
SMS-билдирүү	Ата-энелердин колдоосун талап кылган математикалык ой жүгүртүү жөндөмдүүлүк, сабаттуулук же балдардын окуу боюнча бир деңгээлден кийинки деңгээлге өтүп жаткандыгы, китепканага түшкөн жаңы китептер тууралуу билдирүүлөрдү жиберип турса болот.
Ыр окуу	Мектеп «көңүлүмө жаккан ыр» иш-чарасына демөөрчү боло алат. Окуучу көңүлүнө жаккан (өзү жазган ыр болушу да мүмкүн) ырдын көчүрмөсүн бир күн жанына алып жүрөт. Ал күнү классташтары менен ыры тууралуу ой бөлүшүшөт, окушат. Мындай иш-чарага ата-энелер да катышып, мектептен балдарын алып кетип жатып, көңүлүнө жаккан ыры менен бөлүшүшөт.
Биргелешип аракеттенүү менен жазуу	Бир класс кандайдыр бир окуяны жазып баштайт. Аны параллелдеги экинчи класска жиберет, алар улантып жазып, үчүнчү класска жиберет. Параллелдеги бардык класстар бул окуяга өз салымын кошушу керек. Мындай иш-чараны коомчулук үчүн колдонуп, мектептер же мекемелер арасында өткөрүүгө да болот. Окуянын бүткөн нускасын жергиликтүү гезитке чыгарып коюуну унутпаңыздар.
Окуу сынагы	Мектеп (мугалимдер, китепканачылар) ар бир класс үчүн китептердин тизмесин түзөт. Ал тизмени окуучуларга, ата-энелерге таратып, сынакка катышууга чакырат. Алар бир ай убакыттын ичинде берилген китептерди окуп чыгышат. Бир айдан кийин мектеп сынак уюштурат. Сынакта ата-эне – баласы жуп менен катышат. Эң көп суроого жооп берген жуп жеңишке ээ болот.

Төмөнкү булактан алынды: USAID Georgia Primary Education Project. (2015a). Parent Engagement, guide for school principals and parents. Tbilisi, Georgia. Retrieved from http://kargiskola.ge/parent/pdf/PE_GUIDE_2015.pdf.

4.1. Беш базалык окуу көндүмү» семинары (2 саат)

Максаты: Ата-энелерди беш базалык окуу көндүмү жана аны өнүктүрүүчү көнүгүүлөр менен тааныштыруу.

Күтүлүүчү натыйжалар: беш сессиядан турган семинардын натыйжасында ата-энелер төмөнкүлөрдү аткара алышат:

- тыбыштык кабыл алуу боюнча 2 көнүгүүнү туура колдоно алышат;
- алфавит менен таанышуу боюнча 2 көнүгүүнү туура колдоно алышат;
- сөз байлыгы боюнча 2 көнүгүүнү туура колдоно алышат;
- шар окуу боюнча 2 көнүгүүнү туура колдоно алышат;
- окуганын түшүнүү боюнча 2 көнүгүүнү туура колдонуу;
- окуучулардын мектептин кийинки кийинки баскычындагы программасын өздөштүрүүлөрү үчүн негиз болгон 5 базалык окуу көндүмүн өркүндөтүүнүн маанилүүлүгүн түшүнүшөт.

1-сессия

Тыбыштык кабыл алуу

1-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы ата-энелер менен учурашып, семинардын максаттары жана милдеттери менен тааныштырат. Андан кийин ата-энелерге «Тыбыш деген эмне?» суроосун берип, жоопторду биргеликте талкуулайт.

2-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы тыбыштык кабыл алуу тууралуу баяндап берет.

Тыбыштык кабыл алуу – бул окуу көндүмдөрүн калыптандыруунун негизи болгон кептеги тыбыштарды кабыл алуу жана айырмалай билүү жөндөмү. Тыбыштык кабыл алуусу өнүккөн окуучулар орфографиялык жактан сабаттуу жазышат.

3-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү суроолорду берип, жалпылайт:

- Сиздин оюңузча, балдардын окуу көндүмдөрүн калыптандырууда тыбыштык кабыл алуу маанилүүбү, себеби эмнеде?
- Балдарыңыздарга кептеги тыбыштарды кабыл алуусу жана айырмалай билүүсү үчүн кандай жардам бересиздер?

4-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү көнүгүүлөрдү аткарууну сунуштайт.

1-көнүгүү. «Жүз суроо-жүз жооп» (1-модуль. Тыбыштык кабыл алуу, 36-бет.).

2-көнүгүү. «Дүкөн» (1-модуль. Тыбыштык кабыл алуу, 28-бет).

2-сессия

Алфавит менен таанышуу

1-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы ата-энелерге «Тыбыш менен тамганын ортосундагы айырма эмнеде?» деген суроо берип, жоопторду талкуулашат.

2-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы ата-энелерди сессиянын темасы менен тааныштырат.

Алфавит менен таанышуу – бул тамгалар менен тыбыштардын ортосундагы байланышты үйрөнүү. Тамга – бул тыбышты билдирген жалпыланган графикалык белги. Мисалы, окуучулар бул тема боюнча билимдерин тамганы көрсөтүп, тиешелүү тыбышты айтуу аркылуу далилдешет. Тамгалар менен тыбыштардын өз ара байланышын түшүнбөстөн окуганды үйрөнүү мүмкүн эмес. Мындай байланыш окуу боюнча программанын маанилүү бөлүгү болуп эсептелет, анткени ал окурман үчүн жазуу түрүндө берилген жаңы сөздөрдү билип-таануу куралынын кызматын аткарат.

3-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү суроолорду берип, жалпылайт:

- Балдарыңыз тамгаларды үйрөнүүдө кандай кыйынчылыктарга дуушар болду (эки мисал)?
- Үйдө балдарыңыздарга тамга менен тыбыштын айырмасын кантип түшүндүрөсүздөр?

4-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү көнүгүүлөрдү аткарууну сунуштайт.

1-көнүгүү. «Жылдыз» (2-модуль, Алфавит менен таанышуу, 50-бет).

2-көнүгүү. «Сөздөрдүн дубалы» (2-модуль, Алфавит менен таанышуу, 53-бет).

3-сессия

Сөз байлыгы

1-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы ата-энелерге «Сөз байлыгы деген эмне?» суроосун берип, жоопторду талкуулашат.

2-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы сөз байлыгы боюнча мини-лекция өткөрөт.

- Сөз байлыгы деген эмне?
- Сөз байлыгы кантип өнүгөт?

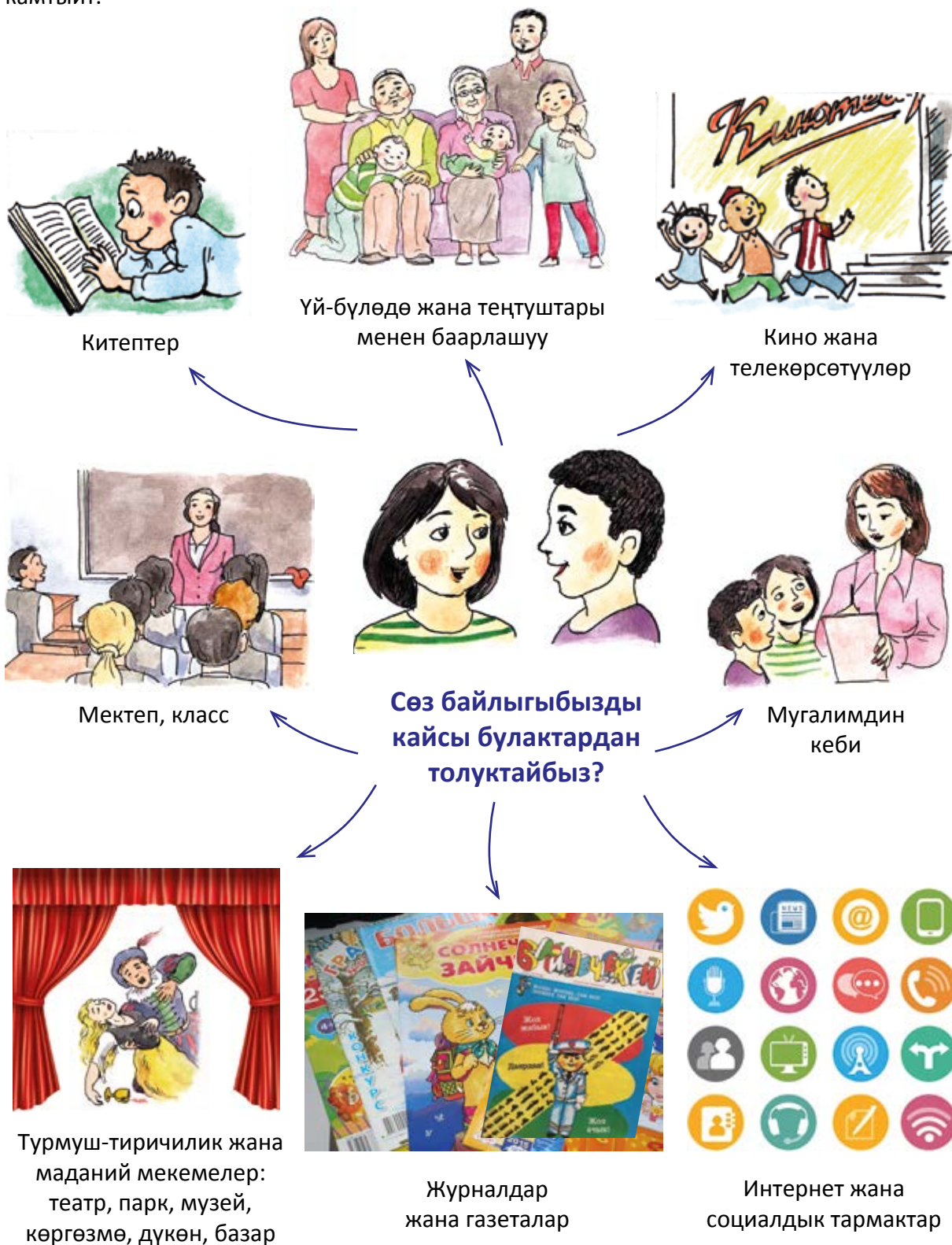
Мугалим / мектептин китепканачысы ата-энелерге балдардын курагына жараша сөз байлыгы тууралуу айтып берет.

Курагына жараша баланын болжолдуу сөз байлыгы

Баланын курагы	Сөздөрдүн саны
1 жаш	5–9 сөз
1,5 жаш	20–40 сөз
2 жаш	50–200 сөз
3 жаш	800–1000 сөз
3,5 жаш	1100 сөз
4 жаш	1600–1900 сөз
5 жаш	1900–2200 сөз
6–7 жаш	3500 сөз
7–10 жаш	5 000ден 10 000 сөзгө чейин

Сөз байлыгы балдарга сөздөрдү таанып, түшүнүүгө жардам берет. Сөз байлыгын өстүрүү жана үйдө сөздүк ишин жүргүзүп туруу балдардын окуудагы жетишкендиктерин жогорулатууда маанилүү орун ээлейт. Сөз байлыгын өркүндөтүүгө багытталган атайын окутуу эң натыйжалуу болгонуна карабастан, аны түздөн-түз жана кыйыр түрдө кеңейтүү боюнча башка ыкмаларды дагы колдонуу маанилүү. Жөнөкөй көнүгүүлөрдү аткарууга караганда мазмуну кең нукура тексттерди колдонуу сөз байлыгын өстүрүүдө дээрлик натыйжалуу болот. Сөз байлыгын өстүрүүнүн натыйжалуу ыкмалары сөздөрдүн маанисин жана алардын ортосундагы байланыштарды аныктоо, синоним-антонимдерин табуу иштерин да камтыйт.

3-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү суроолорду берип, жалпылайт:

- Балдарыңыздарга сөз байлыгын өркүндөтүүсүнө кандайча жардам бересиздер?
- Акыркы жолу балдарыңыздар менен кайсы китепти окудуңуздар?

4-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү көнүгүүлөрдү аткарууну сунуштайт.

1-көнүгүү. «Тамганы табуу» (10-модуль, 1-класстын окуучулары үчүн оюн-көнүгүүлөрү, 24-бет)

2-көнүгүү. «Жаңы сөздөр менен таанышуу» (10-модуль, 3-класстын окуучулары үчүн оюн-көнүгүүлөрү, 27-бет.)

Шар окуу

1-кадам. Мугалим / мектеп китепканачысы ата-энелерге «Шар окуу деген эмне?» суроосун берип, жоопторду талкуулашат.

2-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы шар окуу боюнча мини-лекция өткөрөт.

Шар окуу – бул сөздөрдүн маанисин түшүнүү менен, эмоцияларды, сезимдерди жана логиканы чагылдырып, көркөм, ылдам окуу. Шар окуган окуучулардын жаңы сөздөрдү чечмелеп окуу, окуганын түшүнүү көндүмдөрү да жогорку деңгээлде болот. Шар окуу – толук кандуу окуу менен окуганын түшүнүүнү калыптандыруучу эң манилүү көндүмдөрдүн бири. Окуп жаткан учурда окуучу көңүлүн төмөнкүлөргө топтошу зарыл:

- туура окууга: бала сөздөрдү туура жана так айтуусу керек;
- окуунун ылдамдыгына: ылдам окуу менен бала окуп жатканынын маанисин түшүнүүсү зарыл;
- тыныш белгилерине көңүл буруп, тыным жасап окуу;
- көркөм окуу бала жандуу, ыргак менен окуусу керек.

Окуунун бул компоненттери бири-бири менен тыгыз байланышта. Алардын бири жеткиликтүү аткарылбай калса, шар окуунун деңгээли начарлайт.

Шар окуу китепти көп окуган шартта гана калыптанат. Балдарга жаш-курактарына, окуган класстарына (1–4-класс) ылайык, тааныш сөздөр менен берилген жана чечмелеп окууга оңой тексттер сунушталуусу зарыл. Башкача айтканда, сунушталган текстте баланын китеп окуу көндүмдөрүнүн деңгээлине ылайык болуусу тийиш. Текст бала үчүн татаал болсо, ал сөздөрдү чечмелеп окууга басым жасап, шар окуу көндүмүн өркүндөтүү мүмкүнчүлүгү болбой калат.

Окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү жана шар окууну жеткиликтүү деңгээлде өркүндөтүү абдан маанилүү болуп эсептелет.

Окуу ылдамдыгынын ченемдери

Класс	Үлгүлүү деңгээл		Базалык деңгээл (минималдык стандарттык деңгээл)		Төмөнкү деңгээл	
	1-жарым жылдык	2-жарым жылдык	1-жарым жылдык	2-жарым жылдык	1-жарым жылдык	2-жарым жылдык
1	20 сөздөн көп	25 сөздөн көп	15-20 сөз	20–25 сөз	15 сөздөн аз	20 сөздөн аз
2	30 сөздөн көп	40 сөздөн көп	30–35 сөз	35–40 сөз	30 сөздөн аз	35 сөздөн аз
3	50 сөздөн көп	60 сөздөн көп	45–50 сөз	55–60 сөз	45 сөздөн аз	55 сөздөн аз
4	70 сөздөн көп	80 сөздөн көп	65–70 сөз	70–80 сөз	65 сөздөн аз	70 сөздөн аз

Тексттерге карата негизги талаптар:

1. Тексттин татаалдыгы окуучунун окурмандык деңгээлине шайкеш болуусу тийиш.
2. 1-класстын окуучулары үчүн сунушталган китептердин тамгалары ири болуп, шрифтинин өлчөмү 16дан, ал эми 2–4-окуучулары үчүн 14төн кем болбошу керек.
3. Тексти көп эмес, бир беттен турган чакан китептер.
4. Сүрөттөрү, жөнөкөй схемалары, таблицалары көп китептер.

Мугалим мындай китептерди көрсөтүп, үйдө жана өз алдынча окуй турган китептердин тизмесин сунуштаганы жакшы.

3-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү суроону берип, жалпылайт:

- Баланын шар окуу көндүмүн калыптандыруу үчүн күнүнө канча убакыт китеп окуу керек?
- Баланын шар окуу көндүмүн калыптандыруу үчүн ким жооптуу?

4-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү көнүгүүлөрдү аткарууну сунуштайт.

1-көнүгүү. «Көп ирет кайталап окуу» (4-модуль, Шар окуу, 36-бет.)

2-көнүгүү. «Үлгүлүү окуу» (4-модуль, Шар окуу, 39-бет.)

Эскертүү: Мугалим/мектеп китепканачысы ата-энелерге аудиокитептер жайгашкан ресурстар жөнүндө маалымат берүүсү мүмкүн.

5-сессия

Окуганын түшүнүү

1-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы ата-энелерге «Шар окуу маанилүүбү же окуганын түшүнүүбү?» деген суроону берип, жоопторду бирге талкуулашат.

2-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы ата-энелерге окуганын түшүнүүнүн маанилүүлүгү жөнүндө айтат.

Окуганын түшүнүү – окуган текстинин маанисин түшүнүү жөндөмдүүлүгү, аны интерпретациялоо жана окуган текстине карата өз пикирин/мамилесин калыптандыруу көндүмү. Бул баланын мындан аркы окуусу үчүн маанилүү көндүм болуп саналат.

Окуганын түшүнүү төмөндөгү факторлорго байланыштуу:

- сөздүн маанисин түшүнүүсүнө;
- туура окуй алуусуна (эгерде бала сөздү туура эмес окуса, анда ал бүтүндөй сүйлөмдүн маанисин түшүнбөй калат);
- шар окуй алуусуна (эгерде бала муундап окуса, анда ага окуганынын маанисин эстеп калуу кыйынга турат);
- окуучунун турмуштук тажрыйбасына жана билимине;
- окуп жаткан учурда окуучунун эс тутумуна, ой жүгүртө жана элестете алуусуна.

3-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү суроону берип, жалпылайт:
– Балдарыңыздардын окуганын түшүнгөнүн кантип билесиздер?

4-кадам. Мугалим/мектеп китепканачысы төмөнкү көнүгүүлөрдү аткарууну сунуштайт.
1-көнүгүү. «Тыным жасап окуу» (5-модуль, Окуганын түшүнүү, 72-бет.)
2-көнүгүү. «Окуянын картасы» (5-модуль, Окуганын түшүнүү, 82-бет.)

Эскертүү: Мугалим/мектептин китепканачысы ата-энелерге «Китеп окууга кантип кызыктыруу керек» эскертмесин бере алат (2-тиркеме).

4.2. «Мектеп китепканасына экскурсия» класстан тышкары иш-чарасы (40 мүнөт)

Максаты: Башталгыч класстардын окуучуларын китепкананын ишмердиги менен тааныштыруу.

Күтүлүүчү натыйжалар

Экскурсиянын аягында окуучулар:

- мектеп китепканасынын ишмердиги менен таанышышат;
- китеп сактоочу жай менен таанышышат;
- китепканачынын жана ата-энесинин жардамы менен класстан тышкары окуу үчүн китеп тандап алышат.

Иш-чараны өткөрүү үчүн жооптуулар: мектеп китепканачысы, башталгыч класстардын мугалимдери жана ата-энелер.

Керектүү материалдар: китептер, китепкананын каттоо карточкасы.

1-кадам. Башталгыч класстардын окуучулары мугалимдин жетекчилиги астында алдын-ала бекитилген ырааттама боюнча китепканага барышат.

2-кадам. Мектеп китепканачысы балдарды тосуп алып, китепкана менен тааныштырат. Китепкананын иши тууралуу айтып берет жана кантип китепти үйгө алууга болоорун түшүндүрөт.

3-кадам. Андан кийин китепканачы балдарды алдын-ала даярдалган белгилүү датага арналган бурч менен тааныштырат. Ата-эне бул дата жөнүндө балдар менен маек жүргүзөт. Ошондой эле китепканачы китептин негизги бөлүктөрү жөнүндө айтып берсе болот. Бул үчүн 5-модулдун «Китеп менен таанышуу» көнүгүүсүн колдоно алат («Окуганын түшүнүү», 59-бет.).

4-кадам. Мугалимдин, ата-эненин жана китепканачынын кеңеши менен балдар үйдө окуу үчүн өздөрүнүн жаш курагына жана деңгээлине ылайыктуу китептерди тандап алышат.

4.3. Класстан тышкаркы иш-чара – «Башталгыч класстардын окуучулары арасында «Окурман театры» мелдеш

Максаты: «Окурман театры» көнүгүүсү аркылуу көркөм окуу көндүмдөрүн калыптандыруу (4-модуль, 67-бет.).

Нускама

- Алгач, бул мелдеш ар бир класста окуучулар арасында өткөрүлөт. Ар бир класс эң мыкты окурмандарынан бирден топ түзөт (4–8 окуучу).
- Андан кийин мектепте параллель боюнча топтордун арасында окуу боюнча мелдеш өткөрүлөт, бул иш-чарага сөзсүз ата-энелер, мугалимдер жана коомчулуктун өкүлдөрү чакырылат.
- Топтун катышуучулары ылайыктуу костюмдарды кие алышат (чыгарманын каарманы же башка сүйүктүү каарман сыяктуу ж. б.). Зал тиешелүү түрдө жасалгаланат.
- Мугалимдердин, ата-энелердин же жогорку класстардын окуучуларынын арасынан мелдешти алып баруучу дайындалат.
- «Окурман театры» үчүн текстти алдын-ала окуу китебинен, хрестоматиядан, журналдан же газетадан, класстан тышкары окуу үчүн чыгармалардын тизмесинен тандап алса болот.
- Чыгарманы окуу убагында хор менен окууну, ырдоону жана сахналаштырууну кошсо болот.
- Мелдешке катышуунун алдында мугалим окуучуларды туура, көркөм, артистизм менен тыным жасап окууга шыктандырат.
- Калыстар тобу катышуучуларга «Эң так жана туура окуган окурман», «Эң жакшы үн колдонгон окурман», «Артисттик чеберчилик менен көркөм окуган эң мыкты окурман», «Эң кичинекей окурман», «Эң мыкты окурман», «Тез окурман» ж. б. сыяктуу номинациялар боюнча белектерди берсе болот.
- Жеңүүчүлөргө белек катары китептер же башка белектер берилет. Мындай белектер бардык катышуучуларды мелдешке активдүү катышууга кызыктырат.
- Окуучуларды колдоп, аларга дем берүү үчүн сынакка окуучулардын ата-энелери да катышышы керек.

5. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫ ҮЧҮН ОЮН-КӨНҮГҮҮЛӨР

Колдонмодо сунушталган көнүгүүлөр жана оюндар класстар боюнча бөлүштүрүлдү. Бирок, баланын кызыгуусуна, даярдык деңгээлине, окутуудагы темпине жараша мугалим, ата-эне бала менен жекече иш алып барууда, класстан тышкаркы иштерде, үйдө окууда каалаган көнүгүүлөрдү же оюндарды колдоно алышат.

5.1. Биринчи класстын окуучулары үчүн оюн-көнүгүүлөр

Тамгалар жана тыбыштар

Газеталарда жана журналдарда макалалардын аталыштары чоң тамгалар менен жазылган. Кандайдыр бир тамганы кол менен көрсөтүп, баладан ал тамга кандай окуларын сураңыз. Баланын тамгаларды таанып-билүү жана айтуу жөндөмү тамгаларды жана тыбыштарды эстеп калууга жардам берет.

Алфавитти үйрөнүү

Тамгаларды табуу – кызыктуу оюн. Көчөдө сейилдеп же саякаттап жүргөндө жазуусу бар жол белгилерин, жарыянаамаларды ж. б. колдонуу мүмкүн. Баладан ал тамга кандай окулат деп сураса болот. Балким, ал тамгаларды жана тыбыштарды бириктирип, сөздү толугу менен окуй алат.

Тамганы табуу

Балага газетадан же журналдан алынган тексттин үзүндүсү берилет. Тексттин ар бир сабын карап чыгып, кандайдыр бир тамганы (мисалы, «а» тамгасын) белгилөө тапшырмасы берилет. Бул көнүгүүнүн башка түрлөрү:

- бардык «а» тамгаларын чийип жана бардык «п» тамгаларынын астын сыз;
- «а» тамгасынын алдында «п» тамгасы болсо, «а» тамгасын чий;
- «а» тамгасынан кийин «н» тамгасы болсо, «а» тамгасынын астын сыз.

Балдардын жооптору ар дайым текшерилип, тапшырма туура аткарылса, сөзсүз аларды мактоо зарыл.

Сөздөрдү муундарга бөлүү

Балага сөздөрдү муундарга бөлүп машыгууга жардам бериңиздер. Көчөдө сейилдеп жүргөндө же дүкөндө ага кандайдыр бир жазуу көрсөтүп, төмөнкү тапшырмаларды бериңиздер:

- сөздү оку;
- сөздү муундарга бөл;
- канча муун бар экенин сана.

Сөз куроо

Кичинекей баракчага алфавиттин бардык тамгаларын жазыңыздар (пластик бөтөлкөлөрдүн капкактарын колдонсо болот). Көп колдонулган тамгалардын бир нече үлгүсүн алса болот. Балага кандайдыр бир сөздү айтуусун сураныңыздар, ал сөздү тамгалардан кураңыздар. Андан кийин ролдорду алмаштырса болот: ата-эне сөздү айтат, бала ал сөздү тамгалардан курайт.

Үн чыгарып окуу

Баланын мындан ары китеп окуганды жакшы көрүшү үчүн үн чыгарып окуу маанилүү болуп саналат. Балага окууга оңой, сүрөттөрү көп жана тексти аз китепти тандоо керек.

Алгач ага бул китепти катуу үн менен сөздөрдү так айтып окуп бериш керек. Андан кийин дагы бир жолу катуу үн менен, сөздөрдү кол менен көрсөтүп окуп берүү керек. Бул көнүгүүнү бир нече жолу кайталагандан кийин, бала бул китепти айтып берүүгө же «окуп чыгууга» даяр болот. Натыйжада бат эле баланын сүйүктүү китептери пайда болуп, ал бул китептердеги сөздөрдү жатка билип алат. Ошондуктан, биргелешип окуганда, китептин бетинен «секирип өтсө» болбойт. Анткени, бала бул китептин бардык майда-чүйдөсүн эстеп калат.

Азыктардын баштыгындагы жазуулар

Балага аны «курчап турган» бардык сөздөрдү окуганды үйрөтүү керек. Ашканадан ар дайым орусча же кыргызча жазуусу бар кандайдыр бир азыктын кагаз баштыгын тапса болот. Мисалы: чайдын, үндүн, майдын же майонездин сыртындагы жазууну колдонсо болот. Алгач жазылган сөздү окуп чыгуу керек. Кагаз баштыгын балага берип, баладан кандайдыр бир сөздү табууну сураныңыз. Баладан кара шрифт менен жазылган сөздөрдү окуп чыгууну өтүнсө болот. Мындай көнүгүү баланы кызыктырат, анын «бардыгын окуп чыгуу» каалоосу адатка айланат.

Китеп менен таанышуу

Балага сүйүктүү китебин алып, мукабасында эмне жазылганын окуп чыгуу тапшырмасы берилет. Автордун атын кол менен көрсөтүп окуп берүү керек. Баладан, анын ою боюнча, китептин аталышы кайда жазылганын суроо керек. Андан кийин китептин биринчи бетин ачып, аңгеме кайсы жерден башталарын жана сүрөттөрү кайда экенин көрсөтүү тапшырмасы берилет. Баланын окуганды үйрөнүүсү үчүн китептин элементтерин билүүсү маанилүү болуп саналат.

Биргелешип окуу

Балага сүрөттөрү бар балдар үчүн балсылган китеп (журнал, газета) берилет. Сүрөттөрдү жакшы карап чыгып, китепте же макалада кандай окуя болорун болжолдоп айтуусун сураныңыз. Убакыт болгондо китепти окуп чыгып, анын окуя боюнча болжолу туура чыккандыгы же туура эмес чыккандыгы жөнүндө сүйлөшүү керек. Туура чыккан учурда, баладан «Муну кантип билдиң?» – деп сураңыз.

Нускамаларды колдонуу

Эртең мененки, түшкү же кечки тамакты даярдоо убагында балага кандайдыр бир жөнөкөй тамакты даярдоо иретин айтып берүү тапшырмасы берилет (мисалы: бутерброд, куурулган жумуртка ж. б). Бала кандай айтса, ошондой жасашыңыз керек. Эгер бала майды сыйпоо керек десе, бирок бычак менен сыйпоо керектигин айтпаса, анда бир аз күтө туруп: «Кел, майды нанга колубуз менен сыйпайбыз» – деп коюңуз. Бала ошондо нускамадагы ар бир бөлүк маанилүү, аларды так жана ырааттуу аткаруу керек экенин тез эле түшүнөт. Мындай тапшырмалардын жардамы менен бала нускаманын майда-чүйдө бөлүктөрүнүн баарын эске алууну үйрөнөт.

Дүкөндө

Дүкөнгө барардан мурдасатып алына турган азык-түлүктөрдүн аттарын балага айтып, ага азык-түлүктөрдүн тизмесин түзүү тапшырмасын бериңиз. Дүкөндөн бала тизмедеги ар бир азык-түлүктү окуп чыгып, аларды табууга жардам бериши керек. Бала азык-түлүктү тапкандан кийин, этикетканын жазуусу менен тизмедеги аталышы туура келеби карап көрүшү керек.

5.2. Экинчи класстын окуучулары үчүн оюн-көңүгүүлөр

Сүйлөмдү табуу

Баладан балдар үчүн жазылган бир китепти үнүн чыгарып окуусун сураныңыз. Окуп жаткан учурда, суроолорду бериңиз. Окуп бүткөндөн кийин балага жөнөкөй тапшырмаларды бериңиз. Бир нече бет артка кайтып, кандайдыр бир конкреттүү сүйлөмдү табууну сураныңыз, мисалы: 5 сөздөн турган сүйлөмдү; негизги каармандын аты аталган сүйлөмдү; 2-абзацтын 3-сүйлөмүн ж. б. табуу. Тексттеги сүйлөмдөрдү табуу кыйла пайдалуу көнүгүү болуп саналат.

Бош орунду толтуруу же жетишпеген тамгаларды табуу

Бала менен чогуу тактага, компьютерге же кагазга кыска сүйлөм жазыңыздар. Андан кийин баладан көзүн жабууну өтүнүздөр. Жазылган сүйлөмдөгү бир нече тамганы өчүрүп салуу керек. Бала көзүн ачканда кайсы тамгалар жетишпегенин табуу тапшырмасын бериңиздер.

Досторго кат

Балага алыста жашаган туугандарыңыз же досторуңуз жөнүндө айтып берип, алардын бирөөнө кыска кат жазуу тапшырмасын бериңиздер. Ага каттын үлгүсүн көрсөтүп, тексттин түзүү үчүн сөздөрдү тандоого жардам бериңиздер. Баладан катты кооз жасалга-лоону, ага сүрөттөрдү тиркөөнү, чаптамаларды чаптоону ж. б. өтүнүү керек.

Сен окуйсун, мен окуймун, биргелешип окуйбуз

Балаңызга китеп окуп берүүңүз керек, бирок балаңыздын сизге окуп бериши да маанилүү. Баланын окурмандык деңгээли менен жаш курагына ылайыктуу китепти тандоо керек. Ата-эне биринчи абзацты окуйт, бала кийинки абзацты окуйт, же ата-эне китеп бетинин жарымын окуйт, ал эми бала экинчи жарымын окуйт. Бала сөздөрдүн же сүйлөмдөрдүн маанисине эмес, сөздөрдү кандай окуш керек экенине (чечмелөөгө) көбүрөөк көңүл бурушу мүмкүн. Биргелешип окуу көнүгүүсү аркылуу китеп окууну жандуураак жана кызыктуураак өткөрүүгө болот.

Биргелешип окуу

Балага анын окурмандык деңгээлине ылайыктуу текстти тандоого жардам бериңиздер. Текстти биргелешип, бала менен бирдей ылдамдыкта окуу керек. Эгер бала сөздү туура эмес айтса, ага туура окуп берип, улантуу керек. Текстти дагы бир жолу окуп чыгуу керек. Бул көнүгүүнү бир нече күн кайталоо сунуш кылынат.

Үй-бүлөлүк китеп клубу

Жаш курагы бирдей балдардын ата-энелерин чогултуп, китеп клубун уюштуруңуздар. Жумасына бир жолу чогулуп, бир саат балдар менен чогуу китеп окуй турган жерди аныктап алыңыздар. Эгер аба-ырайы жакшы болсо, паркта же бакта чогулсаңыздар болот. Жамгыр жааса же суук болсо, үйдө, китепканада же коомдук жайда жолукса болот.

Окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү үчүн күнүгө сүйлөшүү

Окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү үчүн бала менен күнүгө сүйлөшүү керек. Негизи ата-энелер иште болушуп балдары менен сабактардан кийин телефон аркылуу байланышат. Ошондуктан күндүз телефон чалгандын ордуна, балага SMS-билдирүү аркылуу «Бүгүнкү күнүң кандай өттү? Эртеңки күн үчүн үй тапшырма көппү? Кечке чейин кандай пландарың бар?» деген сыяктуу суроолорду жөнөтсө болот. Мындан тышкары, алардын ошол эле күнү кандай иштерди аткара ала тургандыгы жөнүндө сунуш берсеңиздер болот. Эң негизгиси, бул практиканы жазуу түрүндө кылып, жоопторду да жазуу түрүндө алуу керек.

Мен журналистмин

Балага балдар журналынан же газетадан кандайдыр бир макаланы окуп чыгуу тапшырмасы берилет. Баладан өзүн тележурналист же радиожурналист катары элестетип, бул макаланы теле-көрсөтүүнүн же радио аркылуу берүүнүн диктору сыяктуу окууну өтүнүү керек.

Мектеп оюнун ойнойбуз

Ата-эне баласын өзүн мугалим деп элестетүүсүн, ал эми ата-энесин окуучу деп элестетүүсүн өтүнөт. Бала окуу китеби боюнча «сабак өткөрүп», андан кийин тапшырма берет (мектепте ага тапшырма берген сыяктуу). Ата-эне да, бала да бул тапшырманы өз алдынча аткарышы керек. Ата-эне атайын бир нече ката кетирет. Тапшырманы аткарып бүткөндөн кийин, баласы текшерип, баа коёт. Бала каталарды өзү таап оңдошу керек.

5.3. Үчүнчү класстын окуучулары үчүн оюн-көңүгүүлөр

Мен кабарчымын

Бала менен мультфильмдердин каармандары жөнүндө сүйлөшүңүздөр. Ага кайсы каарман, эмне үчүн жагарын сураңыздар. Ошондой эле «Бул каарман жакын жерде жашаса же кошуна болсо, эмне кылат элең?» деген суроону бериңиздер. Балага ойлонуп, жообун жазуу түрүндө аткаруусун айтыңыздар. Мындан тышкары, ал жазууга сүрөт тартып кошуп койсо болот.

Жаңы сөздөр менен таанышуу

Телекөрсөтүү же радиоберүү убагында балага белгисиз сөздөрдү тандоо тапшырмасы берилет. Алгач, бала сөздөрдүн маанисин өзү тапканга аракет кылышы керек. Ар кандай көрсөткүчтөрдү колдонсо болот же четин чыгарып айтса болот: мисалы, сөздү башка контекстте колдонуу. Кийинчерээк тандалган сөздүн маанисин сөздүктөн чогуу караса жакшы болот.

Мындан ары эмне болорун болжолдоо

Балага үн чыгарып китептен алынган текстти же аңгемени окуп берүү керек. Кээде окууну токтотуп, балага китепте болуп жаткан окуя мындан ары кандай өнүгөрү жөнүндө болжолдоо тапшырмасы берилет. Окуялардын өнүгүшүн болжолдоо – окуганын түшүнүү үчүн негизги көндүмдөрдүн бири болуп саналат.

Сөз куроо

Балага жазылган тамгалардан болушунча көп сөз түзүү тапшырмасы берилет.

Окуганын түшүнүү

Бала кандайдыр бир китепти окуп бүткөндөн кийин, ага суроолор берилет. Суроолор *Ким? Эмне? Качан? Кайда? Кантип? Эмне үчүн?* сыяктуу сөздөр менен башталса жакшы болот. Мындай суроолор балага окуганын түшүнүүсүнө жардам берет.

Катылган буюмду табуу

Бала менен «Катылган буюмду табуу» оюну ойнолот. Кандайдыр бир буюмду катып коюп, балага ал буюмду берилген багыт боюнча табуу тапшырмасы берилет. Бул оюн үчүн багыт берүүчү карточкаларды даярдап, аларды үйдүн ар кайсы жерине коюу керек (мисалы, карточкаларда мындай жазылат: жазуу столунун үстүңкү кутусун ач, көк вазаны кара, сенин сүйүктүү чапаныңдын оң чөнтөгүн кара ж. б.) Балага багыт берүүчү биринчи карточканы бериш керек. Анан бала аны окуп, кийинки карточканы табат. Бул оюн бала катылган буюмду тапканга чейин уланат. Андан кийин ролдорду алмаштыруу керек. Багыт берүүчү карточкаларды жазуу шар окуу көндүмүн өркүндөтүү үчүн абдан жакшы көнүгүү болуп саналат.

Жарнама буклеттери менен таанышабыз

Көчөдө же дүкөндө сүрөттөрү бар түрлүү жарыялоо буклеттерин көп таратышат. Аларды окуу үчүн колдонсо болот. Мындай буклеттин бирин үйгө алып келиңиздер. Балага буклеттеги текстти окуп чыгуу, аталышын, сүрөттөрдү табуу, абзацтарды саноо, бул жарнамада эмне сунушталып жаткандыгы тууралуу болжолдоо тапшырмалары берилет. Бул учурда баланын суроолору болсо, аларга жооп берүү керек.

Жөнөкөй сүйлөмдөрдү окуйбуз

Туура окуу көндүмү маанилүү болуп саналат, анткени бала начар окуса, окуганын түшүнүү оор болот. Балага окуу көндүмдөрүн өркүндөтүүгө жардам берүү үчүн, ага жөнөкөй фразаларды жазып берип баштоо керек (аларды окуу китебинен жазып алса болот). Айрым учурларда бул фразаларды үн чыгарып окуу тапшырмасы берилет. Бара-бара баланын окуу көндүмдөрүндө алдыга жылыш байкалат. Бир нече күндөн кийин фразаларды алмаштырып, бул көнүгүүнү улантса болот.

Балдарды суроо берүүгө кызыктыруу

Балдарды суроо берүүгө кызыктыруу керек. Билимге умтулган бала бардык нерсени тез үйрөнөт. Балага учурда болуп жаткан окуялар тууралуу макаланы окуп чыгуу тапшырмасы берилет. Андан кийин ал макалада сүрөттөлгөн окуяларга байланыштуу беш суроо түзүшү керек. Анан жоопторду кайсы жерден табуу керектигин сураңыздар. Бала менен окуган тексти жөнүндө маек куруңуздар.

Тандап алган жерди сүрөттөө

Балага кесилген кагаз ленталарына үй-бүлөсү менен чогуу барган жерлердин аттарын жазуу тапшырмасы берилет (мисалы, Бишкек шаарындагы жерлер). Бул кагаздарды стаканга салып, балага алардан бирөөнү тандоо сунушталат. Үй-бүлөнүн ар бир мүчөсү тандалган жерди эң жакшы сүрөттөгөн бир сын атооч сөздү айтат. Мисалы, Бишкек жөнүндө кеп болуп жатса, кимдир бирөө «күнөстүү», экинчиси «көрктүү» ж.б.у.с. сөздөрдү айтышат. Үй-бүлө мүчөлөрү ар кандай сөздөрдү айтышат, ал эми бала аларды бир баракка жазат. Андан кийин балага бардык сын атоочторду бир сүйлөмдө бириктирүү тапшырмасы берилет. Балким, мындай сүйлөм күлкүлүү же мааниси жок болор, бирок бала бардык сөздөрдү колдонсо пайдалуу болот эле.

Буюмду сүрөттөө

Баштыкка кичинекей топ, өчүргүч, калем учтагыч, кыпчыткыч ж. б. сыяктуу кичинекей буюмдарды салып коюу керек. Балага тескери карап отуруңуз. Ал баштыктагы буюмдарды бирден алып чыгып, өлчөмү, түзүлүшү, салмагы, узундугу жана башка белгилери боюнча сүрөттөшү керек. Ата-эне бала колунда кайсы буюмду кармап турганын табышы керек. Баштыктын ичинде буюм калбай калганда оюн бүтөт. Бул оюн балага буюмдарды сүрөттөө үчүн сөздөрдү туура тандоого үйрөтөт.

Үй-бүлө мүчөлөрүнүн окуяларды эске түшүрүүсү

Бала өзүн кабарчы катары элестетет. Ал ар бир үй-бүлө мүчөсү менен өзүнчө сүйлөшүп, алардан кандайдыр бир кызыктуу окуяны айтып берүүсүн өтүнөт («интервью» убагында башка үй-бүлө мүчөсү болбошу керек). Маектин натыйжасында бала баракчаларга окуялардын негизги учурларын жазып алат. Үй-бүлө мүчөлөрү чогулганда бул баракчаларды чоң табакка салып коюу керек. Бала ар бир баракчаны алып чыгып, аны үн чыгарып окуйт. Ал эми үй-бүлө мүчөлөрү кайсы окуя кимге тиешелүү экенин табууга аракет кылышат.

Газета жаңылыктары

Балдар журналынан же газетасынан балага кызыктуу боло турган бир макала тандап алуу керек. Макаланы кыркып алып, бир нече бөлүккө бөлүү керек. Андан кийин макаланын бул кичинекей бөлүктөрү балага берилет. Макаланы калыбына келтирүү үчүн балага ар бир бөлүктү окуп чыгып, аларды туура тартипте коюу тапшырмасы берилет.

5.4. Төртүнчү класстын окуучулары үчүн оюн-көңүгүүлөр

Үй жумуштарынын тизмеси

Үй жумуштарын кылуу үчүн ырааттуулук керек (үйдү жыйноо, тамак жасоо). Балага кайсы иштерди кылуу керек экенин айтып бериңиздер, бала аларды жазып алышы керек. Үй жумуштары бүткөндөн кийин ата-эне баласы менен чогуу жазууну карап, ал боюнча талкуу жүргүзөт. Бул көнүгүүнү оозеки аткарсан да болот.

Сүрөттү сүрөттөө

Журналдардан жана газеталардан сүрөттөрдү кесип алып, аларды чоң табакка же пакетке салыңыздар. 3–5 сүрөттү алып чыгып, балага алар боюнча аңгеме жазуу тапшырмасын бериңиздер. Андан кийин аңгемени чогуу окуп чыгып, талкуулаңыздар. Каталар болсо, оңдоо керек.

Биргелешип аңгеме жазуу

Кечинде үй-бүлө мүчөлөрү кечки тамакка чогулганда аңгеме жазууга аракет кылыңыздар. Алгач үй-бүлөнүн бир мүчөсү биринчи сүйлөмдү айтат. Мисалы: «Мен бүгүн токойдон күрөң аюуну көрдүм...», экинчи киши бул сүйлөмдү кайталап, өзүнүн сүйлөмүн кошот. Үй-бүлө мүчөлөрү кезеги менен ушинтип аңгемени улантышат. Ар бири андан мурда айтылганды кайталап, өзүнүн сүйлөмүн кошот. Аңгемелер күлкүлүү же олуттуу болушу мүмкүн. Үй-бүлө мүчөлөрү бири-бирине айтылгандарды эстеп калууга жардам беришет.

Сөздөрдү жазабыз

Кагазды узун тилкечелерге кесүү керек. Анан ар бир тилкечеге жөнөкөй сөздөрдү жазуу керек, мисалы, «муздак», «эски», «сулуу». Бул тилкечелерди чоң табакка салгандан кийин, бала тилкеченин бирин тандап алат. Андан кийин ата-эне жана бала бул сөздөргө синонимдерди жазышат (мааниси боюнча окшош сөздөр). Эки мүнөттөн кийин ким көп сөз эстей алганын салыштыруу керек. Баланын сөздөрү туура жазылганына көңүл буруп текшерүү керек.

Окулган тексттин мазмуну

Бала жаңы китепти окуп жатканда ага китептин мазмунун өзүнүн тажрыйбасы жана мурун окуган китептери менен байланыштырууга жардам бериңиздер. Бул көнүгүү балага окуганын жакшыраак түшүнүүгө жардам берет. Ага төмөнкүдөй суроолорду бериңиздер:

- Бул китепте сенин жашооңдо болгон окуяга окшош окуя барбы?
- Китептин каарманы сага эмнеси менен окшош?
- Бул китепте болгон окуя жөнүндө башка чыгармадан окудуң беле?
- Китептин каарманы сага башка бир каарманды эсиңе салган жокпу?
- Китепте сүрөттөлгөн окуялар сага таанышокуяларды эсиңе салган жокпу?
- Китепте болуп жаткан окуя кайсы жерде болуп жатат? Элестетип көрчү?

Кайрадан ойлоп табабыз

Бала китепти окуп бүткөндө, ага аңгеменин башкача аякташын ойлоп табуусун сураныңыздар. Андан кийин ага төмөнкү суроолор берилет: Эмне үчүн мындай жыйынтыка келдиң? Аңгеменин ушундай аякталышы китептин мазмунуна кандай таасир этет? Чыгарма күлкүлүүрөөк болуп калдыбы же кайгылуураакпы? Чыгармага жаңы каарман кошот белең? Эгер кошсоң, эмне үчүн? Бул суроолор балага чыгарманын аякталышы эмне үчүн маанилүү экенин түшүнүүгө жардам берет.

Фактыбы же ой-пикирби?

Балага *факт* менен *ой-пикирди* айырмалоого жардам берүү керек. Журналдардан баланың менен жарнамаларды караңыз. Мисалы, жарнамада мындай сүйлөмдөр колдонулат:

- велосипеддин үч механизми бар;

- кызыл жана көк велосипеддер сатылат;
- велосипеддин баасы 90 сом;
- бул башка компаниялардын велосипеддерине караганда мыкты велосипед;
- бул велосипедди башкаруу оңой;
- бул велосипедди тебүү көңүлүңүздү көтөрөт.

Балага жарыядан чындыкка негизделген үч мисалды, ой-пикирге негизделген үч мисалды табуу тапшырмасы берилет.

Акын

Баладан бир баракты экиге бүктөөнү сураныңыз. Барактын бир бөлүгүнө ал сүйүктүү ырын жазат, бирок ар бир саптын акыркы сөзүн жазбай калтырып коёт. Андан кийин ал жазылган ырды окуп жатып, ар бир саптын аягында калтырылган сөздүн ордуна жаңы сөздү койуп окуусу керек. Башка сөз менен Сөздүн мааниси маанилүү эмес, эң негизгиси – ырдын рифмасын сактоо керек.

Балдарга окуп берүү

Балдар канча жашта болбосун, аларга ата-энелери китеп окуп берсе, эч качан тажашпайт. Ата-энелер бир күндүн ичинде жок дегенде бир нече мүнөт балдарына китеп, журнал же газета макаласын окуп берүүгө аракет кылышы керек. Бул учурда бала башка нерсеге алектенбей, ата-энесин кунт коюп угушу абдан маанилүү.

Маалыматтык тексттер

Маалымат алуу үчүн окуу кадимки аңгемени окуудан айырмаланат. Балага балдар журналынан, газеталардан жана энциклопедиялардан маалымат берүүчү тексттерди окууну сунуштаңыздар. Алгач, балага окуу үчүн китептерден жана макалалардан белгилүү адамдар, фильмдердин каармандары, белгилүү спортчулар жөнүндө маалымат материалын берсе жакшы болот. Текст окулгандан кийин, балага бул каарман тууралуу бардык фактыларды карап чыгууну сунуштаңыздар. Бул көнүгүү балага каармандын жашоосун көз алдына элестетүүгө жардам берет, мындан тышкары анын окуу көндүмдөрү өркүндөйт.

Нускама

Бул көнүгүүдө бала ата-энесине жазуу түрүндө нускама берет, мисалы, пиццаны кантип жасоо керек, же компьютерди кантип иштетүү керек. Ата-эне баласынын бардык нускамаларын аткарам деп ишендирет. Иш-аракеттериңиздин ирети сакталбаса да, нускаманы так аткарыңыз. Натыйжада бала бардык конкреттүү кадамдарды жазып, берилген ырааттуулукту сактоо абдан маанилүү экенине ишенет. Бара-бара бала ата-энесине тагыраак түзүлгөн нускамаларды берүүнү үйрөнөт.

Жарыянын негизги маанисин үйрөнүү

Дүкөндө жүргөндө же чогуу газета окуп жатканда балага жарыянын бир сүйлөмүн тандап алып, ал жарыя менен кандайдыр бир буюмду сатып алууга сизди ишендириши керек. Бала жарыяланган буюмдун артыкчылыктарын баса белгилеп көрсөтүшү керек. Андан кийин эмне үчүн ал буюмду ала турганыңызды же албай турганыңызды түшүндүрүңүз.

Үй-бүлө менен чогуу оюн коюу

Ата-эне улуу баласына кичүү баласы менен чогуу чакан пьеса жазып, аны колго жасалган куурчактардын жардамы менен досторунун жана үй-бүлөсүнүн алдында коюп берүүнү сунуштайт. Эгер алар кааласа, пьесанын каармандарынын ролдорун өздөрү аткара алышат.

1-тиркеме. Башталгыч класстардын окуучуларынын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө ата-энелерди жана коомчулукту тартуу планы
 Облустун/райондун/айылдын аталышы: _____

Мектептин аталышы: _____

Мектептин директору: _____ моб. тел. №: _____

№	Иш-чаранын аталышы	Максаты	Күтүлүүчү натыйжалар	Максаттык аудитория	Өткөрүү мөөнөтү	Ата-энелердин жана коомчулуктун катышуусуна жолтоо болуучу тоскоолдуктар	Тоскоолдуктардан өтүү жолдору	Бюджет	Жооптуулар

2-тиркеме

Үй-бүлөлүк окуу – үй-бүлө менен китепкананын биргелешкен ишмердүүлүгү катары баланы окутуу жана тарбиялоодун ишенимдүү негизи болуп бере алат.

Бала китеп окууга кызыгып, кадам сайын Акылмандуулуктун, Сулуулуктун, Билимдин туу чокусунан көтөрүлөт.

Окуп жаткандагы баланын жайнаган көздөрү!

Кайрадан балалыкка кайрылуу!

Жазуучулардын чыгармачылыгы менен таанышуу!

Баланы жалгыз калтырбай, экөөлөп, үчөөлөп – чогуу окуу кандай кызыктуу! Кандай керемет!

Т. А. Милешко

«Баланы китеп окууга кантип кызыктырууга болот?»

1. Баланы китеп окууга кенже курактантан баштап кызыктырыңыз.
2. Сүрөттөрү ачык түстө болгон, мазмуну кызыктуу китептерди алып бериңиз.
3. Балага системалуу түрдө китеп окуп берип туруңуз, муну менен ал китеп окууну адатка айландырып алат.
4. Китеп окуганы үчүн баланы мактаңыз.
5. Окуган китебин үй-бүлөңүздө талкуулаңыз.
6. Балага окуган китебинин автору тууралуу айтып бериңиз.
7. Эгерде китепти сиз окуп берип жаткан болсоңуз, кызыктуу жеринен токтотуп коюңуз.
8. Бала мурда окуган китептердин текстин канчалык деңгээлде эстеп калганын текшериптиңиз. Ал үчүн бала менен эске түшүрүп жатып, мазмунун атайын бурмалай бериңиз.
9. Бала менен бирге чыгарманын аягын өзүңөр ойлоп чыгаргыла.
10. Өзүңөр бала кезде окуган китептерди балаңызга сунуштаңыз. Окуган китептериңиздин сизге тийгизген таасири менен бөлүшүңүз. Өз ойлоруңузду балаңыздын ойлору менен салыштырыңыз.
11. Үйдө окуган китептериңер боюнча талкуу уюштуруңузда.
12. Балаңызга жаккан авторлордун китептерин сатып берип, анын үйдөгү китепканасын уюштуруп бериңиз.
13. Баланы китепке аяр мамиле жасоого үйрөтүңүз. Үй-бүлөлүк табериктерди көрсөтүңүз.
14. Эски китептерди балаңыз менен бирдикте кылдаттык менен чаптап, оңдоңуз. Ал китепти эмне үчүн жакшы көрөрүңүздү айтып бериңиз.
15. Балаңызга жакшы каалоо-тилектер менен китеп белек кылыңыз. Бир нече жылдан кийин бул китептер өз үйү, үй-бүлөлүк салттар, эң жакын адамдары тууралуу эске сала турган ыйык буюмга айланат.

3-тиркеме

Ата-энелер менен сүйлөшүү боюнча кеңештер

Ата-энелер менен үзгүлтүксүз маектешүү мектеп программасынын маанилүү компоненти болуп саналат. Сиздерге сунушталган кеңештер мугалимдерге ата-энелер менен жемиштүү жана таасирдүү маек курууга жардам берет.

- **Эки тараптуу маек.** Ата-энелер менен маек куруу – бул бир гана ата-энелерге мугалимден үйрөнүү эмес, мугалимге да ата-энелерден үйрөнүү мүмкүнчүлүгүн берет. Окуучуларды алардын үй-бүлөлөрүнөн башка эч ким жакшы билбейт. Окуучунун күчтүү жактарын, муктаждыктарын жана окуу стилин түшүнүү Сизге окутуу методдорун жакшыртууга жардам берет. Ата-энелер менен сүйлөшүп жатканда аларды кунт коюп угуңуз. Баланын жан-дүйнөсүн жакшы түшүнгөн мугалим ата-энелердин ишеничине, сый-урматына арзыйт.
- **Билим берүүгө айрыкча көңүл буруу.** Ата-энелер менен сүйлөшүп жатып, окутуунун маанилүүлүгүн баса белгилеңиз. Мугалим ата-энелерге балдарынын окуусуна кантип жардам берүү керектиги жөнүндө сунуштарды бере алат.
- **Мүмкүнчүлүктөр жана көйгөйлүү маселелер.** Ата-эне менен маектешүүдө алгач баланын күчтүү жактарын талкуулоо жакшы болот. Ата-энелер мугалим алардын балдарынын уникалдуу күчтүү жактарын бааларын, алардын мектепте жана жашоодо ийгиликтүү болоруна ишенерин түшүнүшөт. Андан кийин көйгөйлүү маселелерге өтүңүз. Ата-эне менен бирдикте аларды чечүүнүн планын иштеп чыгыңыз.
- **Талкуулоого даярдануу.** Ата-эне менен официалдуу эмес учурда жолукканда, мисалы, баласын мектептен алып кетүү үчүн күтүп жаткан учурунда баласынын көйгөйү тууралуу айтпаганыңыз жакшы болот. Бала жөнүндө маек куруу үчүн даярданып, ата-эне менен жолугушууну пландаштыруу керек. Мугалим окутуунун, тапшырмалардын жана окуучунун бааларынын натыйжасында алынган фактыларды мисал катары көрсөтүүгө даяр болушу керек. Ата-энелерден окуучулар тууралуу кандай маалымат керек экенин ойлонуу керек. Эч нерсени унутпаш үчүн, талкуулана турган маселелердин тизмесин жазып алса жакшы болот.
- **Позитивдүү болуңуз!** Позитивдүү нерседен баштоо керек. Ата-энелерге балдарынын бардык предметтер боюнча ийгиликтери жөнүндө айтып бериңиз. Балдардын окутуу максаттарына жетишип жаткандыгы тууралуу билдирүү ата-энелерин сүйүндүрөт.
- **Көйгөйлөрдү биргелешип чечүүгө аракет кылуу керек.** Ата-энелердин эмне кылышы керек экенин таңуулабаңыз, аларды сынга да албаңыз. Кандай гана көйгөй болбосун, аны чечүү үчүн «биз» биргелешип кандай иштерди алып бара ала тургандыгыбызды баса белгилеп кетиңиз. Мугалим маектин акыркы бир нече мүнөтүн үй-бүлө менен биргеликте окуучуга кандай колдоо көрсөтө ала тургандыгын талкуулашы керек. Кандай убакытта кандай иштерди аткара тургандыгыңарды, аларды окуучунун жетишүүсү үчүн бири-бири менен кандайча байланыштыра аларыңызды так белгилеп алыңыз.

4-тиркеме

Биринчи класстын окуучуларынын ата-энелери үчүн кеңештер¹

Балаңызга үн чыгарып окуу үчүн болушунча көп мүмкүнчүлүк түзүңүз. Күн сайын окууга шыктандырыңыз! Төмөндө берилген сунуштар балаңызды китепке абдан кызыккан, өз күчүнө ишенген окурман кылууга жардам берет. Жума сайын жаңы ыкма колдонуңуз. Балаңызга эң ылайык келгендерин аныктаңыз.

- **Үйдөн китеп ала чыгыңыздар**

Бала кезекке туруп, күтө турган жерге барарда, (мисалы, дарыгерге) үйдөн китеп же журнал ала чыгуу керек. Дайыма китеп окуу үчүн убакыт табууга аракет кылыңыздар.

- **Бир гана жолу окуп коюу жетишсиз**

Баланы сүйүктүү китептерин же ырларын кайталап окуусуна демилге берүү керек. Кайталап окуудан бала тезирээк жана так окуганды үйрөнөт.

- **Аңгеменин мазмунун терең түшүнүү зарыл**

Балага азыр эле окулган аңгеменин мазмуну боюнча суроо берилет. Мисалы, «Сенин оюңча эмне үчүн Жаныбек мындай кылды?»

- **Телевизор көрүүсүн чектөө керек**

Китеп окууга телевизор көрүү жана видео оюндары тоскоол болушу мүмкүн. Баланын бош убактысында китеп окуусуна дем берип, кызыктыруу керек.

- **Чыдамдуу болуу керек**

Бала бейтааныш сөздү айтууга аракет кылып жатканда, аны шаштырбоо керек. Баладан сөздү көңүл буруп окууну өтүнүү зарыл.

- **Баланын курагына, деңгээлине ылайык китеп тандаңыздар**

Балага өтө татаал эмес китеп тандоого жардам берүү зарыл. Негизги максат – баланы китепти ырахаттанып окууга үйрөтүү.

- **Сөз оюндарын ойноңузда**

Бул оюн бала менен улам бир сөздүн бир тамгасын өзгөртүп ойнолот, мисалы: *зал – бал; бал – бар – бак; бак – так*.

- **Мен сага окуп берем, сен мага окуп бересиң**

Уктардан мурда кезек менен үн чыгарып окуу керек. Балдарга ата-эне менен чогуу ушундай убакыт өткөрүү абдан жагат.

- **Жаш окурмандын каталарын этияттык менен оңдоо керек**

Бала ката кетирсе, ал туура эмес окуган тамганы шашпай көрсөтүү керек. Окуганды жаңы үйрөнгөн көп окурмандар кээде биринчи тамганын негизинде сөздү болжолдоп айтып коюшат.

- **Бала менен ар дайым сүйлөшүү керек!**

Бала менен күнүгө мектепте жана үйдө эмне болгону тууралуу сүйлөшүү керек. Маекке айрым кызыктуу сөздөрдү жана мурда айтылган сөздөрдү кошсо жакшы болот.

- **Мүмкүн болушунча көп жазуу керек!**

Баладан керектүү азык-түлүктөрдүн тизмесин түзүүгө жардам берүүсүн сураныңыз, чоң энеге кат же үйдөгү кызыктуу окуялар тууралуу күндөлүк жазуу тапшырмасын бериңиз. Жазуу убагында балага мектепте үйрөнгөн тамгаларды жана тыбыштарды колдонуу сунушталат.

¹ Reading Rockets. Советы для родителей. Доступно: http://www.readingrockets.org/content/pdfs/tips/cc_tips_russian.pdf.

Экинчи класстын окуучуларынын ата-энелери үчүн кеңештер¹

Бала менен окууну уюштуруу, биргелешип окулган тексттерди жазуу жана айтып берүү ыкмаларын табуу зарыл. Жаш окурманды жана жомокчуну ар дайым мактап, аны кызыктырууга аракет кылуу керек! Төмөндө келтирилген кеп-кеңештер кызыктуу ыкмаларды сунуштайт жана ата-энелерге балдардын китеп окууга кызыгуусуна жана өз күчүнө ишенген окурман болуусуна жардам берет. Жаңы ыкмаларды жума сайын колдонуу сунушталат. Сиздин балаңыз үчүн эң ылайыктуу ыкманы аныктап алыңыз.

- **Үй-бүлөгө байланыштуу окуяларды айтып бериңиздер**

Балдар өздөрүнүн үй-бүлөсү жөнүндө окуяларды укканды жакшы көрүшөт. Ата-энелер жаш кезинде болгон окуялар тууралуу балдарына айтып бериши керек.

- **Жазуу кутусун жасоо сунушталат**

Бул кутуну сүрөт тартуу жана жазуу үчүн керек буюмдар менен толтуруу зарыл. Балага булардын жардамы менен азык-түлүктөрдүн тизмелерин, ыраазычылык же куттуктоо каттарын жазуу тапшырмасы берилет.

- **Баланы күнт коюп угуңузда**

Ата-эне баласынан мектепке даярдаган тапшырмасын окуусун өтүнүп, аны күнт коюп, кызыгуу менен угушу зарыл.

- **Балага сүйлөмдүн маанисин түшүнүүгө убакыт берүү керек**

Бала бейтааныш сөздөргө туш келген учурда, ага сүйлөмдү дагы бир жолу окуп чыгуу тапшырмасы берилет. Көп учурда балдар сөздүн маанисин түшүнүү менен алектенишип, азыр эле окуган сүйлөмдүн маанисин түшүнбөй калышы мүмкүн.

- **Класска жазуучуну чакырыңыздар**

Көп учурда балдар биринчи аракет кылганда эле жакшы аңгеме жаза албай калса, өздөрүнүн жөндөмүнө шек санап калышы мүмкүн. Ошондуктан, жазуучудан балдарга аңгеме жазуу процесси тууралуу айтып берүүсүн сураныңыз.

- **Биргелешип китеп жасаңыздар**

Китеп жасоо үчүн экиге бүктөлгөн кагаздарды бириктирүү керек. Балага ар бир бетке сүйлөмдөрдү жазып, өзү тарткан сүрөттөр менен толуктоо тапшырмасы берилет.

- **Жолдо кетип баратканда аңгеме түзүңүздөр**

Жолдо унаа менен баратканда, аңгемеге кезек менен сүйлөмдөрдү кошуу керек. Аңгемени күлкүлүү же коркунучтуу түзүү сунушталат.

- **Сөздөрдүн арасындагы байланышты көрсөтүңүздөр**

Балага өз ара байланышкан сөздөр эмне үчүн окшош айтыларын жана окшош мааниге ээ экенин түшүндүрүү керек. Мисалы, балага *билим* жана *билүү* сөздөрүнүн кандайча байланышы бар экени түшүндүрүлөт.

- **Текшерүү тизмесин колдонуңузда**

Балага «Бардык сүйлөмдөрүм баш тамга менен башталдыбы? ООБА/ЖОК» деген сыяктуу эскертүүлөрү бар текшерүү тизмесин түзүү тапшырмасы берилет.

- **Тез жана тезирээк**

Бала жаттаган жаңы сөздөрдү карточкаларда же көнүгүүлөрдө колдонуу керек. Жаңы сөздөрдү көп колдонуу балдарга сөздөрдү автоматтык түрдө таанып-билүүгө жана окууга жардам берет.

¹ Reading Rockets. Советы для родителей. Доступно: http://www.readingrockets.org/content/pdfs/tips/cc_tips_russian.pdf.

Үчүнчү класстын окуучуларынын ата-энелери үчүн кеңештер¹

Текстти окуп, анын мазмуну тууралуу сүйлөшүү жана ой жүгүртүү керек! Баланы окуганын түшүнүүгө үйрөтүү – бул китеп окууга үйрөтүүнүн негизги максаты. Төмөндө келтирилген кеп-кеңештерде кызыктуу ыкмалар сунушталган, алар ата-энелерге балдарын китеп окууга кызыгуусуна жана өз күчүнө ишенген окурман болууга үйрөтүүгө жардам берет. Жаңы ыкмаларды жума сайын колдонуу сунушталат. Сиздин балаңызга эң ылайыктуу келе турган ыкманы аныктап алыңыз.

- **Китеп окууну өзгөчө адатка айландырыңыз**

Китеп окууга өзгөчө көңүл буруу керек. Баланы китепканага алып барып, окурман карточкасын алууга жардам берип, аны менен чогуу окуп, ага белек катары китеп сатып берүү сунушталат. Үйдө китептер үчүн атайын бир бурч бөлүп берүү керек. Ошондой эле, китептерди үйдүн ар бир бөлмөсүнө койсо дагы жакшы болот.

- **Балдарга улам кийинки китепти окууга демилге бериңиздер**

Баланы улам кийинки китепти окууга кызыктыруу ыкмасын табыңыз. Аны көп томдуу китептер менен тааныштыруу зарыл. Мисалы, «Товар вагонунун балдары» же «Гарри Поттер», же сүйүктүү авторунун кийинки китеби менен тааныштырса болот. Ошондой эле, китепканачыдан бала үчүн жакшы китеп табууга жардам берүүсүн өтүнсө болот.

- **Сөздүктү жалкоолонбостон колдонуу керек**

Ата-эне баласына сөздүктү колдонорун көрсөтүшү керек. Мисалы: «Хмм, бул сөздүн маанисин билбейт экем... сөздүктөн караш керек», – деп коюңуз.

- **Ата-эне баласынан эмнени көргөнү жана кылган иштери жөнүндө айтып берүүсүн өтүнөт**

Баланын базалык билимдерин жогорулатуу үчүн аны менен күнүмдүк иштер тууралуу сүйлөшүү керек. Анткени бул практика балага укканын жана окуганын түшүнүүгө жардам берет. Мисалы, чогуу тамак даярдоо учурунда, жаңы бир жерге барганда же телеберүүнү көргөндөн кийин жаңылмачтарды кайталоо керек.

- **Алгачкы кадамды жасоо дайыма эң оор болот**

Бала жазып жатканда ага колдоо көрсөтүү керек. Жазуу бир нече этаптан турат деп эскертүү зарыл. Эч ким биринчи жолу аракет кылганда дароо эле үйрөнүп кетпейт. Үйрөнүү үчүн убакыт керек.

- **Ар бир балага жекече мамиле кылуу керек**

Баланы жазуунун ар кандай түрлөрү менен тааныштыруу үчүн ар кандай китептерди окуп берүү керек. Кээ бир балдар, айрыкча эркек балдар, чыныгы болгон окуяга негизделген китептерди жакшы көрүшөт.

- **Балага эстеп калуу ыкмаларын үйрөтүү керек**

Балага бир нече сүйлөм менен аңгеменин кыскача мазмунун түзүүнү же окуялардын кийинки өнүгүшүн болжолдоону үйрөтүү сунушталат. Бул эки ыкма тең балага окуганын жакшыраак түшүнүүгө жана эстеп калуусуна жардам берет.

- **«Келе элекпизби?»**

Унаа менен баратканда сөз оюндарын ойноо сунушталат. Мисалы, *ат* – кишинин аты, жаныбар жана кыймыл-аракетти билдирген сөз. Балага ушул сыяктуу башка омонимдерди айтуу тапшырмасы берилет. Балдар сөздөрдүн түрлүү маанилерин жакшы билишсе, китеп окуу алар үчүн оңой болот.

¹ Reading Rockets. Советы для родителей. Доступно: http://www.readingrockets.org/content/pdfs/tips/cc_tips_russian.pdf.

1. Celano, D.C., Moland, N.A., & Neuma, S.B. (2017). Lessons on family engagement from librarians. Volume 75, Number 1. Retrieved from <http://www.ascd.org/publications/educational-leadership/sept17/vol75/num01/Lessons-on-Family-Engagement-from-Librarians.aspx>
2. Centers for Disease Control and Prevention (CDCP). (2012). Parent Engagement: Strategies for Involving Parents in School Health. Atlanta, GA: U.S. Department of Health and Human Services. Retrieved from https://www.cdc.gov/healthyyouth/protective/pdf/parent_engagement_strategies.pdf.
3. Creative Education. (2018). Overcoming 10 common barriers to parental engagement. Retrieved from <https://www.creativeeducation.co.uk/blog/parental-engagement>.
4. Epstein, J., & Sheldon, S. (2002). Present and accounted for: improving student attendance through family and community involvement. The Journal of Educational Research; 95(5):308–318. Retrieved from https://www.siaus.com/uploads/docs/pdf/Present_and_Accounted_For_Improving_Student_Attendance_Through_Family_and_Community_Involvement.pdf
5. Fiala L.F., Sheridan, M.S. (2003). Parent involvement and reading: using curriculum-based measurement to assess the effects of paired reading. Psychology in the Schools 40:6, 613–625.
6. Gary, W. D. and Witherspoon, R. (2011). The power of family school community partnerships. Priority Schools Campaign. Retrieved from. http://www2.nea.org/mediafiles/pdf/FSCP_Manual_2012.pdf.
7. Harvard Family Research Project. (2010). Parent–Teacher Conference Tip Sheets for Principals, Teachers, and Parents. Retrieved from <https://www.msapcenter.com/applicationdoc/0b539add-8e8e-48f4-9a63-29fd061c858eParent-Teacher-ConferenceTipSheet-100610.pdf>.
8. Henderson, A.T., & Berla, N. (1994). A new generation of evidence: The family is critical to student achievement. Washington, D.C.: National Committee for Citizens in Education. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED375968.pdf>.
9. Houtenville, A. J., & Conway, K. S. (2008). Parental effort, school resources, and student achievement. Journal of Human Resources, 437–453.
10. Retrieved from <https://www.nspr.org/files/docs/conway-may08.pdf>.
11. Marshall, K. (2014). Teacher Evaluation Rubrics. Retrieved from <http://usny.nysed.gov/rtrt/teachersleaders/practicerrubrics/Docs/marshall-teacher-rubric-jan-2014.pdf>
12. Michigan Department of Education. (2004). Parent Engagement Information and Tools. Retrieved from https://www.michigan.gov/documents/Parent_Involvement_Part_1_12-16-04_111426_7.pdf
13. Morrow, L. M., & Young, J. (1997). A family literacy program connecting school and home: Effects on attitude, motivation, and literacy achievement. Journal of Educational Psychology, 89(4), 736–742.
14. National Library. (2018). Librarians Role in creating readers. Retrieved from <https://natlib.govt.nz/schools/reading-engagement/libraries-supporting-readers/librarians-role-in-creating-readers>

15. Neuman, S.B., Caperelli, B.J., & Kee, C. (1998). Literacy learning, a family matter. *The Reading Teacher*, 53(3), 244-252. Retrieved from https://www.professionalpractice.org/about-us/building_literacy_partnership/.
16. Olsen, G.W., & Fuller M. L. (2012). *Home-School Relations: Working Successfully with Parents and Families*, 4th ed., Pearson.
17. Reading Rockets. Reading tips for parents. Retrieved from http://www.readingrockets.org/content/pdfs/tips/cc_tips_russian.pdf.
18. Reading Rockets. 25 activities for reading and writing fun. Retrieved from <http://www.readingrockets.org/article/25-activities-reading-and-writing-fun>.
19. Scholastic Book Fairs. Family Reading Night: Facilitator's Guide. Retrieved from http://www.scholastic.com/bookfairs/assets/downloads/final_8825_read_and_rise_facilitators_guide.pdf.
20. Star Enterprise. At home reading activities. Retrieved from <https://resources.renlearnrp.com/us/learningprogressions/cpparentactivities.pdf>.
21. USAID Georgia Primary Education Project. (2015a). Parent Engagement, guide for school principals and parents. Tbilisi, Georgia. Retrieved from http://kargiskola.ge/parent/pdf/PE_GUIDE_2015.pdf.
22. USAID Georgia Primary Education Project. (2015b). Activity package for pupils of from grades 1 and 2. Retrieved from http://kargiskola.ge/parent/pdf/PE_CARD_1_2_Rus.pdf.
23. USAID Georgia Primary Education Project (2015c). Activity package for pupils of from grades 5 and 6. Retrieved from http://kargiskola.ge/teachers/baratebi/mshobelta%20baratebi/RUSULI/V-VI%20klasi/PE%20CARD%205-6_Russian.pdf.
24. USAID Georgia Primary Education Project (2015d). Activity package for pupils of from grades 1 and 2. Retrieved from http://kargiskola.ge/parent/pdf/PE_CARD_1_2_Rus.pdf.
25. Virginia Department of Education. (2010). Tips and Strategies for Increasing Parent and Family Involvement in Virginia Schools. Retrieved from http://www.doe.virginia.gov/support/virginia_tiered_system_supports/training/cohort/2012/apr/tips_and_strategies.pdf.